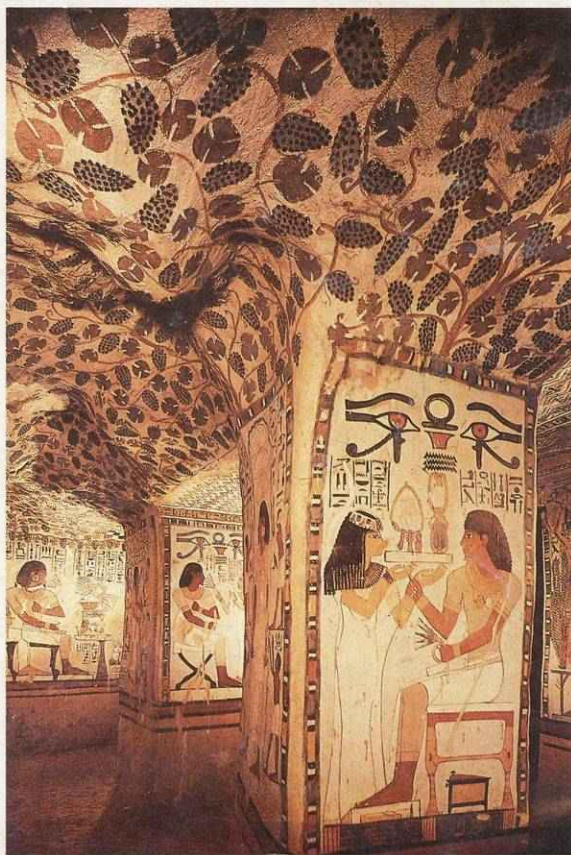

KULTURE ISTOKA

God. IX, Broj 31
januar - mart
1992.

Časopis za filozofiju,
književnost i umetnost Istoka

Temā broja:
Ljubav i smrt

諸國遊覽
木音時集
阿彌陀佛

前
山
遊
覽
一
巻

KULTURE ISTOKA

Sadržaj

3 *Ljubav i smrt na Istoku i Zapadu*

Robert A. Džonson: Psihologija romantične ljubavi
Dušan Pajin: Ljubav i smrt
Pesma nad pesmama
S rukom u ruci
Meng Ch'i: Razbijeno ogledalo
Lafkadio Hern: Ljubav iz predašnjeg života
Bilhana: Srce rasvijetljeno smrću
Ibn Zejdun: Sećanje na dragu
Ibn Hazm Al-Andalusi: Priče ljubavi i smrti
Džozef Kempbel: Trubaduri i ljubav na zapadu
Sudhir Kakar i Džon Ros: Tristan i Izolda
Pesme trubadura
Robert A. Džonson: Anima i maja

37 *Klasici i savremenici*

Vasištha: Moć maje
Chuang Tzu: Srasli prsti
Tigrova pećina – zen priče
Vlado Šestan: Zapisi o tajšanskom hodočasniku /III/

49 *Osvetljenja*

Dejan Sretenović: Istorija i kultura Kopta
Dušan Pajin: Hinduistička mitologija

57 *Ličnosti i događaji*

Bahaulah: Tablica vatre
Genocid i tolerancija na Balkanu
Lakoća teškog – razgovor sa Sjang-hua Džang
O značenju mrtvog duha u zenu – razgovor sa Šeng Jenom
Mirko Gaspari: Ruža Lutanja
Povelja o zemlji

73 *Osvrti i prikazi*

Mirko Gaspari: Psihoterapija i mudrost
Rade Božović: Ideologija i Kuran
Kulture Istoka – da ili ne?

Ljubav i smrt na Istoku i Zapadu

S rukom u ruci... /Detalj iz grubnice kraljice Nefertari, Egipt, VIII vek pre n.e./

Prilozi za emocionalnu istoriju čovečanstva

Ne zna se ko je, kada i gde pronašao vatru, točak, luk i strelu... Zna se da su neki Kinezi pronašli barut, papir, svilu i kompas. Pojedini istoričari kulture i antropolozi veruju da su velika osećanja pronađena i uobličena u nekom vremenu i prostoru, a zatim da su se, kao i tehnički pronalasci, proširila svetom. Na primer misle da je romantična ljubav pronađena u Provansu u XII veku. Da li je tako? Sta nam se otkriva ako segnemo dublje i šire na Istok u književnu tradiciju – da li je osećajnost koju otkrivamo u tim delima od neke druge vrste, ili je takođe u pitanju romantična ljubav sa karakterističnim zapletima, ushićenjima i patnjama? Da li je romantična ljubav neka

vrsta kulturno-istorijskog promašaja, kojeg treba da se konačno oslobodimo, ili je u pitanju kompleks osećanja koji niko nije izumeo, ali ga svuda nalazimo? U književnoj tradiciji otkrivamo da je ljubavno samoubistvo bilo znano i pre Romea i Julije i da vera u reinkarnaciju ne raskida tragične zaplete ljubavi i smrti. Izuzev „Priče o Ito Norisukeu“, književno nasleđe Istoka koje je uključeno u ovaj izbor, nastalo je pre XII veka. Ovaj izbor bio bi potpuniji ako čitalac pročita i tumačenje priče o „Laji i Madžunu“, koju smo objavili u broju 25 juli-septembar 1990.

Psihologija romantične ljubavi

Robert A. Džonson

Patnja i smrt

Romantična ljubav je najveći energetski sistem u psihi Zapada. U našoj kulturi ona je istisnula religiju kao arenu unutar koje muškarci i žene tragaju za smislom, transcendentijom, celovitošću i ekstazom.

Kao masovna pojava, romantična ljubav je svojstvena Zapadu. Toliko smo navikli da živimo sa uverenjima i prebudejima o romantičnoj ljubavi da smatramo da je to jedini oblik »ljubavi« na kojoj se zasnivaju bračne ili ljubavne veze. Smatramo da je to jedina »prava ljubav«. Međutim, o tome možemo mnogo da naučimo od Istoka. U istočnim kulturama, kao što su indijska ili japanska, nalazimo da se supružnici vole s izuzetnom toplinom, često sa takvom postojanošću i odošnošću da nas to posrami. Ali njihova ljubav nije »romantična ljubav« kakvu mi poznajemo. Oni svoje odnose ne opterećuju istim idealima, niti međusobno nameću takve nemoguće zahteve i očekivanja kao što to mi činimo.

Romantična ljubav nije samo oblik »ljubavi«, to je čitav psihološki paket – kombinacija uverenja, ideala, stavova i očekivanja. Ove često protivrečne ideje koeگزistiraju u našoj podsvesti i upravljaju našim reakcijama i ponašanjem, a da toga nismo svesni. Imamo automatska prebudejima o tome šta znači odnos sa drugom osobom, šta treba da osećamo i šta iz njega treba da »dobijemo«.

Jer romantična ljubav ne znači samo voleti nekoga; ona znači biti »zaljubljen«. To je vrlo specifična psihološka pojava. Kada smo »zaljubljeni«, verujemo da smo dosegli krajnje značenje života, koje nam se otkriva u drugom ljudskom biću. Najzad se osećamo dovršenim, kao da smo pronašli sopstvene nedostajuće delove. Odjednom se život čini potpunim, nadljudskom silovitošću izdiže nas visoko iznad obične ravni života. Za nas su to sigurni znaci »prave ljubavi«. Psihološki paket podržavamo nesvestan zahtev da nam ljubavnik ili supružnik uvek obezbedi ovo osećanje ekstaze i snažan doživljaj.

Sa tipično zapadnjačkim ubeđenjem o ispravnosti sopstvenog mišljenja, podržavamo da naš pojam »ljubavi«, »romantične ljubavi«, mora biti najbolji. Podržavamo da bi u poređenju sa ovom, svaka druga vrsta ljubavi bila hladna i beznačajna. Međutim, ukoliko bi zapadnjaci bili pošteni prema sebi, priznali bi da ovaj pristup romantičnoj ljubavi ne funkcioniše najbolje.

Uprkos našoj ekstazi kada smo »zaljubljeni«, dosta vremena provodimo sa dubokim osećanjem usamljenosti, otuđenosti i sputanosti zbog sopstvene nesposobnosti da ostvarimo samosvoje i prisne ljubavne odnose. Obično krivimo druge da su se o nas ogrešili; ne pada nam na um da smo možda mi ti koji treba da promenimo sopstvene nesvesne stavove – očekivanja i zahteve kojima opterećujemo svoje odnose i namećemo ih drugim ljudima.

To je velika rana zapadne psihe, osnovni psihološki problem zapadne kulture. Karl Jung je rekao da ukoliko pronađe psihološku ranu pojedinca ili naroda, tu ćeš naći i njihov put do svesti. Jer tek kroz lečenje na-

ših duševnih rana, dolazimo do spoznaje sebe. Ako se iskreno primimo zadatka njenog razumevanja, romantična ljubav postaje takav put do svesti. Ako bi se zapadnjaci oslobodili svog bezuslovnog robovanja nesvesnim prebudejima i očekivanjima, oni ne samo što bi dostigli novu svest u svojim odnosima, već i novu svest o sebi samima. Romantična ljubav se javljala tokom istorije u mnogim kulturama. Nalazimo je u književnosti stare Grčke, Rimske imperije, stare Persije i feudalnog Japana. Međutim naša moderno zapadno društvo je jedina kultura u istoriji koja je doživela romantičnu ljubav kao masovnu pojavu. Mi smo jedino društvo koje od romanse pravi osnovu braka, ljubavnih odnosa i kulturnog ideala »romantične ljubavi«.

U zapadnom društvu ideal romantične ljubavi se javio tokom srednjeg veka. Prvo se pojavio u književnosti u mitu o Tristanu i Izoldi, a zatim u ljubavnim pesmama trubadura. Nazivala se »dvorskom ljubavlju«; njen model je očišćen u hrabrom vitezu koji obožava uzvišenu damu kao predmet svoje inspiracije, simbol lepote i savršenosti, ideal koji ga pokreće ka plemenitosti, duhovnosti, duševnoj tananosti i mudrosti. U naše vreme umešali smo dvorsku ljubav u svoje seksualne i bračne odnose, ali još uvek održavamo srednjovekovno verovanje da prava ljubav mora da bude ekstatično obožavanje muškarca, ili žene, koji, za nas, nosi predstavu savršenstva.

Karl Jung nam je pokazao da kada se veliki psihološki fenomen iznenada pojavi u životu pojedinca, on predstavlja ljubavi nesvesni potencijal koji se uzdiže do nivoa svesti. Isto važi i za kulturu. U određenom trenutku istorije naroda, iz kolektivnog nesvesnog izbija jedna nova mogućnost; to je nova ideja, novo verovanje, nova vrednost ili novi način posmatranja univerzuma. Ona predstavlja potencijalno dobro ukoliko se može integrisati u svesnost, ali je na početku silovita, čak destruktivna.

Romantična ljubav je jedna od tih instinski snažnih psiholoških pojava koje su se desile u istoriji Zapada. Ona je prepravila našu kolektivnu psihu i stalno je menjala naš pogled na svet. Mi se češće okrećemo tragediji i otuđenju nego li trajnim ljudskim odnosima. Međutim, ja verujem da kada bi muškarci i žene shvatili psihološku dinamiku romantične ljubavi i naučili da njom svesno vladaju,

tada bi pronašli nove mogućnosti odnosa, kako za sebe tako i za druge.

Naše sredstvo za istraživanje romantične ljubavi je mit o Tristanu i Izoldi. To je jedna od najdirljivijih, najlepših i najtragičnijih od svih velikih episkih priča. To je prva priča u zapadnoj književnosti koja se bavila romantičnom ljubavlju.

Patnja se čini nerazdvojnim delom ljubavi, kao što to svaki muškarac i žena koji su bili zaljubljeni, znaju. Možemo pokušati da je izbegnemo, ponekad i zamišljamo da smo u tome uspešni, ali nas uvek dočeka tamo gde smo se najmanje nadali. Čak i u našem jeziku reč »strasti« prvobitno je označavala »stradanje«. Kao da su naši preci stradanje ugradili u ljubav, ali su ipak za razliku od nas, ovu doživljavali kao duhovnu disciplinu.

Učeći nas da tragamo u ženi ili muškarcu za idealom savršenstva koje se nikada ne može otelotvoriti u smrtnom biću, oni su nas osudili na naizgled beskonačan krug nemogućih očekivanja, praćenih gorkim razočaranjima. (...)

Uvidevši nemogućnost ostvarenja ljubavi na ovom svetu, mnogi arhetipski ljubavnici, kao što su Romeo i Julija, izabrali su da zajedno umru. Kakav je to idealizam, da je toliko snažan da bide bira smrt i nadu u drugi svet, nego što pristaje na manje savršen obožavani život? Sta je to u toj patnji da nas tako snažno privlači, da se uvek vraćamo plamenu. Kakav je razlog da toliko se puta opetkni? Upravo se to pitamo dok gledamo patnju i smrt Tristana i Izolde.

U bračnoj noći, prsten od zelenog jaspisa pada sa Tristanovog prsta i kotrlja se po kamenu. Ovaj momenat je poslednja velika prekretnica u Tristanovom životu. Odlučuje, da bi ostao privržen unutrašnjem idealu koji predstavlja Lepa Izolda, da se odrekne svoje žene. »A sada, kako želim ženu svoju, zbog njene vere i čistog srca njenog. Gle kako su me te dve Izolde srele u zao čas! I obe sam izneverio!«

U tom trenu, gvozdena vrata zatvaraju polovinu Tristanove prirode. Tristan odlučuje da se odrekne svoje žene, a istim činom odriče se i samog života. Od toga časa, do svog poslednjeg dana, izgleda da Tristan jedino čeka smrt za koju veruje da će ga najzad sjediniti sa njegovim idealom, njegovim snom, njegovom vizijom savršenstva, njegovom dušom – otelotvorenom u Lepoj Izoldi.

Napušta svu obozavalsku ljubav sa Belorukom Izoldom; služeći jedino božanskoj ljubavi, tražeći svoju dušu u Kraljici. No Tristan i Izolda ne nalaze jedan u drugome svoju dušu. Najviše što nalaze jedno u drugom je razdiruća odraz božanskog carstva za koje se nadaju da će naći s one strane groba. Tristan je dvostruko nesrećan, jer je izgubio obe Izolde. Izgubio je radost obozavalskog života sa svojom ženom, a odbijanjem da uspostavi netelešni odnos sa Lepom Izoldom izgubio je i svoj odnos sa njom. On je ne može imati na način na koji on to traži. Iz-

gubio je svoj unutrašnji život i očajava da ga nikad neće naći, sem ako ne umre i ne sretne Lepu Izoldu u raju.

Pažljiviji bi posmatrač uočio da se Smrt približavala već skoro na samom početku. Dvoje ljubavnika su je prizivali još dok su stajali pod visokim borom, čežnujući za savršenim mestom gde mogu da prožive svoju romantičnu viziju. Mogla se čuti čežnja u Tristanovom glasu dok je govorio o »drugom svetlu«.

»No jednog dana, prijatelju, otići ćemo zajedno u srećnu zemlju iz koje se niko ne vraća. U njoj se izdiže dvorac od belog mramora; u svakom od hiljade prozora, plamti upaljena sveća; iz svakog se čuje pesma i zvuk večne melodije...«

Čujemo ponovo reči Tristana dok stoji pred Kraljem izigravajući ludu i traži Kraljicu. Kud će je odvesti?

»O, vrlo visoko, između oblaka i raja, u jasnu, sjajnu odaju. Nju obasjavaju sunčevi zraci, a vetar je ne dotiče. Tamo bih poneo Kraljicu, u tu svoju kristalnu odaju, svu u ružama i osvitu jutra.«

Gde može da postoji tako lepa zemlja? Kako naći put do nje? Tristan namerava da tamo pođe mračnom stazom smrti. Kada se poslednji put oprašta sa Kraljicom, on joj zakazuje sastanak, njihov zajednički sastanak sa smrću. Tad izriče proročanstvo koje otkriva njegovu nameru: »Moja smrt je blizu, i daleko od tebe ona će željeno doći.«

A Izolda odgovara:

»O prijatelju, zagrlj me i stisni tako da nam srca prepuknu i da se naše duše najzad oslobode. Odvedi me na to srećno mesto o kome si mi davno pričao, u polja iz kojih nema povratka, ali gde veliki pevači poju svoje večne pesme...«

»Odvedu te na Srećno mesto života, Kraljice!« kaže Tristan. »Blizi se čas. Kad istekne i ja te pozovem, hoćeš li doći, prijatelju moj?«

Najzad, dok Tristan leži proboden otrovnim kopljem, stavlja prsten od zelenog jaspisa u Karadinovu ruku i šalje ga Izoldi sa porukom: »Kaži joj da mora da dođe, jer smo zajedno ispili svoju smrt.«

I doista su zajedno ispili svoju smrt, a kako se sudnji čas približava, čini se da smrt postaje predmet celokupne njihove čežnje. Njihov očaj na ovom svetu postaje podnošljiv jedino zbog savršenstva, lepote i sreće onog koji dolazi. Međutim, šta je ta predivna zemlja sazdana od belih mramornih dvoraca i odaja u ružama, »Srećna palata življenja?«

To savršeno i prelepo carstvo može samo da bude jedan unutrašnji svet. Svi mi instinktivno poznajemo taj svet; razumemo reči ovih ljubavnika; njihova čežnja budi treptaj sažaljenja u našoj duši. To je zemlja iz bajke, svet iz mašte u kome duša zajedno s bogovima priziva tajni sud. No, zašto Smrt simbolizuje ovaj unutrašnji svet duše? Zašto Tristan i Izolda veruju da do njega mogu jedino stići stazama smrti?

Kraljica Nefertiti / Egipat, XIV vek pre n.e./

Od pamtikeva, smrt je shvatana kao »oslobađanje« iz fizički ograničenog vremenskog i prostornog okvira i odlazak u neograničeno i neizmerno prostranstvo duha i večnosti. Ovo »oslobađanje« od fizičkog, za nesvesno, predstavlja simbol nečega još suptilnijeg: oslobađanje ega van granica njegovog sličnog sveta i malenih mogućnosti spoznaje, i odvođenje u širok, neograničen unut-

rašnji svet psihe. Oslobodena bukvalnosti, smrt ne predstavlja kraj, već simbol promene iz osnova, simbol preobražaja.

»Zemlja smrti« je unutrašnji svet duše. Najdublje značenje smrti, doživljeno u dubinama nesvesnog, je simbol preobražaja: preobražaja ega koji ulazi u sferu psihe, susreće se i sačinjuje sa dušom i pristaje da se od-

rekne svog sićušnog carstva kako bi živio u beskrajju jednog većeg univerzuma.

Da bi se ovo razumelo, pred nama se otvara čitav jedan novi pogled na svet: Od nas se traži *preobražaj* – ne smrt! To je ono što se stalno iznova simbolizuje u velikim povestima o ljubavi, koristeći »smrt« kao simbol. To je ključ rešenja protivrečnosti, zbrkanih osećanja odanosti i užasnih patnji koje se javljaju u ljubavnoj priči. Jedini pravi put za razrešenje leži u promeni svesti i promeni vrednosnih sudova.

Čak i tada nas prava »smrt« dočeka unutar preobražavajućeg iskustva: to je smrt ega. Pod smrću ega se podrazumevamo da ego ispari, ili nestane. Podrazumevamo da ego žrtvuje svoj stari svet, stara gledišta, ukorenjene stavove. Kada oživi novi sistem vrednosti i kad postane moguć novi oblik sinteze, moraćemo da uništimo stari poredak sveta ega. Ego to jedino može da doživi kao »smrt«. (...)

U Tristanovo vreme simbol se tumačio bukalno. Verovali su da je svet duše moguće spoznati jedinom umiranjem, napuštanjem ove fizičke telesnosti. Ipak su u jednoj stvari bili mudriji od nas: bili su mnogo svesniji onoga, i mnogo direktniji u onome, za čim tragaju u romantičnoj ljubavi. Katari i trubaduri jasno su iskazivali da tragaju za preobražajem, i da za njim tragaju kroz strasnu ljubav i kroz smrt. Smrt, zbog toga što ih je oslobađala od robovanja puti. Strast, zbog toga što je svojim onomezalnim intenzitetom, kroz ekstazu i kroz patnju, nagoveštavala božanski svet. Romantična ljubav je za njih bila *inicijacija*. Smatralo se da ljubavna strast produhovljuje izabranog u anticipaciji konačne ljubavi i da pretvara u prah i pepeo ljudski život koji nas deli od »polja iz kojih se niko ne vraća«.

Mi nismo toliko neposredni; mi smo nesvesni onog za čim tragamo. Međutim, nasledili smo ista verovanja. Prolazimo kroz život čeznući za doživljajima koji će nas preobraziti, za vizijama koje će našim životima dati smisao i celinu: tragamo za svojom dušom, tragamo za božanskim svetom. Ali ne znamo kako da bogove doživimo iznutra, na simboličkom nivou. Nesvesno, impulsivno, kao opsednuti, tražimo ih kroz strast, za ljubljajući se, prepuštajući se sili koja ulazi u nas i nama vlada. To je ekstaza, to je patnja, to je vrsta smrti. Ali najviše od svega ima ukus onoga što se može iskusiti u zagrobnom životu: transfiguracije. To su smrt i ponovno rođenje: mrtav za svet i živ za prostor veći od života. Sve dok traje strast, sve dok se projekcija može održavati, to je ono što osećamo. A to je, pre svega, ono čemu težimo.

Tristan je uveren da postoje dva načina da dosegne unutrašnji svet: prvi, kroz patnju i ekstazu svoje strasti za Lepom Izoldom; drugi, bukalnom smrću, napuštanjem fizičkog života. Mi, moderni zapadnjaci, smo to mogućnosti još više suzili: većina nas traga za unutrašnjim svetom samo na jednom mestu – romantičnoj ljubavi. A zbog čega je to tako?

Delimično je to zbog našeg zapadnog

dualizma, podeli života na dva dela: na fizički život na zemlji i duhovni na nebu. I karizmatizam i srednjovekovno hrišćanstvo uče Tristana da je zemlja ništa, da se duhovni život može naći samo u zagrobnom životu, u »raju«. To verovanje je u našim umovima postalo nesvesna ideja da duhovna strana života uvek jeste »negde drugde« i »negde tamo«. Uvek na nekom drugom mestu od onog na kome sam ja, negde drugde, izvan unutrašnjosti mog sopstvenog života. Mi zapadnjaci zaista ne verujemo da svoje bogove i svoj duhovni život možemo da doživimo iznutra, dok živimo svoju svakodnevnicu na zemlji. Teško nam je da mislimo na dva sveta, unutrašnji i spoljašnji, kao koegzistentne u jednom ljudskom biću. Zbog toga uvek pokušavamo da otelotvorimo božanski svet u nešto, ili nekog, izvan nas. Drugi razlog traganja za našim unutrašnjim životom u romantičnoj ljubavi, leži u tome što zapadnjaci jednostavno ne veruju u unutrašnji život; zato, ma šta radili sa tim neproživljenim delom sebe, mora biti nesvesno, mora biti projektovano u fizički svet. Činjenica o postojanju nefizičkog unutrašnjeg sveta je ideja teško razumljiva zapadnjaku. Govorimo o unutrašnjim stvarnostima, govorimo o »duši« i »duhu«, ali mi u njih ne verujemo. Tokom vekova, izgubili smo vezu sa unutrašnjim životom i njegovim simbolizmom, dok se naša kultura sve više okretala bukalnosti i materijalizmu. U ovoj oblasti postigli smo obrnutu evoluciju. U Tristanovo vreme većina ljudi je shvatala »dušu« i »duh« kao kvazifizičke entitete, samo jedva nešto suprotnije od fizičkog tela; oni su morali da budu smešteni u bukalno fizičko telo, ili na »mestu« – »limbus«, ili »raj«. Oni su shvali nebo pre kao bukalno fizičko mesto, nego što su ga mogli zamisliti kao stanje bića, i zaista su vekovima filozofirali o lokaciji raja u fizičkom univerzumu!

Čak nekoliko vekova nakon Tristana, u Galilejovo vreme, profesija astronoma bila je vrlo opasna zbog toga što je većina ljudi bila ubeđena da je božanski svet lociran »tamo gore« među zvezdama i planetama. Galileo je ožigosan kao jeretik jer je kroz svoj teleskop video nešto što je protivurečilo toj ideji.

Čak ni u našem veku nismo mnogo evoluirali. Naša religija je ljubavna priča: mi božanski svet smeštamo u fizičke ljude – ljude u koje se zaljubljujemo. I svaki psiholog koji ustvrdi (pošto je konsultovao svoj teleskop) da se božanski svet ne može naći u ljubavnoj priči, lako će navući gnev i biti žigosan kao namćor, ako ne i jeretik.

Sad smo otkrili tajnu šifru za razrešenje »patnje i smrti«. Počinjemo da vidimo da je »smrt« za kojom tragamo u romantičnoj ljubavi zapravo preobražaj, kraj starog sveta, žar plamena što istovremeno ubija i daje novi život. Romantična patnja se u krajnjoj liniji ne razlikuje od patnje mistike i religije: to je bol koji dele svi smrtnici, koji će božanski svet stvoriti unutar sopstvenih života, unutar ovog fizičkog života i njegovih krajnjih granica.

Zašto se najviše oduševljavamo pričama o neostvarljivoj ljubavi? Zato što čeznemo za

žigosanjem; jer čeznemo da postanemo svesni onoga što tinja u nama. Patnja i razumevanje su duboko povezani; smrt i samospoznaja su saveznici; evropski romantizam se može porediti sa čovekom kome su patnja, a naročito ljubavna patnja, privilegovani način razumevanja. (D. Ružmon, »Ljubav i Zapad«)

Patnja je neizbežan put koji se mora proći do svesnosti, neizbežna cena preobražaja za kojim tragamo. Ni na koji način ga ne možemo izbeći; mi koji pokušavamo da mu izmaknemo u tome nikada ne uspevamo; mi smo dvostruko nesrećni, jer u svakom slučaju plaćamo cenu, a propuštamo sopstveni preobražaj. Na delu je stravičan i nepromenljiv zakon: uspevamo da se preobrazimo jedino kad svoju patnju prihvatimo svesno i voljno; pokušaj da izmaknemo samo nas stavlja u karmičke krugove koji se većno ponavljaju, a ništa ne daju.

Dakle, zašto patimo i zašto nesvesno težimo patnji: zato jer čeznemo za žigosanjem; jer čeznemo da postanemo svesni onoga što tinja u nama.

No data nam je sloboda da biramo način prihvatanja patnje. Većina ljudi je prihvata nesvesno. Zbog toga obično izgleda da patnja ne vodi nikuda, da proizvodi samo bol; zbog toga često izgleda da je ljubav besmisleni ciklus: zaljubljujemo se, uspostavljamo svoj ideal savršenstva i tokom vremena gorko se razočaramo. Patimo. Sledimo svoje projekcije, uvek tragaajući za onim ko će da zadovolji naše neostvarljive ideale i koji će nam magičnom silom podariti preobražaj. I kada ne pronađemo božanski svet tamo gde smo ga tražili – u ljudskom biću – patimo; padamo u očaj.

No ako svoju patnju primimo svesno, voljno, onda nam ona nešto daje zauzvrat; ona proizvodi istinski preobražaj. Svesno patiti znači živeti kroz »smrt ega«, voljno povlačiti svoje projekcije sa drugih, prestati sa traganjem za »božanskim svetom« u svom partneru i umesto toga pronaći sopstveni unutrašnji život kao psihološki i religiozni čin. To znači preuzeti odgovornost za otkrovenje sopstvenog totaliteta, sopstvenih nesvesnih mogućnosti. To znači preispitivati svoja stara shvatanja – i pristati na promenu. Sve ovo podrazumeva konflikt, samopreispitivanje, razotkrivanje dvonosti sa kojima se radije ne bismo suočili. Sve ovo je bolno i složeno.

No ova patnja nas vodi do našeg totaliteta. Uzdiže ljubav do puta u božanski svet. Otkrivamo da ne moramo fizički da umremo da bismo taj svet otkrili, već da treba da umremo simbolično: naša patnja je naša simbolička smrt.

Čudo koje je najzad otkriveno je da možemo živeti u božanskom svetu čak i kad živimo telesno na ovom svetu. Jer, duboko u svakom od nas uzdiže se »dvorac od belog ramora«; na svakom od hiljade prozora plamti upaljena sveća; iz svakog se čuje pesma i zvuk večne melodije. Da bismo našli taj čudesni dvorac ne moramo za njim da tragamo niti u drugoj osobi, niti s one strane groba, već u nama samima.

Ako pravilno proživimo ovu smrt – jedna-ko paradoksalno kao što i zvuči – nastaje put otkrovenja što vodi u novi život. Smrt se otkriva kao drugo lice života. A »smrt« u sa-mom centru ljubavi nije uništenje života, već procvat jednog unutrašnjeg sveta.

Romantična ljubav i ljubav

Pošto je ljubav jedan arhetip, ona ima sopstveni karakter, sopstvene osobine i sopstvenu »ličnost«. Poput boga, ljubav se u nesvesnom ponaša kao »ličnost«, kao poseb-no biće u psihi. Ljubav je odvojena od mog ega; ljubav je bila prisutna i pre nego što je moj ego došao na svet i ona će tu ostati i po njegovom odlasku. Ipak, ljubav je neko, ili »nešto«, što živi unutar mene. Ljubav je sila što deluje iznutra, što ne dopušta mom egu da vidi izvan sebe, da vidi meni srodna ljud-ska bića, kao nešto što treba uvažavati i ne-govati, a ne samo iskorišćavati.

Stoga, kad kažem da »volim«, u stvarnosti nisam ja taj koji voli, već kroz mene dela lju-bav. Ljubav nije toliko ono što ja činim, već ono što ja jesam. Ljubav nije činjenje već stanje – povezanost, veza sa drugim smrtni-kom, identifikacija sa njim ili njom, koja je jednostavno odijela u meni i kroz mene, ne-zavisno od kojih namera ili mojih htenja. (...)

Preuveličavanje i komešanje svojstveni romantičnoj ljubavi toliko zamagljuju lju-bav da skoro nikada ne tražimo ljubav onak-vu kakvu jeste, a jedva i da znamo šta tra-žimo čak i kada za njom tragamo. No kako spoznajemo svojstva ljubavi i njene stavove, počinjemo je da razaznajemo u sebi – kako se otkriva kroz naša osećanja, kroz spontani tok topline koji se izliva prema drugoj osobi, kroz male, neprimetne postupke u našim odnosima, koji tvore tajno tkivo našeg svad-ko dnevnog života.

Prava ljubav je snaga u nama koja priha-va i ceni drugo ljudsko biće onakvim kakvo ono jeste. Ljubav prihvata stvarnu osobu, a ne ideal pod koji bismo želeli da nju, ili nje-ga, podvedemo, niti našu projekciju. Ljubav je unutrašnji bog koji nas oslobađa slepila i upire nam pogled ka lepoti, vrednosti i vr-linama druge osobe. Ljubav nas podstiče da tu osobu cenimo kao potpuno, individualno biće, a to znači da prihvatamo njene nega-tivne strane jednako kao i pozitivne, njene nesavršenosti jednako kao i vrline vredne divljenja. Kad neko istinski voli ljudsko biće, a ne svoju projekciju, tada jednako voli tamnu stranu kao što voli i sve ostalo. Tada se prihvata druga osoba u njenoj sveukup-nosti.

Ljubav podstiče muškarca da u ženi sa-gleda istinsku vrednost, stoga ga ljubav vodi ka tome da je poštuje i da joj služi, a ne da pokušava da je iskoristi u svrhe svoga ega. Kada ga vodi ljubav, onda se stara o njenim potrebama i u njenoj dobrobiti, a nije usred-sređen na sopstvene želje i čudi.

Ljubav menja naše shvatanje značaja. Kroz ljubav sagledavamo da drugo ljudsko biće poseduje jednako veliku vrednost u kosmosu kao što je naša; postaje nam jedna-

ko važno da on, ili ona, bude potpuna, da živi punim životom, da nalazi radost življe-nja, kao što nam je važno da zadovoljimo sopstvene potrebe.

U svetu nesvesnog ljubav predstavlja jed-nu od onih velikih psiholoških sila koje po-seduju snagu da preobrase ego. Ljubav je ona sila koja pobuđuje ego da se okrene po-stojanju nečeg izvan njega samog, izvan nje-govih planova, izvan njegovog carstva, izvan njegove sigurnosti. Ljubav povezuje ego ne samo sa ostatkom ljudske vrste, već i sa du-šom i svim bogovima unutrašnjeg sveta.

Stoga je ljubav, po samoj svojoj prirodi, krajnja suprotnost egocentrizmu. Reč ljubav olako koristimo. Koristimo je da bismo nje-mo neslužbeno počastvovali ma koji zahtev za pažnjom, moći, sigurnosti ili zabavom, upućen drugim ljudima. No, kada tragamo za sopstvenim, po našem ličnom ubeđenju, posebnim »potrebama«, sopstvenim želja-ma, snovima i sopstvenom moći nad drugi-ma, tu se ne radi o ljubavi. Ljubav je nešto apsolutno različito od želja našeg ega i igara moći. Ona vodi u različitom smeru: prema bogovima, vrednosti i potrebama ljudi koji nas okružuju.

Ovo je razlog zbog koga smo izuzeli ro-mantičnu ljubav, i to je glavna distinkcija između prave i romantične ljubavi. Roman-tika, već po samoj svojoj prirodi, mora da posrne u egotizam. Jer, romantična ljubav nije ona ljubav koja je usmerena ka drugom ljudskom biću, romantična strast je uvek usmerena ka našim sopstvenim projekcija-ma, očekivanjima i maštarijama. U vrlo stvarnom smislu, tu se ne radi o voljenju druge osobe, već nas samih.

Kada smo usredsređeni na sopstvene pro-jekcije, mi smo zapravo usredsređeni na nas same. A strast i ljubav koji osećamo prema sopstvenim projekcijama, jeste jedna odra-žavajuća, kružna ljubav, koja se neminovno povratno usmerava na nas same.

U romantičnoj ljubavi nije greška u tome što volimo sebe, već što se volimo na pogre-šan način. Pokušavajući da duboko uvažava-mo nesvesno kroz naše romantične projek-cije usmerene na druge, propuštamo stvar-nost skrivenu u tim projekcijama. Ne vido-mo da zapravo tragamo za sobom.

Zadatak izbavljanja ljubavi iz romantič-ne kaljuge počinje skretanjem pogleda ka unutrašnjem; moramo da se probudimo za unutrašnji svet; moramo da naučimo kako da »voljenje sebe« proživimo kao jedno unutrašnje iskustvo. A onda je vreme da preusmerimo svoj pogled ponovo ka spolja, prema ljudima od krvi i mesa i prema odno-sima koje sa njima gradimo – moramo da spoznamo principe »ljudske« ljubavi.

Jedna mudra prijateljica mi je, pre mnogo godina, dala jedan adekvatan naziv za ljud-sku ljubav. Ona ju je nazvala ljubavlju »pod-grevanja kaše«. I bila je u pravu. U tom iz-razu, ukoliko mislim u sebi našli dovoljno skromnosti da uvidimo, leži sama suština ljudske ljubavi i ukazuje na osnovnu razliku između ljudske i romantične ljubavi. (...)

Kada su dvoje istinski bliski, biće voljni

da zajedno stupe u čitav spektar ljudskog življenja. Oni preobražavaju čak i one neuz-budljive, teške i banalne stvari u onu kom-ponentu života što nosi radost i ispunjenje. Kao kontrast, romantična ljubav može da traje samo dok se dvoje osećaju »pojenje«, dok traje novac i dok je zabava uzbudljiva. »Podgrevanje kaše« podrazumeva da dvoje ljudi uzdignu svoju ljubav iznad vazdušas-tog nivoa postojećih fantazije i da je preob-rat u priznenu, praktičnu neposrednost.

Ljubav se zadovoljava da čini mnoge stvari koji su egu dosadne. Ljubav je sprem-na da se nosi sa hirovitim raspoloženjima i nerazumnostima druge osobe. Ljubav je spremna da pripremi doručak i izravna nepa-lučene račune. Ljubav je spremna da »pod-greva kašu«, jer je privržena osobi, a ne pro-jekciji.

Ljubav vidi drugu osobu kao posebnu in-dividualnost i sa njom stupa u individuali-zovani odnos. Romantična ljubav vidi drugu osobu jedino kao glumca u drami. (...)

Ljubav nužno uključuje prijateljstvo: pri-jateljstvo u ljubavnoj vezi, u braku, između muža i žene. Kada su muškarac i žena istin-ski prijatelji oni znaju svoje mane i slabosti, ali nisu skloni da ih osuđuju. Više su za-okupljeni uzajamnim pomaganjem i uživa-njem jedno u drugom, nego traženjem gre-šaka.

U romantičnoj ljubavi nema prijateljstva. Romantika i prijateljstvo su suštinski sup-rotstavljene energije, prirodni neprijatelji, sa potpuno suprotnim motivima. Ponekad ljudi kažu: »Ja neću da budem prijatelj sa svojim mužem (ili ženom); to bi uništilo svu romantiku našeg braka.« I to je istina: Pri-jateljstvo zaista eliminiše veštačku dramu i intenzitet iz ljubavnog odnosa, ali takođe uklanja egocentričnost i neostvarljivost i za-menjuje dramu nečim ljudskim i stvarnim.

Kada je dvoje ljudi »zaljubljen«, obično se kaže da su »više od prijatelja«. Ali se često ispostavi da se jedno prema drugom ponaša-ju kao »manje« od prijatelja. Većina ljudi misli da je biti »zaljubljen« mnogo intimniji, mnogo »značajniji« odnos od »običnog« prijateljstva. Zašto partneri jedno drugom uskraćuju nesebičnu ljubav, ljubaznost i dobro-namernost, koje rado pružaju svojim prija-teljima? Ljudi ne mogu da traže od svojih prijatelja da se nose sa njihovim projekcija-ma, da budu utočišta za sva njihova hirovita raspoloženja, da ih usrećuju i da im uputu-njuju život. Zašto partneri jedno drugom na-metnu ove zahteve? Zato što nas kult roman-se uči da imamo pravo da očekujemo da se sve naše projekcije podnose – sve želje zado-vole i svi snovi ispunje – u osobi u koju smo »zaljubljeni«. U jednom hinduističkom svad-benom običaju, mlada i mladoženja uzajam-no se svečano obavezuju: »Bićeš mi najbolji prijatelj«. Parovi na Zapadu treba da nauče da budu prijatelji, da zajednički žive u duhu prijateljstva, da uzmu kvalitet ljubavi kao vodilju kroz zbrku što su je od ljubavi nači-nili.

O ljubavi možemo mnogo da naučimo ako slobodno pristupimo istočnjačkim kul-turama i stavovima.

Za vreme dok sam bio u Indiji i Japanu, video sam brakove i ljubavne veze koji se uopšte ne zasnivaju na romantici, već na toploj, odanoj i trajnoj ljubavi. Indusi su instinktivni majstori ljubavne umetnosti. Mislim da je to stoga što romantičnu ljubav nikad nisu uzimali kao put kojim bi pokušali da se vežu. Indusi automatski uočavaju razlike koje mi na Zapadu brkamo: oni znaju kako da obožavaju animu, arhetipove, bogove, kao unutrašnje stvarnosti; oni znaju da zadrže svoj doživljaj božanske strane života izvan svojih ličnih odnosa i braka.

Indusi prihvataju unutrašnji svet na simboličkoj ravni; oni prevode unutrašnje arhetipove u slike i spoljne simbole kroz religioznu umetnost i alegorijske rituale. No, oni ne projektuju unutrašnje bogove na svoje supružnike. Oni primaju personifikovane arhetipove kao simbole drugog sveta, a međusobno se prihvataju kao ljudska bića; to ima za posledicu da uzajamno ne nameću neostvarljive zahteve i ne bivaju razočarani izvan u drugo. (...)

Za nas zapadnjake nema vraćanja kazaljki na satu. Ne možemo slediti Induse; ne možemo zapadnu dilemu razrešiti imitacijom običaja i stavova drugih naroda. Ne možemo se praviti da imamo istočnjačku dušu, kada imamo zapadnjačku. Treba da se bavimo zapadnim kolektivnom nesvesnim i svojim zapadnim ranama, treba da nađemo isceljujući balsam unutar svoje zapadne duše. Popili smo ljubavni napitak i utonuli u romantičnu eru svoje evolucije, i jedini put da se iz nje izade jeste onaj koji vodi pravo napred. Za nas nema povratka niti oklevanja.

Ali od istočnih kultura možemo da naučimo da istupimo iz sebe, izvan svojih preubedenja i verovanja, dovoljno dugo da bismo se sagledali iz jedne nove perspektive. Možemo da naučimo šta znači pristupati ljubavi sasvim drugačijim putevima, neopтереćenim dogmama naše kulture.

Možemo da naučimo da je ljudski odnos nerazdvojni prijateljstva i odanosti. Možemo da naučimo da se suština ljubavi ne sastoji u tome da drugu osobu koristimo kao sredstvo koje treba da nas usreći, već u služenju i prihvatanju osobe koju volimo. I možemo da otkrijemo, na naše iznenađenje, da nam je mnogo potrebnije da volimo, nego da budemo voljeni.

Prevele sa engleskog:
Ivančica Paradonović
i Nataša Popivoda

Literatura:

de Rougemont, Denis. *Love in the Western World*, Translated by Montgomery Beligion, New York: Pantheon Books, 1956. (*Ljubav na Zapadu*, Beograd)

Hillman, James. *Animas*, Spring 1973.

Jung, Carl G. *The Psychology of the Transference*. 16 C.W. Bollingen Series XX. Princeton: Princeton University Press, 1966.

Sanford, John A. *The Invisible Partners*. New York: Paulist Press, 1980.

Ljubav i smrt na Istoku i Zapadu

Dušan Pajin

Da li se može reći da postoji emocionalna istorija čovečanstva – da su ljudi u određeno vreme i na određenom mestu uobličili i izrazili određena osećanja, svesno ili učinivši predmetom književnog ili nekog drugog vida izražavanja? Ili, može li se reći da postoji čulna, misaona, duhovna istorija? Na primer, da su ljudi određene nijanse i zapazanja otkrili u određenom vreme, na određenom mestu – Eskimi nijanse u belini snega, Arapi nijanse u boji peska, Indijanci gradaciju zelenila prerijske trave, Tibetanci vrste nebeskog plavetnila, Indijci vrste orgazma, Kinezi vrste ženskog smeha, Francuzi nijanse komplimentiranja. Postoji hipoteza da pojedine kulture čak nisu znale za sve glavne boje (na pr. zelenu, ili plavu) ili da ljudi doslovno »ne vide« ono (čak i fizičke predmete) što je nepoznato njihovoj kulturi, odnosno ono što se ne uklapa u njihovu sliku sveta.¹ Mi smo navikli da istoriju civilizacije posmatramo kao istoriju tehničkih pronalazaka: od točka do kompjutera i stoga, i kao uzlaznu liniju napredovanja – od jednostavnog ka složenom, od slabijeg ka moćnijem.

Kada je ideja progressa ustanovljena kao vladajuća istorijska ideja nastojalo se da se i istorija kulture ustroji i predstavi na sličan način – kao istorija pronalazaka sa progressivnim, uzlaznim tokom. Drugo, pošto je istorija nauke i naučnih pronalazaka pretežno povezana sa istorijom nauke na tlu Evrope, ili Zapada (jer je ta premoć Evrope u Novom veku bila upadljiva), nastojalo se da se sa tim obrascem usaglasi i istorija kulture, tj. da se ustanovi da su vodeće ideje i vrednosti (filozofije, religije, umetnosti) takođe najpre otkrivene i uobličene u kulturnoj istoriji Evrope, a potom na drugim stranama. Međutim, bolje upoznavanje vanevropskih kultura i civilizacija pokvarilo je i jednu i drugu konstrukciju. Na primer, svojom voluminoznom studijom Nidhem (1956–1976) je pokazao da su nauka i tehnologija Evrope bile inferiorne u odnosu na kineske, do XV veka, a druga istraživanja su pokazala da je na području kulture (tj. filozofije, religije,

umetnosti) prethodno ustanovljeno »prvenstvo« Evrope neizvesno, ili pogrešno. Ali, posao istoričara kulture se ne završava »dokaznim postupkom« rušenja ili dovođenja u pitanje jedne ideologizovane evrocentrične konstrukcije, nego time tek počinje.

Emocionalna istorija čovečanstva

Istorija kulture je istorija čovekovih mogućnosti – u njoj nalazimo tragove o tome šta čovek može i zna. Ovdje nije reč o moćima i znanjima u spoljašnjem smislu (kojima se zahvata ili osvaja svet, što spada u istoriju civilizacije), nego o dosezima savršenstva u unutrašnjem smislu: o mudrosti, svetosti, dobroti, hrabrosti, nežnosti ili ljubavi, kojima se otkrivaju, ili zahvataju, neka nova područja ljudskosti. Ta otkrića, ali zahvatanja, su saopštavana posredstvom usmene ili pisane reči, likovnih umetnosti, ili muzike, čime se bave posebne istorije religije, filozofije, umetnosti.

Za istoriju kulture (i ove posebne istorije) uvek su bila važna pitanja »otkrića« ili početka: kada su ljudi prvi put otkrili i artikulirali neku misao ili osećanje, kada su »otpočeli« religiju, filozofiju, umetnost itd.

Traganje za »početkom« se – međutim – pokazalo nepouzdanim iz više razloga, a postalo je i izlišno, jer za nas nije bitan početak i nastanak (problem genetske definicije), nego razvika i vrhunski dosezi u razvoju neke ideje, ili vrednosti. Uvidi u to područje suočavaju nas sa nečim što unosi meru u tehnološki i istorijski ponos zasnovan na saznanju da u našem vremenu ljudi žive imućnije i slobodnije nego ranije i da je to plod jedne generalne uzlazne progresivne linije, koja vodi od prošlosti ka budućnosti.

Kulturna istorija nam otkriva da su ljudi uobličili i izrazili zavidljivost pred tajnom, lepotom, strahotnošću, tragikom sveta i života, kao i mistička, estetska ili nežna iskustva, o kojima su ostavili određena književna, muzička ili likovna dela, da su poznavali neka iskustva duha i tela koja mi možemo naslućivati, ređe i postići. Dosezi u domenu životnih vrednosti ne uključuju se u »progres« po kumulativnom načelu, kao tehnički pronalasci.

Demokratija i orgazam

Dve stotine godina borbe za demokratiju i stotinak godina borbe za ženska prava navelo je pojedine pisce da zaključuje kako je jedna od tekovina tog razvoja i pravo žena na orgazam, koje je ranije, navodno, bilo čak i fizički uskraćivano (ritualnim odsecanjem klijtorisa u nekim društvima i vremenima).

Kažu da je posle stogodišnjih napora seksologa, psihijatra i drugih, dokazano da žene nisu po prirodi frigidne, da orgazam nije nešto što karakteriše pohotne žene, nego je to legitimno pravo svake emancipovane žene.

Od vremena psihoanalize u zapadnu seksologiju uvedena je razlika između tzv. kli-

¹ Darwin beleži da urođenici nisu bili u stanju »da vide« ukotvljeni jedrenjak Bigl kojim su belci došli, isko su im ga pokazivali prstom na horizontu (Ch. Darwin: *Voysage of the Beagle*, Doubleday, New York 1962.).

Ši Tao: Pejzaž (Kina, XVII vek)

toralnog i vaginalnog orgazma, a rasprava o tome da li je to isto, ili različito, šta je »bolje«, »zrelije« itd., postala je u neko doba jedna od glavnih tema feminističkih sporova sa psihoanalizom i svekolikom »muškom« kulturom.²

Za starog Indijca ili Kineza bi bilo smešno da čuje da je posle stogodišnjih udruženih napora psihoanalize i feminizma, zapadna seksologija došla do toga da, bar hipotetički, artikuliše dve vrste orgazma kod žene, i da je zatim morala da uspostavi hijerarhiju i poništi nijanse – kao u predsedničkim izborima: morala da se opredeli za jednog kandidata – psihoanaliza za vaginalni orgazam, a feminizam za klitoralni.

Ako je »pravo na orgazam« kod žene moderna tekovina, izborna kao rezultat emancipacije žena do koje se došlo napoređom sa pravom glasa³ iako je istorija napredovanja u slobodi, kako je verovao Hegel i mnogi posle njega, kako je moguće da je u »orijentalnim despotijama« u kojima nije bilo demokratije, nisu priznavana prava pojedinca, naročito žena, bilo poznato više vrsta ženskog orgazma nego što mi znamo danas?

Nešto se ne slaže u opštoj konstrukciji. Prema indijskim tantričkim shvatanjima i taoističkoj erotici, veliko ušijećenje (orgazam – D.P.) je okean u kome se susreću žena i muškarac i iz koga svako zahvata kako i koliko može. Naspram te »nenaučne« defini-

cije stoji pedantna podela orgazma koja deluje »naučnije« od podele na klitoralni i vaginalni. Naime, prvo se govori o vrstama orgazma s obzirom na status partnera (na primer, orgazam u odnosu slučajnih partnera, partnera u dužoj vezi, bračnih, vanbračnih, partnera iz više kaste, različitih starosnih doba itd.), vrstu odnosa partnera (na primer, ljubavna veza, slučajni seksualni odnos, tantrička seksualnost itd.), način stimulacije (genitalni, oralni itd.) kao i s obzirom na pretežno mesto stimulacije.

Unutar ove poslednje podele javlja se ograničena zapadnjačka podela na klitoralni i vaginalni orgazam. Sa psihoanalitičkog i feminističkog stanovišta, verovatno bi bili smatrani nemogućim ili »polimorfno perverzni« orgazmi žene do kojih se dolazi gledanjem u oči i milovanjem grudi, produženim ljubavljenjem prebiva udova, ili čela, ili stimulacijom grlića materice,⁴ poznatog kineskoj i japanskoj tradiciji. Uključivanje različitih mudri i bandhi iz tantričke tradicije, u svrhu manipulisanja seksualnom energijom pobuđenom u seksualnom odnosu, sa stanovišta zapadne seksologije deluje kao nastran spoj mistike i erotike.

Otkriće romantične ljubavi

Kod trojice istoričara kulture nalazimo slaganje u tezi da je romantična ljubav otkrivena i uobličena u francuskoj trubadurskoj tradiciji, u dvanaestom veku. Tako kažu Deni de Ružmon (1974: 333), Robert Džonson (1983: XIV) i Džozef Kempbel (1988: 185). Neki autori samo posredno vode to u pitanje. Na primer, Kakar i Ros (1986) pristupaju toj temi sa boljim uvidom u ljubavno nasleđe Istoka i Zapada, ali se ne osvrću na gornju tezu, mada navode obe de Ružmonove knjige posvećene ovoj temi,

⁴ Prema anatomskoj klasifikaciji kojom se koristi zapadna seksologija, to bi trebalo nazvati »cervikalni orgazmom« koji stavlja na muke i psihoanalitičare i feministkinje, jer udaljava orgazam i od vagine i od klitorisa.

koje su prevedene i kod nas (*Ljubav i Zapad; Mitovi o ljubavi*). De Ružmon svoju tezu zasniva na citatu iz knjige u kojoj se navodi mišljenje jednog Kineza, na osnovu čega ističe: »Kinezi se vrlo rano žene i to po izboru roditelja, tako da se problem ljubavi ne postavlja. Oni ne moraju celog života slediti onu senu – ljubav, osećaj tako nejasan, neizvestan, neodređen kao i svi drugi, a u koji bismo mi hteli biti sigurni« (de Ružmon, 1974: 333).

Neobično je što se protivdokaz nalazi u časopisu *Sinologica* (Vol. X, god 1968, Nr. 1), koji je izlazio godinama baš u Švajcarskoj, u kojoj je de Ružmon živeo i radio.

Za razliku od de Ružmona, Kempbel je dobro poznao druge tradicije, ali se i on drži stava da je romantična ljubav otkrivena u trubadurskoj tradiciji, kao lično, individualno iskustvo dveju osoba i da to iskustvo odvaja zapadnu od drugih tradicija. Pri tome i on se poziva na običaj sklapanja braka dogovorom porodice, kao na dokaz da u Indiji (i druge van Evrope) nije bila poznata ljubav kao individualni izbor. On je svestan da je u Evropi trubadurskog vremena, kao i zadugo posle toga, bila na snazi ta vrsta braka (o čijem sklapanju i izboru partnera više, ili isključivo, odlučuju roditelji). Ono što je specifično evropsko – smatra Kempbel – jeste da je u Evropi ideal ljubavi postao društveni sistem, iako primera za to – tu i tamo – ima i u istočnjačkim književnostima. Međutim, ako je reč o prenošenju odluke o sklapanju braka na same supružnike (i u tom smislu zasnivanje braka na ljubavi), onda treba reći da je to postalo deo društvenog sistema tek u neko doba u XX veku na Zapadu i to u nekim društvenim slojevima. Ali, odnos braka i ljubavi je tema za sebe i Kempbel stvara zbrku, jer trubaduri se uopšte nisu ženili gosparima (često su one već bile udate), te ni njihov ideal bilo smešno smatrati začetkom savremenog braka. Osim toga, treba imati u vidu da Džonson (1983) smatra povezivanje ideala romantične ljubavi sa brakom kulturno-istorijskim čvorom, zbog toga što to znači povezivanje čežnje za apsolutom sa konkretnim odnosom dvoje ljudi koji tu čežnju nikako ne može da ispuni.

Što se tiče provansalske trubadurske tradicije, postoje istraživanja koja dokazuju da ona nije bila autohtona, nego da se razvila pod »tuđim« uticajem koji je u to vreme zradio iz susedne Andaluzije, iz kulta romantične ljubavi u islamskoj, mavarskoj tradiciji, čiji je predstavnik u XI veku bio Ibn Hazm (Kakar i Ros, 1986: 44).

Na osnovu književnih dela možemo zaključiti da je romantična ljubav bila znana i poštovana i u vanevropskim kulturama (pre XII veka), napoređo i nekad nasuprot instituciji dogovorenog braka i drugih institucija i odnosa (iz sukoba ljubavnog izbora sa drugim institucijama nekad se javlja tragičan zaplet, tako karakterističan za brojne ljubavne povesti opisane u proznim i poetskim delima). Književnost je prenela ne samo literarnu obradu velikih ljubavi, nego i niz »priča iz života« u kojima su sačuvani karak-

² Neki feministički bestseleri osamdesetih godina predstavljali su debele tomove ženskih odgovora na »provokativno« pitanje »klitoralno-vaginalno?«, rađene u demokratskom američkom anketarskom duhu, kao što se provode predizborne ankete u kojima glasioca treba da se odluči između dva kandidata za predsednika.

³ »Pravo na orgazam« dovodimo u vezu sa političkim pravima (kao što je pravo glasa), jer je takvo povezivanje sprovedeno od strane feminizma. Drugi, važniji razlog, jeste to što je »pravo na orgazam« podleglo istoj dijalektici kao pravo glasa. Kao što se pravo glasa u mnogim društvima izvrlo u »obavezivanje glasanja«, tako se pravo na orgazam izvrlo u »obavezivanje orgaziranja«, a seksualnost je, posle statističke obrade seksologije, postala obrazac u koji ljudi moraju da se uklope da bi bili u redu.

teristični zapleti iz datog vremena. Te priče nalazimo u islamskoj i kineskoj tradiciji. U ovoj drugoj je postojao običaj beleženja situacije koja je predstavljala okvir nekog društvenog zapisa, okolnosti u kojima je on nastao.⁵

Džonson (kao i de Ružmón i Kempbel) smatra da na Istoku nema ljubavi kao masovne pojave (i da se uz nju ne vezuje brak), ali, za razliku od njih, on smatra to prednošću Istoka (Johnson, 1983: 198). Kako to?

Prvo, on podvlači razliku između prave (ljudske) ljubavi i romantične ljubavi, dajući prednost prvoj i smatrajući da je romantična ljubav pogrešno usmerena čežnja za apsolutom. On ističe da se prava ljubav iskazuje u malim, tekućim stvarima (»podgrevanju kašice«) svakodnevnog života. Ta ljubav prihvata drugog kao konkretnu osobu, kao individuu sa određenim namama i bez idealizacije. Ta ljubav u sebi ima i naglašeno prijateljstvo. Nasuprot tome, romantična ljubav je povezana sa posebnim, izuzetnim situacijama i traje dok traje to naročito, posebno uzbuđenje, »romantični zanos«. Ona se gubi u tekućim odnosima, nestaje u »podgrevanju kašice«. Ona se zasniva na nerealnoj i nesrazmerno idealizaciji druge osobe, na projekcijama koje kidaju vezu sa realnošću, a drugu osobu smeštaju u arhetipsku dramu u kojoj ona ne može da bude individua,⁶ dakle, ono što je ona stvarno (otuda i naknadne optužbe za izneverne očekivanja, kad spadne idealizacija). Otuda je romantična ljubav i nesposobna za prijateljstvom, koje podrazumeva prihvatanje drugoga sa njegovim dobrim i lošim osobinama. U osnovi Džonson se slaže sa Fromomovim shvatanjem iz *Umeća ljubavi*, ali govori iz ugla jednog »jungijanca«. On zaključuje da je romantična ljubav na Zapadu neka vrsta kulturnog promašaja i istorijske greške; uz nju se vezuju zadaci i očekivanja koje ona ne može da ispuni, jer se to može ispuniti samo u procesu individucije, ili u mističko-religijskim iskustvima, a ne kroz romantičnu ljubav. Što je još gore, ta očekivanja, odnosno romantičnu ljubav, vezali su se uz moderan brak koji je nastao kao rezultat nastojanja da se brak sklada »iz ljubavi«, a ne »iz interesa«. Vremenom se pokazalo da takav brak nije manje podložan promašaju, krizi, patnji i razvodu nego stari, ugovoreni brak. Razlog je – po Džonsonu – što je brak uopšte vezivan uz

romantičnu ljubav. On zaključuje da na Istoku ta greška nije učinjena i da su bračni odnosi tako vezani uz realnu ljubav i prijateljstvo (svejedno što su »ugovoreni«), dok se čežnja za apsolutom vezuje uz mističko-religijska iskustva.

Međutim, kako nam svedoči književnost Istoka, to nije tačno – ovo »lepo mišljenje« o Istoku nije održivo. Vidimo da je i tako bilo romantičnih ljubavi i ljubavnika. Nekad je ta ljubav i doslovno prelazila u opsednutost kao kod Mađžnuna i Norisuke i njegove drage. I tako se ta ljubav razvijala mimo uobičajenih odnosa i institucija.

Lica ljubavi

Davno pre trubadura ljudi su otkrili i identifikovali jedan kompleks osećanja koji nam spadala ni u porodičnu ljubav (prema potomstvu ili roditeljima), ni u patriotsku (prema sunarodnicima, ili rodnom kraju), ni u humanističku (prema bližnjima, ili daljima), ni u mističku (prema apsolutu i svekolikom stvaranju), a ni u religijsku ljubav (prema personalizovanom božanstvu). Takođe su ustanovili i neke konvencije u izražavanju tog osećanja – najčešće je to bila poezija.⁷

Na osnovu toga možemo govoriti o šest vrsta ljubavi: romantičnoj, porodičnoj, patriotskoj, humanističkoj, mističkoj, i religijskoj. U tom kontekstu seksualnost (seksualna pozuha, ili strast) ne spada u vrstu ljubavi, nego može biti deo romantične ljubavi, ali postoji i nezavisno od te ljubavi. Stoga nam se čini pogrešnom podela koju navodi Rolo Me (1972: 37), po kojoj postoje četiri vrste ljubavi⁸. To su: seksualnost (ili pozuha), *eros* (poriv ka stvaranju – potomstvu, ili kulturnih vrednosti), *philia* (bratska, prijateljska ljubav) i *agape* (ili *caritas* – ljubav prema drugima u najširem smislu). Romantična ljubav razlikuje se od drugih po tome što je tu reč o sklopu osećanja vezanih za određenu osobu suprotnog pola.⁹ U odnosu na ljubav prema potomstvu i u odnosu na seksualnost – sa kojima je pod određenim uslovima povezana – romantična ljubav pokazu-

je određenu autonomiju, ponekad i sudarane. Primer za prvo nalazimo u romanu *Ana Karenjina*, a razmišljanje ljubavi i seksualnosti nalazimo u slučaju kad se jedna vezuje uz jednog, a druga za drugog partnera, ili kad osoba nije u stanju da ih veže uz istu osobu. Ovo drugo se javlja kad se doživi neslaganje između nežnosti, kao osnovnog kvaliteta ljubavi i agresivnosti kao važne komponente seksualnosti.¹⁰ Nekad dolazi do zbrke i zbog toga što se nežnost romantične ljubavi brka, ili povezuje, sa drugim vrstama nežnosti.

Kad čitamo književna dela Istoka, li saznajemo o životnim zapletima koji stoje iza pojedinih zapisa, pred nama se ocrta slika složenosti.

1) Najpre vidimo razliku između ljubavi kao opšte čežnje, koja se pruža prema svetu i još nije vezana za određenu individuu,¹¹ i ljubavi koja je već napravila izbor, ostvarila susret sa osobom koja se pojavljuje kao jedinstvena i nezamenljiva. U ovom drugom slučaju srećemo se sa jednom od čarolija – iako je, zapravo, izbor i susret partnera ograničen i uslovljen nizom spoljnih i unutarnjih činilaca, ipak se zaljubljenima čini da je taj susret jedinstven, naročit, neponovljiv i spontan, tj. izvan kauzalnog lanca. Kad se jednom uspostavi taj odnos on često izmiče kontroli i razlozima partnera i okoline i nekad se silovit sukobljava sa drugim vrednostima i odnosima, pa čak i samim životom, rušeći pretpostavke na kojima je izrastao, ili gurajući u obmanu, nečasnost, ludilo, ubistvo, ili samoubistvo svoje nosioce.¹² Kao i druge velike energije (žudnja za moći, imanjem itd.) ljubav može da gradi i stvara, ali i da razara; da obasja život, ali i da unese u njega neotklonjivu tamu.

10 To je naročito karakteristično za muškarce. Jedan broj muškaraca pati od prolazne impotencije u odnosu sa ženama u koje su zaljubljeni. Klasična psihologija je ovu pojavu tumačila sa vulgarnim univerzalnom edipalnom ljubavi. Naime, tvrdilo se da neka ljubavna osećanja aktiviraju nerazrešeni edipalni odnos nesvesne osećanja na nežnosti u odnosima sa majkom, što izaziva seksualnu inhibiciju, dok su ti muškarci istovremeno potentni u odnosu sa nekom drugom ženom u koju nisu zaljubljeni. Potonje finije analize su pokazale da je u pitanju nešto drugo. Na psihološkom planu je reč o sudaru dva tipa privlačnosti nesposobnih odnose – nežnosti i agresivnosti, a na somatskom pomeranje fokusa energije iz seksualne ravni (donjih čakra) u višu, emocionalnu ravn (gornje čakra srca).

11 Primer za to je čežnja dveju dvorskih dama iz kineske tradicije, od kojih jedna svoju čežnju poverava zapisu ubačenom uniformi za nepoznatog vojnika, a druga listiću puštenom niz rečni tok.

12 U povesti o Tristamu i Izoldi, kao i o Mađžnunu i Lajli, ta neuračunljiva silina se vezuje uz ljubavni napitak. Kad je reč o ulozu ljubavnog napitka u tradiciji (kao Istoka, tako i Zapada) čini se da je po sreći nešto što kvari Kempbelovu tezu o ljubavi kao svesnom, individualnom izboru. Reklo bi se da Kempbel greši, jer kao da hoće ljubav da poveže sa pretpostavkama demokratije i fikcijom izbornog postupka (svesna individua koja donosi najbolju odluku i glasa za najboljeg kandidata). Klasični psihi su znali da ljubav dobijajući na zamahu, ponovljava uobičajene kriterijume svesnog, slobodnog izbora, zaljubljenima se smanjuje uračunljivost pa time i krivica, kao i mahitima i pijanici; otuda i metafora »pijanstva ljubavi« i magijski »ljubavni napitak«.

5 Jedan od takvih tekstova iz IX veka sastavio je Meng Ch'ih pod naslovom *Izvorni događaji pesama* (*Pen-shih shih*), a na engleski ga je preveo Harvard Levi (1968).

6 Zanimljivo je da se Džonson bitno razilazi sa Kempbelom. Kempbel smatra da je individua na Zapadu otkrivena baš kroz romantičnu ljubav (jer se ova ljubav zasniva na suretu očiju i srca dvoju jedinki, a ne kao brak, na dogovoru porodice). Dok Džonson smatra da se u romantičnoj ljubavi ljudi ne sreću kao (konkretni) individue, već zaođeniti idealizacijom arhetipskih projekcija. Otuda se u takvom odnosu žena muškarcu pojavljuje ča kao idealizovana anima, a čas kao maja (kad se sagleda neosnovanost vlastitih projekcija, vema malo ili nikako, kao realna žena, neopreterena idealizacijama i projekcijama, ili naknadnim razočaranjima (kad se sagleda neprimerenost predhodnih idealizacija).

7 Meng Ch'ih je smatrao da se ljudi odlučuju za poetski zapis da bi izrazili sledeće misli, ili osećanja: ljubavna, misli u dokolic, nagomilani bes, doživljaj čudesnog, crne slutnje, ili ironiju i satiru (Levi, 1962: 28). Pošto u njegovoj kolekciji polovina otpada na prvu kategoriju, vidimo da je ljubav imala primat u kineskoj poeziji tog vremena (VI–X veka).

8 Greška je u tome što ovi pojmovi nisu dovoljno diferencirani: *eros* obuhvata porodičnu ljubav (žudnju za potomstvom) i žudnju za stvaranjem; *philia* obuhvata porodičnu i patriotsku ljubav, a *agape* mističku, religijsku i humanističku ljubav (prema bližnjem). Još veća greška je što je seksualnost pribojana kao jedna od četiri vrste ljubavi, iako i sam Me, na drugom mestu (1972: 46), uvida da tu postoji neka razlika, kad duhovito primećuje da je viktorijanci težio ljubavi bez seksualnosti, dok današnji čovek teži seksualnosti bez ljubavi.

9 Ovdje ostavljamo po strani problem homoseksualne ljubavi, odnosno sličnosti i razlika između heteroseksualne i homoseksualne ljubavi. Što je od Platona naovamo ostalo jedno od najzamišljenijih pitanja.

2) U obe tradicije (istočnoj i zapadnoj) vidimo kako se ljubav izostrava, fokusira, nameće kao imperativ i najviša vrednost za ljubljenima, katkad se sukobljavajući sa drugim ljubavima i vrednostima, sa drugim vernostima. Predan svojoj ljubavi, Madžnun bruka svoje pleme i oca; veran ljubavi prema Lajli, on otkazuje vernost svima ostalima. U svojoj ljubavi prema Lepoj Izoldi Tristan će pogaziti vitešku vernost prema kralju Marku¹³ i bračnu vernost prema Belorukoj Izoldi, kojom se ženi u nadi da će tako moći da istisne iz srca Lepu Izoldu, da će moći da se otrgne od ljubavi koja ga nesrećuje. Ta opčinjenost reči je kome strana i možda je stoga postojalo uvažavanje romantične ljubavi; pred njom katkad ustupaju druga prava i institucije koji su joj u datoj zajednici bili formalno nadređeni.¹⁴ Takav razvoj događaja omogućuje srećan ishod, ali većina dela sadrže obrnute situacije – silovito i tragično sudaranje ljubavi sa drugim odnosima, ili vrednostima.

3) Ljubav do određene mere izjednačava osobe iz različitih društvenih slojeva, ili polove. Gospodar zaljubljen u robinju nema nad njom moći koja bi poistola iz društvene nadmoći, nego mora da se bori za njenu ljubav. Takođe, društvena nadređenost muškarca (tamo gde postoji) u ljubavi se gubi. Nije reč o poništavanju socijalne ravni, nego o uzdizanju u ravan ljubavi u kojoj važe druga pravila.¹⁵ Jedinstvenost voljene osobe povlači i isključuje u odnosu na druge – on/ona ili niko drugi. Na tome se zasniva i specifična vernost i istrajnost ljubavi, koja nije etičkog karaktera, nego opsesivnog.

To poništava važeće društvene odnose i uzdiže obe osobe iznad uobičajenih normi i odnosa. Sa time je povezano osećanje nepovnosti i posebne vrednosti ljubavi – u odnosu na nju sve drugo blido, izgleda obesaženo. Otuda i osećanje nezasićenosti dala i milosti, kojom se voljeni osećaju objasani. Osećanje nečeg bezuslovno zaogrće ljubavnik u odnos koji ispunjava čežnju za apsolutom, za vrhovnom vrednošću, što drugima okom njih izgleda kao egoizam.

4) Kad je reč o ljubavi na Istoku, posebno je zanimljiva uloga žene kao lirskog subjekta. Udeo ženskog glasa u ljubavnoj poeziji je mnogo veći i značajniji nego što bi se to moglo očekivati u »orijentalnim despotijama« i značajniji nego što bi se moglo očekivati s obzirom na pretpostavljeni opšti po-

ložaj žene u odnosu na pismenost, pravo na javno iznošenje svojih intimnih osećanja, monopol muškaraca u čuvanju i prenošenju kulturne tradicije itd. Ono što nalazimo u poeziji Starog Egipta, u staroj jevrejskoj poeziji, u zbirci stare japanske poezije (*Manjō-šū*) iz VIII veka, ili kineskoj poeziji pre toga, sve to kviri uobičajene klisee o »potisnutoj ženi.«¹⁶

5) Spontanost i neuračunljivost ljubavnog izbora ljubav više vezuje uz sudbinu, nego uz svesnu, individualnu odluku, kako bi to hteo Kempfel. Kineska tradicija daje primere kako ljubavna čežnja prepušta izbor i ishod slučajnosti – sudbini. »Ljubavni pozivi biva prepušteni čudima vetra, rečnog toka i slučajnom nosiocu uniforme na frontu. U svim ljubavnim zapletima naglašen je udeo sudbinskog – počev od izbora i susreta ljubavnika, pa nadalje.«¹⁷

6) Odnos ljubavi i smrti predstavljao je okosnicu zapleta u nekim od najlepših dela književne tradicije Istoka i Zapada, ali je mnogo i nespretno korišćen i u slabim delima.

Ljubav i smrt

U svojoj knjizi *Ljubav i volja* Mej (1972) je posebno poglavlje posvetio ljubavi i smrti. On navodi sledeće.

a) Svest o smrti otvara nas za ljubav – čovek želi da se utopi i potvrdi u ljubavi da bi negirao smrt i poništio strah od smrti.

b) Otvoravanje za ljubav suočava nas sa smrću jer ljubav zahteva napuštanje egoizma i predavanje nečemu što nas nadilazi, što nas vodi preko predašnjih granica nas samih (Ibn Hazm zapaža kako ljubav nagoni ljude da se promene, da prevaziđu neke dotadašnje mane). Otuda ona predstavlja nekog vrstu smrti ograničenog, sebičnog ega – skok u nebiće da bi se iskusilo punije biće.

c) Ljubav kao vezanost i upućenost na drugoga znači i strah da će taj drugi možda raskinuti vezu, ili umreti.

d) Seksualni čin i orgazam kao potpuno predavanje, predstavljaju »malu smrt«, a kod nekih životinja su praćeni i pravom, fizičkom smrću. S druge strane, seksualnost čoveku služi da preplavi i otkloni strah od sm-

rti. Time se završava lista opštih mesta o ovoj temi, dok književnost nudi dublje uvide.

1) U zapletu kakav, na primer, nalazimo u povesti o Tristanu i Izoldi, Madžnunu i Lajli, i Romeu i Juliji, ljubav postepeno vodi u sukob sa nizom drugih vrednosti i odnosa, tako da poravnanje i izlaz više ne izgledaju moguću unutar realne životne i društvene situacije – razrešenje izgleda moguće samo u smrti koja aktere skida sa pozornice. U smrti ljubavnici postiču dala cilja koja nisu mogli istovremeno ispuniti u životu – ispunjenje za nagomilanu krivicu u odnosu na druge obaveze i sjedinjenje (iako ono izgleda sada nerealno, s onu stranu života).

U ovom kontekstu treba objasniti i ljubavno-samoubistvo. Ono se pojavljuje ili kao pojedinačno samoubistvo (onoga ko je odbačen, ili je ostao sam zbog smrti drugoga), ili kao zajedničko samoubistvo onih kojima život omogućuje zajedništvo.¹⁸ U oba slučaja razlog je što se gubi nešto što je doživljeno kao apsolutna vrednost. Na prvi pogled izgleda da je smrt poraz ljubavi pred stvarnošću života. Sa stanovišta razuma smrt izgleda kao samozavaravanje, kao preskupa »pobeda« volje. Međutim, ljubav potvrđuje svoju volju i pobeđuje stvarnost smrću koja poništava ograničenja i prepreke vezane za fizičku egzistenciju.¹⁹ Kao da čovek hoće da završi život u njegovom najvišem času, da zaustavi za večnost svoj najdragocenniji trenutak, da spreči opadanje, rad vremena i zabavara i vlastiti rastanak sa nečim dragocenim u životu onako kako se ranije rastajao sa onim do čega mu je bilo stalo. Imperativ ljubavi ispunjava se i preko granica fizičke egzistencije (čak i ako se ne pretpostavlja neka egzistencija *post mortem*). U situacijama kad stupa na snagu načelo: sve ili ništa, jasnije vidimo da romantična ljubav ne zavisi od seksualnosti, ili težnje za potomstvom. Da bi se seksualnost i prokroakcija ispunili neophodna je fizička egzistencija, dok ljubav može da se ispuni i u smrti. To ne znači da ljubav prezire pozornicu života, da joj je su-

18. U uvodu u priču »The Red Bridal Hern (1975:371) se osvrće na ljubavno-samoubistvo (*joshi*) u japanskoj tradiciji. On kaže da je ono težilo u paru (zajedničko, nego pojedinačno). Takođe smatra da je – za razliku od sličnog tipa samoubistva na Zapadu – za koje on smatra da je rezultat zaslepljenosti i obuzetosti bolom – u Japanu ono rezultat smirene odluke. Ono predstavlja venčanje posvećeno smrću. Par se zavetuje jedan drugom uzimajući bogove za svedoke, piše oproštajnomu i umire.

19. U »Priči o Ito Norisukeu«, koju je Hern sjajno obradio, nalazimo nekoliko originalno postavljenih ovih tema. Ljubavnici su u polju razdvojeni smrću, raskorak egzistencije: ona je već mrtva, ali duhovno živa, nošena ljubavlju prema Norisukeu iz predanog života. Otuda, njih smrt razdvaja – ona je mrtva, a on još živ – ali im omogućuje i sjedinjenje kroz Norisukeovu smrt, za koju je on spreman, jer je za života iskusio bezuslovni zahtev i apsolutnu vrednost ljubavi, čije ispunjenje očekuje s one strane života. Ova priča mogla bi se čitati i kao priča o duhovima, kao priča o reinkarnaciji i kao ljubavna priča. Međutim, tema ljubavi dominira na tako veličanstven način da su život i smrt samo kulise, pozornica na kojoj se odigrava velika drama ljubavi. Ideje o reinkarnaciji i duhovima samo pružaju okvir da se izrazi silina ljubavi koja seže preko života i smrti više generacija.

13. Zhog psihanalitičkog opterećenja Kakar i Ruc (1986:135-145) odanost Tristana kralju Marku u tome kao »homoseksualnoj« i kao »moralni maozizmu«, kod upućenosti Marka i Tristana na Izoldu objašnjava kao seksualno rivalstvo, »erotno nadmetanje oca i sina. Njihovo izlaganje povesti o Madžnunu i Lajli i Tristanu i Izoldi obiluje sjajnim zapazanjima, ali povremeno upadaju u psihanalitičke kliseje.

14. Na primer, vojvoda shvativši da je njegova miljenica, od ranije, zaljubljena u drugoga, povlači se poštujući nekog vrstu »prečep pravila«. Ili, car ustupa nepoznatom vojniku damu iz svog harema.

15. Na primer, Ibn Hazm je dve godine bio zaljubljen u robinju, ali je bio bespomoćan, jer je ona bila hladna i nezainteresovana.

16. Ovi primeri zbunjuna nas jer ugrožavaju i naše predstave o emancipaciji žena kao u modernoj tekovini. U vreme kad je pismenost bila veoma retka veština i među muškarcima, te žene su njome raspolagale, zatim su morale biti dovoljno slobodne da u pisanom vidu izraze svoja lična osećanja, konačno, kako su se njihovi tekstovi sačuvali i izbegli čitav opasak muške šovinista, u startu, a potom i za sve ovo vreme do danas. Ova su utoliko više zbunjuna što feministički pokret i novo »žensko pismo« nisu urodili novim ljubavnim romanom koji bi dorastao ženskom glasu kakvog nam je zaveštala tradicija. Ljubavnomundu, kojim vrve popularni »ljubiči«, feministička literatura se, u najboljem slučaju, suprotstavlja pandanom muške »oruk« erotске književnosti, kakvu nalazimo kod Erke Jong.

17. »Prepuštanje sudbini« u ljubavi je takođe bremenito jednim paradoksom. Iako ženska strana više i češće govori o tome, žene, zapravo, više i češće vladaju situacijom nego muškarci.

Pjesma nad pjesmama

GLAVA 1.

2) Jednog jutra kad se probudi rasterećen i lak, čovjeku ta dilema može izgledati kao čudna noćna mora. Ali, u dubini srca ostaje višna čulnost, da ne drži do obasjanih proplanaka i majske večeri – naprotiv. Ali, ako mora da se bira između ljubavi i života koji bi značio odustajanje i zaborav, tada ljubav traži beskompromisnost. Smrt tada nije uperena protiv života, nego protiv rada vremena i zaborava. Ljubav, dakle u svoju službu stavlja *eros*, ili *tenatos* – u zavisnosti od prilika.

Malo je onih koji nisu bar jednom iskusili tu dilemu da nastave život i na neki način izdaju ljubav, ili da umru ne pristajući na kompromis, odustajanje i zaborav. Onda kad se ljubav doživi kao nešto bezuslovno i apsolutno vredno, svako ublažavanje, predavanje vremenu i zaboravu može čovjeku izgledati kao duhovna smrt, strašna i od fizičke smrti (od pisaca XX veka o tome su promicijali pisali Prust i Man, a od naših Bora Stanković, čiji značaj će biti bolje shvaćen u vremenu post-modernizma). mutna nedoumica: da li je upravo sada žrtva privida, ili je to bio onda kada mu je izgledalo nepodnošljivo da juri u zatvorenom krugu patnje, u kome ne zna da li mu je teže dok je bol oštar, ili kad osjeti da bol već malaksava pod udarcima vremena, zaborava i onoga što je Frojd nazivao »radom žalosti«. Jer, sa smanjivanjem bola on zna da umire i ono osećanje uz koje idu nežnost i doživljaj nečeg dragocenog i nenadoknadivog. Retki su oni koji odbijaju i smrt i zaborav i mogu – poput Madžnuna – da zamole da im se patnja uveća, jer su dovoljno ljudi, ili dovoljno odvažni i lucidni, kao onaj trubadur (Chretien de Troyes) koji je shvatio da je u patnji sačuvana njegova ljubav za života:

»Od svih nevolja moja je drugačija
Ona me blaži
Njoj se radujem;
Moja boljka
Ono je što želim
Moj bol je moj zdravlje! (...)
Toliko je radosti u mom bolu
Da sam ispunjen ushićenjem.«

Možda je – osim nekih spoljnih razloga – u viteško-trubadurskoj tradiciji naslućena i artikulirana tajna veza između uloge viteza i ljubavnika. Najbolji vitez je kao i najbolji ljubavnik – onaj ko ne se plaši bola i poraza, dok su udvaranje i pisanje stihova bili spoljni, ritualni aspekti trubadursko-viteške galantnosti.

Bibliografija

- 1) CAMPBELL, J. (1988): *The Power of Myth*, New York
- 2) DE ROUGE-MONT, D. (1974): *Ljubav i Zapad*, Beograd
- 3) HEARN, L. (1965): *The Selected Writings of Lafcadio Hearn*, Citadel Press, New York
- 4) HEARN, L. (1982): *The Romance of the Milky Way*, Tuttle, Tokyo
- 5) JOHNSON, R. (1983): *We – The Psychology of Romantic Love*, Penguin
- 6) LEVY, H. S. (1968): *The Original Incidents of Poems, Sinologica*, Vol. X, Nr. 1, Basel
- 7) MAY, R. (1972): *Love & Will*, Collins, London
- 8) NEEDHAM, J. (1956-76): *Science and Civilisation in China* (vol. I-VII), Cambridge

- Solomonova pjesma nad pjesmama.
2. Da me hoće poljubiti poljupcem usta svojih! Jer je tvoja ljubav bolja od vina.
3. Mirisom su tvoja ulja prekrasna: ime ti je ulje razlito; za to te ljube djevojke.
4. Vuci me, za tobom ćemo trčati; uvede me car u ložnicu svoju; radovalimo se i veselimo se tobom, spominjaćemo ljubav tvoju više nego vino; pravi ljube te.
5. Crna sam, ali lijepa, kćeri Jerusalimske, kao šatori Kidarski, kao zavjesi Solomunovi.
6. Ne gledajte me što sam crna, jer me je sunce opalilo; sinovi matere moje rasrdiše se na me postavivši me da čuvam vinograde, i ne čuvah svojega vinograda, koji ja imam.
7. Kaži mi ti, kojega ljubi duša moja, gdje paseš, gdje planduješ? jer za što bih lutala među stadima drugova tvojih?
8. Ako ne znaš, najljepša između žena, podi tragom za stadom, i pasi jariče svoje pokraj stanova pastirskih.
9. Ti si mi, draga moja, kao konji u kolima Faraonovijem.

10. Obrazi su tvoji okićeni grivnama, i grio tvoje nizovima.
11. Načinice moji zlatne grivne sa šarama srebrnijem.
12. Dok je car za stolom, narod moj pušta svoj miris.
13. Dragi mi je moj kita smrtna, koja među dojkama mojim počiva.
14. Dragi mi je moj grozd kiprovi iz vinograda Engaskih.
15. Lijepa ti si, draga moja, lijepa ti si! oči su ti kao u golubice.
16. Lijep ti si, dragi moj, i ljubak! i postelja naša zeleni se.
17. Grede su nam u kućama kedrove, daske su nam jelove.

GLAVA 2.

- Ja sam ruža Saronska, ljljan u dolu.
2. Sto je ljljan među trnjem, to je draga moja među djevojkama.
3. Sto je jabuka među drvetima šumskim, to je dragi moj među momcima; željež hlada njezina, i sjedoh, i rod je njezin sladak grlu mojemu.
4. Uvede me u kuću gdje je gozba a zastava mu je ljubav k meni.
5. Potkrijepite me žbanovima, pridržite me jabukama, jer sam bolna od ljubavi.
6. Lijepa je ruka njegova meni pod glavom, a desnom me gri.
7. Zaklinjem vas, kćeri Jerusalimske, srnana i košutana poljskim, ne budite ljubavi moje, ne budite je, dok joj ne bude volje.
8. Glas dragoga mojega; evo ga, ide skatući preko gora, poskakujući preko humova.

9. Dragi je moj kao srna ili kao jelenče; evo ga, stoji iza našega zida, gleda kroz prozor, viri kroz rešetku.
10. Progovori dragi moj i reče mi: ustani, draga moja, ljepotice moja, i hodi.
11. Jer gle, zima prođe, minuse dažd, otidoše.
12. Cvijeće se vidi po zemlji, dođe vrijeme pjevanju, i glas grličin čuje se u našoj zemlji.
13. Smokva je pustila zemetke svoje, i loza vinova ucvala miriše. Ustani, draga moja, ljepotice moja, i hodi.
14. Golubice moja u rasjelinama kamenijem, u zaklonu vrletnom! daj da vidim lice tvoje, daj da čujem glas tvoj; jer je glas tvoj sladak i lice tvoje krasno.
15. Pohvatajte nam lisice, male lisice, što kvare vinograde, jer naši vinogradi cvatu.
16. Moj je dragi moj, i ja sam njegova, on pase među ljljanima.
17. Dok zahlti dan i sjenke otidu, vrati se, budi kao srna, dragi moj, ili kao jelenče po gorama razdijeljenijem.

GLAVA 4.

- Lijepa ti si, draga moja, lijepa ti si; oči su ti kao u golubice između vitica tvojih; kosa ti je kao stado koza koje se vide na gori Galadu;
2. Zubi su ti kao stado ovaca jednakih, kad izlaze iz kupala, koje se sve blizne a ni jedne nema jalove.

S rukom u ruci

Iz papirusa Haris 500 (XIII vek pre n. e.)

2.

Ljubav za tebe prožima moje telo
kao so potopljena u vodu,
kao lek u kojem je vezivo,
kao mleko bačeno u vodu. . .

Požuri da vidiš svoju gospu,
kao pastuv na stazi,
ili ko soko što sleće u močvaru.

Nebo šalje dole ljubav
kao što plamen pada u seno. . .

9.

Moj dragi, moj ljubljeni,
srce mi žudi za tvojom ljubavlju
i za svime što te okružuje.

Onome ko je voljen. . .
kako je prijatno da ide u polja.

10.

Poput divlje guske,
uhvaćene na mamac,
Tvojom sam ljubavlju zaokupljena,
i ne mogu se osloboditi.

Ostaviću po strani svoje mreže.
Ali, šta da kažem svojoj majci
kojoj se vraćam svakoga dana
opterećena lovinom?

Danas nisam postavila svoje zamke;
tvoja me ljubav navela na to.

11.

Divlja guska plovi
i gnjura u bazenu za perad;
sada mnoge ptice kruže,
i ja moram da zapovedam sebi.

Ali se okrenuh tvojoj ljubavi
čim opet ostadoh sama;
moje srce poravnato s tvojim:
ne mogu biti daleko od sve te lepote.

12.

Sada moram otići od dragog,
.....
iako čeznem za tvojom ljubavlju,
moje je srce još uvek u meni.

Ako vidim slatke kolačiće,
oni su mi kao so;

Nefertiti / Egipat, XII vek pre n.e.

slatko vino od nara
gorko mi je kao ptičja žuč.

Jedino zagrljaji tvoji
daju život srcu mome;
neka mi Amon to što nadoh
pruži zauvek.

Ruka u ruci

13.

Kao najlepša mlada koja ikad bi
želim da čuvam tvoju kuću,
s rukom u ruci
ljubav kroz nas kruži i kruži.

Moleći se, svom srcu velim:
ako mi je dragi noćas daleko
biće, kao da sam već u grobu.
Odista, nisi li ti za mene dobrobit i
život?

Radost me obuzima zbog tvog
blagostanja,
srce moje tebi hrli.

14.

Grlica pesmom poručuje:
dan se rada, kojim ćeš putem?
Ostavi to pticu mala,
moraš li da me grdiš?

3. Usne su ti kao konac skerleta, a govor
ti je ljubak; kao kriška šipka jagodice su tvoje
između vitica tvojih;

4. Vrat ti je kao kula Davidova sazidana
za oružje, gdje vise tisućama štitovi i svako-
jako oružje junačko;

5. Dvije su ti dojke kao dva laneta blizana-
ca, koji pasu među ljljanima.

6. Dok dan zahladi i sjenke otidu, ići ću ka
gori smirnoj i ka humu tamjanovu.

7. Sva si lijepa draga moja, i nema nedos-
tataka na tebi.

8. Hodi sa mnom s Livana, nevjesto, hodi
sa mnom s Livana, da gledaš s vrha Aman-
skoga, s vrha Senirskoga i Ermons-koga, iz
pećina lavovskih, s gora risovskih.

9. Otela si mi srce, sestro moja nevjesto,
otela si mi srce jednjem okom svojim i jed-
njem lantčićem s grla svojega.

10. Lijepa li je ljubav tvoja, sestro moja
nevjesto, bolja je od vina ljubav tvoja, i miris
ulja tvojih od svih mirisnijeh stvari.

11. S usana tvojih kaplje sat, nevjesto,
pod jezikom ti je med i mlijeko, i miris je ha-
ljina tvojih kao miris Livanski.

12. Ti si vrt zatvoren, sestro moja nevjes-
to, izvor zatvoren, studenac zapečaćen.

13. Bilje je tvoje votnjak od šipaka s vo-
ćem krasnijem, od kipa i narda,

14. Od narda i šafrana, od idirota i cimeta
sa svakojakim drvljem za kad, od smirne i
aloja i sa svakim prekrasnim mirisima.

15. Izvore vrtovima, studenče vode žive i
koja teče s Livana!

16. Ustani sjevere, i hodi juže, i dani po
vrtu mom da kaplju mirisi njegovi; neka
dode dragi moj u vrt svoj, i jede krasno voće
svoje.

(...)

Stari zavet, prevodi:
Đura Daničić
i Vuk Karadžić

Dragog u njegovoj postelji nadoh
i srcu mi beše slatko preko mere.

Rekosmo:
Od tebe neću biti nikada daleko;
s rukom u ruci
šetaću s tobom
kroz sva draga mesta.

Prvom od devojaka me je učinio,
srce mi nije slomio.
(...)

Pesma velike sreće

17.

Mekmek cvetovi,
srce se moje priklanja.
Što srce traži učiniću
kad sam u tvojim rukama.

Oči ću isertati
da blistaju kad te vidim.
Kad ti se približim i vidim tvoju ljubav
ti si obilje u mom srcu.

Kako je blažen ovaj čas
u večnost neka traje;
kad legoh sa tobom
srce mi se uzdiže u visine.

Jutrom ili u radosti
ne budi od mene daleko.

18.

Gusto je bujanje tu
u središtu koje nas oplemenjuje.

Najbolja devojka sam ti ja:
pripadam ti kao zemljište
koje sam zasadila
cvećem i biljem slatkog mirisa.

Zgodan kanal protiče kroza 'nj
koji tvoja ruka iskopa
da nas povetarcem osveži;
srećno mesto da se šeta
s rukom u tvojoj ruci.

Telo mi je uzbuđeno, srce radosno
dok putujemo skupa.

Slušanje tvog glasa je kao narovo vino,
jer ja živim da ga čujem,
a svaki pogled koji padne na mē
znači više od hrane i pića.

36.

Prođoh pokraj kuće njegove
vrata behu odškrinuta;
Dragi stajao pored svoje majke,
sa njim, braća i sestre.

Ljubav prema njemu pleni srca
svih koji prolaze tuda,
Privlačan čovek, niko kao on,
dragan savršenog ukusa.

Zagledan je u mene kad prolazim,
a kad sam sama plačem od radosti;
kako sam srećna u svom ušadištu
kad mi je dragi pred očima.

Da majka zna moju želju,
do sad bi već ušla u kuću.
O Zlatna boginjo, stavi ga i u njeno srce,
a onda ću požuriti dragome.

Poljubicu ga pred svima,
neću se stideti žena,
Nego ću biti srećna kad otkriju
da me dobro znaš.

Princezu ponude svojoj Boginji –
srce mi treperi da iskoči –
da mi omogući da gledam dragog

noćas.

Kakva sreća, kakva sreća ovaj susret.

Samo ona

37.

Sedam dana prođe i ne vidoh svoju draganu;
bolest me je prostoretila.
Postao sam trom,
zaboravio sam svoje telo.

I da mi dođu najbolji hirurzi,
njihovi lekovi neće utešiti moje srce.
I prodavci receptata, od njih nema pomoći;
moja se bolest neće izlečiti.

Ako mi kažu – ona ide – to će me vratiti u život.
Samo njeno ime može da me pridigne.
Kad bih pismo njeno dobio – kad bih joj pisao
Srce bi mi živnulo.

Ljubljena mi je bolja od svakog napitka;

Bolja je od svih zbornika.
Spas je samo da ona dode,
Kad je vidim dobro mi je.

Kad ona otvori oči telo mi je mlado,
kad govori to me krepi,
kad je grlim ona mi odgoni zlo.
Ali, već je sedam dana nema.

S engleskog preveo:
Dušan Pajin

Razbijeno ogledalo

Zbivanja i pesme
u Kini između
VI i IX veka

Meng Ch'ī

Poslednji vladar dinastije Čen (583–7) imao je mladu sestru koja se zvala Princeza Bezbrizna Slava. Ta princeza je bila vrlo nadarena i lepa žena; bila je udata za Hsu Te-jena, sekretara Princa naslednika. Ta dinastija je bila na ivici propasti. Njezin suprug, znajući da neće biti u mogućnosti da zaštiti svoju ženu u vreme opasnosti reče joj: »Tako si lepa i nadarena da će te, kad naša država propadne, sigurno uzeti neka poznata porodica. Avaj, možemo se razdvojiti zauvek. Ako ti ljubav ostane ista, ipak se možemo nadati da se sretnemo ponovo. Treba da imamo neki znak vernosti.« Tada je slovio ogledalo nadvoje. Pošto je svako držao polovinu on joj dade zavet. »Petnaestog dana prvog meseca moraš izneti svoju polovinu na prodaju na pijaci u glavnom gradu. Tu ću čekati da ti se pridružim.«

Kada je dinastija Čen uništena princezu je uzeo Jang So, vojvoda od Jueha. Držao je od nje više nego do bilo koje druge žene u svom domaćinstvu. Njen suprug jedva je uspeo da se domogne glavnog grada i postao je siromašna lutalica. Stigao je na pijacu petnaestog dana i tu je zatekao jednog starog slugu koji je pokušavao da proda polovinu ogledala po veoma visokoj ceni. Praveći se da je kupac, muž je naveo slugu da pade sa njim do njegovog stana. Dok su skupa večerali muž je objasnio zašto je htio da kupi razbijeno ogledalo. Sastavio je dva komada zajedno i zamolio slugu da ogledalo i pesmu odnese princezi:

Otišla si sa komadom ogledala;
Evo njega, ali gde si ti?
Sena mesečeve gospe je nestala,
Ostavljajući mesec da se ogleda u praznini.

Njegova žena je plakala neutješno pošto je pročitala pesmu i odbijala je hranu. Vojvoda je bio dirnut kada je otkrio razlog njenom bolu. Nagradio je par velikodušno i dozvolio im da se ponovo uzmu. Svi koji su za ovo čuli bili su uzbuđeni. Njih troje je večeralo skupa i vojvoda je zapovedio princezi da u sećanje na taj događaj napiše pesmu.

Kako je neočekivan moj slučaj,

Novi i stari gospodar, licem u lice.

Ne usudujem se da zaplaćem niti da se smejem,

Koga, koga da zadovoljim?

Princeza i njen muž vratili su se tada svom domu južno od reke Jangce i tu su živi do kraja života.

Nepodnošljivi rastanak

Za vreme vladavine carice Vu (689), Čiao Čih-čih, glavni sekretar, imao je devojku koja se zvala Nežno Devojčice. Bila je najlepša i najnadarenija devojka svoga doba. Čiao se prema njoj odnosio kao prema miljenici i najnadarenijem devojci svoga doba. Čiao se prema njoj odnosio kao prema miljenici i zbog nje se nije oženio (drugom ženom jednakog položaja). Čaričin bratancu Vu Jen-Su čuo je za njenu ljupkost i čeznuo je da je vidi. Njegovoj naredbi nije se mogao staviti prigovor. Kada ju je jednom video, zadržao je i nije joj dao da se vrati. Čiao je postao toliko uznemiren i ožalošćen da se razboleo. Tada je napisao pesmu na beloj svili i dostavio joj je preko Vuovog podmitljivog čuvara kapije. Dirluta pesmom ona ju je vezala oko pojasa i skočila u dubok bunar. Vu je kasnije otkrio pesmu i poslao je jednog opasnog službenika da uništi Čiaoa. Čitava Čiaova porodica je propala. Pesma nesrećnog Čiaoa je glasila:

Beše jednom bogati zaštitnik umetnosti,
Koji je stekao divnu zafabljavicu,
Pročerdajući deset koba bisera.

Gospodar je zavoleo i sprijateljio se s njom;

Njena pesma i igra probudiše ljubavna osećanja.

Soba gospodara bila je otvorena svima,
I drugi su uživali u njenom umeću.
Tada je došao čovek imućan, uticajan,
Zanemarujući prava drugih –
Zgrabio je nasilno.

Kako je mogla podneti da ostavi svog gospodara?

Bespomoćno, krila je suze rukavom,
I rasteže se, slomljenih srca.
Bila je zauvek odvojena od njega,
Usamljena, zatvorena u visokoj kuli.
Radi svoga gospodara,
Ubila se, iznenada zauvek.

Taj događaj se zbio s proleća 687. Čiao je zatvoren sledećeg meseca i umro je ujesen.

Verna žena

Princ od Ninga bio je veoma ugledan i u cvetu mladosti. Imao je nekoliko destina izuzetno lepih i darovitih naložnica. Prodavač kolača čija radnja je stajala uz njegovu palatu imao je ljupku, sarmantnu ženu lepog tena. Prince je ona odmah privukla. Pošto je mužu platio dareljivo, uzeo je ženu i veoma se vezao za nju. Pošto je prošlo godinu dana, on je upitao: »Da li se još sećaš prodavca kolača?«, ali žena je ćutala. Tada je

princ naredio prodavcu kolača da se vidi sa njom. Kada je žena videla svog muža, suze su stale da joj teku kao da nepodnošljivo pati. Bilo je prisutno više od deset odabranih gostiju u tom trenu u sobi za primanje i događaj ih je potresao. Princ je naredio da gosti spevaju pesme i ministar Vang Vei prvi je završio pesmu:

Ne zaboravlja svoju ljubav,
Iako je danas miljenica princa
Pred sobom vidim cvet pun suza
Odvojen od svoga gospodara
Nevidljivom preprekom tišine.

Srce u svakom bodu

Za vreme Kai-juan perioda (713–41) car je damama iz palate naredio da prave pamučnu odeću za trupe na granici. Jedan vojnik je kasnije otkrio pesmu u rukavu svoje haljine:

Kako možeš da spavaš,
Čuvajući bojno polje,
Tadom ljutih zimskih ledenih noći?
Ovu uniformu napravila sam svojim rukama,
Ali ne znam čije ruke će je grliti.
Mnoge sam niti utrošila šijući je,
A srce mi je u svakom bodu.
Avaj, ovaj život je već prošao.
Ali možda ćemo se sjediniti u sledećem.

Vojnik je obavestio komandanta o pesmi, a komandant je prosledio do cara Hsuan-cunga. Car je naredio da se pesma pokaže ženama u šest palata i primetio: »Pjesnikinjo, nemoj da se skrivaš, neću te kazniti.« Jedna žena iz palate je priznala, rekavši da je zaslužila hiljadustruku smrt. Hsuan-cung, duboko dirnut, dozvolio joj je da se uda za vojnika kome je pesma stigla. Ona je rekla svome mužu: »Naš naredni život ostvario se u ovom!«

Poetični regrut

Ču Tao je regrutovao trupe bez obzira na socijalno poreklo. Jednom dok je vršio smotru trupa na polju za loptanje primetio je jednog vojnika koji je odskakao od drugova po eleganciji pojave i držanja. Ču Tao ga upita: »Šta je bilo tvoje prvobitno zanimanje?« »Bio sam student poetizije«, odgovorio je. »Jesi li oženjen?« »Da, jesam.« Ču mu je rekao da sastavi pesmu svojoj ženi i on je uzeo četkicu i brzo napisao:

Lako je držati četkicu,
Ali je tako teško nositi pušku!
Naviknut na tople,
Pokrivake kod kuće,
Oh kako drhtim na pomisao
Da se moram suočiti sa ljutom zimom na
Prolazu Divljih Gusaka!
Halje okružuju moje smršalo telo;
Jastuk je pun mojih suza.
Molim te nemoj bojiti obrve,
Ja ću ti ih obojiti kad se vratim.

Ču Tao je naredio pesniku da speva drugu pesmu, napisanu kao odgovor njegove žene:

Moja neočesljana i iskidana kosa
Stvara nezemaljsko obličje koje
malobrojno prepoznaju.
Još nosim venčanicu svoju, čak i danas;
Stiglo je vreme da se susam sadi,
Ali onaj što sadi nije sa mnom.
Trebalo bi da je do sad kod kuće:
Zašto, o bašto se nije vratio?

Ču je dao rolnu svile pesniku, i dozvolio mu da se vrati svojoj ženi.

Devojka iz usamljene palate

Ku Kuang je jednom šetao sa tri prijatelja pesnika po parku Lojang, u blizini Kapije Dominacije. Dok su sedeli kraj rečice otkrili su u vodi list sa drveta na kome je bila ispisana pesma:

Kad sam jednom ušla u dubine palate,
Proleće života zatvorilo mi se zauvek.
Poveravam svoju pesmu komadiću lista,
S nadom da će doći do osećajnog čoveka.

Dan kasnije, Ku Kuang je napisao pesmu na listu. Spustio ga je u vode gornjeg toka tako da je nošen vodom prošao kraj palate:

Čak i mango ptica žali
Kad cvetovi padnu u dubine palate;
To je vreme slamanja srca
Za žene carskog harema.
Istočni tok ove reke je stvar
Koju čak ni njegova Visost ne može da spreči;
Ko je osećajan čovek kome je tvoja pesma upućena?

Više od deset dana kasnije, neko je šetao po parku kada je primetio list sa stihovima. Pokazao ga je Ku Kuangu:

Pesnički list je napustio Zabranjeni Zamak;
Ko je odgovorio sa tako srdačnim osećanjem?
Žalim što nisam bar list,
Koji nasumce plovi u bezbrižnosti proleća.

Zlatna zlatka

Han, Vojvoda od Šina¹ jednom je obilazio Zapadni garnizon Čekjang okruga. Dung Ju² je bio prefekt pod njegovom komandom. Tu je vino posluživala naložnica komande, poznata pevačica, čudesne pojave. Dung je bio izuzetno vezan za nju. Muzički vođa garnizona Zapadnog Čekjanga čuo je za njene mogućnosti i obavestio Vojvodu, koji je naredio da je preregistruje. Dung se nije usudio da je duže zadržava i u znak oproštaja održao je na jezeru zabavu. Pošto je napisao pesmu u znak sećanja na taj događaj, Dung je rekao: »Kada ti naredi da pevaš, prvo moraš pevati ove moje stihove.«

Han je priredivao gozbu za muzičare kada je ona stigla, podigao je čašu naredio joj da mu se pridruži pesmom. Ona je pevala Dungeve stihove. Kada je završila, Han je upitao: »Da li se Dunge odnosio prema tebi sa istinskom naklonošću?« Ona je ustala i potvrdno odgovorila, a potok suza podržao je njene reči. Han je ukorio muzičkog vođu rečima: »Dunge je poznat učenjak i već je voleo ovu naložnicu. Kako si mogao to da ne vidiš i da me navedeš da je preregistrujem? Zbog tebe sam pogrešno postupio.« Dao je da se muzički vođa išiba i naredio da se naložnici da sto svitaka satena i da se smesta vrati učenjaku. Ovdje je data Dungeva pesma:

Kako je lepo otići u paviljon,
Kada je prolećni vetar nad jezerom!
Vistarija i vrba su nas povezali,
Ne mogaviši da podnesu neizbežni
rastanak.
Zlatna zlatka znala nas je dobro i dugo;
Njeni žalostivi krici postali su naša pesma
rastanka.

Ukrajena vrba

Nah Hung dok je još bio mlad, pokazivao je zapažen dar za pisanje. Na kraju Tien-pao perioda (755), položio je ispit na višem stepenu. Han je živio usamljeno; njegovi drugovi su bili poznati učenjaci. Njegovo jednostavno boravište, u koje se ulazilo kroz bambusovu kapiju, sastojalo se od male sobe golih zidova i uzanih prozora. Njegovi susedi su bili oficir po imenu Li i naložnica po imenu Vrba. Svaki put kada bi oficir posetio Hana, pozvao bi ga na piće. Osećajući da je Li velikuosna osoba, Han je odbijao takve pozive. Kako je vreme prolazilo, ta dva čoveka su postali bliski prijatelji. Gospodica Vrba često je posmatrala Hana, krišom, kroz pukotinu u zidu. Primetila je da je njegovo boravište zapušteno i zaraslo u korov, ali da su ljudi koji su mu dolazili na posetu istaknuti. Jednog dana, odlučila je da sa Lijem govori o tome: »Talantovani Nan je izuzetno siromašan, ali pošto su mu prijatelji ugledni njegovo siromaštvo neće potrajati još dugo. Treba da negujemo prijateljstvo s njim tako da nam on kasnije bude od koristi. Li je u znak slaganja klimao glavom.

Nekoliko dana kasnije, Li je pozvao Hana na gozbu. Nakon što su se prijatno nalili vinom, Li je rekao Hanu: »Ti si poznat učenjak; gospodica Vrba je poznata lepota. Šta može biti priličnije nego sastaviti epitetu i učenjaka?« Li je tad uputio gospu Vrba da sedne bliže Hanu. Han, osećajući da je nepravilno da ne prihvati, odbijao je to spominjajući svoju bezvrednost. Ali Li mu je rekao: »Kada se veliki ljudi sretnu i razmene blagorodna osećanja uz čašu vina, oni su čak spremni i da umru jedno za drugog. Kako možeš da me odbiješ samo zbog jedne žene?« Han je, ne mogaviši dalje da odoleva, prihvatio Vrba. Li mu je takođe rekao: »Ta sada živiš u siromaštvu, bez sredstava da popravši svoju sudbinu. Gospa Vrba, međutim, raspolaže bogatstvom i svakako ti može pomo-

Kung Sjen: Pejzaž / Kina, XVII vek

ći. Štaviše, ona je umešna žena i služić ti verno sve do kraja tvojih dana.« Li se tad naklonio i otišao. Han je pokušao da ga pretekne, ali nije uspeo. Han je, budući sumnjičav, pretpostavio da je njegov poznati prijatelj utanačio tu stvar prethodne večeri. Kako bilo, njegove sumnjičavosti je nestalo i on je iz onih stopa pošao u Vrbinu kuću.

U roku od godinu dana Han je postao poznat. Neku godinu kasnije Hou Hsi, legat Cu-činga, tražio je dozvolu od prestola da postavi Hana za svog sekretara. Kada je postavljenje obavljeno, Han se nije usudio da sa sobom povede gospu Vrba jer su prilike tada bile u neredu. Ostavio ju je u mestu blizu glavnog grada, nadajući se da će tu uspeti da se sastanu, ali tokom tri godine to se pokazalo nemoguće. Kupio je lanac napravljen od najčišćeg zlata, i stavio ga u malu torbicu s namerom da joj ga pošalje:

Vrbo, Vrbo, kraj gostinskog paviljona,
Kad sam otišao bila si tako zelena i sveža;
Ali danas, da li si još uvek tu?
Vrbo, iako plačeš kao i ranije,
Sigurno si u zagrljaju drugog.

Vrba je pročitala njegovu pesmu i odgovorila u stihovima:

Vrbina lepota i miris su neukaljani,
Ali kako ona mrzi protekle godine!
Vetrom otkinuto lišće oseća jezu jeseni
Ako mi konačno i dođeš,
Da li je vrba vredna čežnje?

Gospa Vrba se bojala da nastavi da živi sama, jer je njena lepota bila tako napadna da ne bi bila u stanju da izbegne da je uzme neko drugi. Povremeno je pomišljala da odeće kosu i da živi kao monahinja u budističkom manastiru. Kada je Han postao sudski službenik počeo je da je svuda traži, ali uzalud. Nju je odveo komandant sa granice po imenu Ša-čali i ona je postala njegova

omiljena naložnica. Hana je ispunila nekontrolisana tuga. Jednog dana kada je išao u sekretarijat, prolazio je kraj kola u koja su bili upregnuti volovi, na jugoistočnom kraju glavnog grada. Neko iz tih kola je upitao: »Da li si ti službenik Han iz prefekture Čing?« Jesam. Vrba je razvukla zastore, i rekla: »Odveo me je Ša-čali i nema načina da umaknem. Proći ću ovim putem sutra, s nadom da ću imati priliku da ti kažem zbogom.« Han je bio duboko dirnut. Došao je narednog dana u zakazano vreme i pošto je stigao uskoro su stigla kola sa upregnutim volovima. Kutija uvezana crvenom maramom izbačena je iz kola; mirisala je na parfem. Vrba je uzviknula: »Bićemo razdvojeni do kraja života! Kola su krenula. Han je, potrešen nepodnošljivim bolom, počeo nekontrolisano da plače.

Baš tog dana održavala se generalna inspekcija trupa iz Li-čua nakon koje je bila gozba od jednog od prodavnica vina u glavnom gradu. Han je prihvatio poziv iako je bio utučen. Jedan od učesnika je primetio: »Činovniče Han, obično ste puni humora i duhovitih opaski, ali, čini se da vam danas nedostaju reči. Zašto ste tako sumorni?« Han je sve otkrio. Među zvaničnicima je bio mlad i podnapiš šef policije po imenu Hsu Čun; podigao se i rekao: »Ja živim za pravdu i hrabrost; molim napišite kratku poruku tog gospi i ja ću joj je dostaviti smesta.« Svi za stolom su ga hvalili zbog njegovih plemenitih osećanja i Han nije imao kud već je napisao poruku koju će isporučiti Hsu Čun. Hsu je brzo promenio odeću i otišao popevši se na jednog konja i vodeći drugog.

Hsu je odjahao pravo u kuću komandanta granice koji je upravo bio izašao. Ušao je u kuću, rekavši: »General je pao s konja, i u velikoj je opasnosti da izgubi život! Poslao me je da mu odvedem gospu Vrba da ga vidi.« Vrba je bila isprva prepadnuta, ali Hsu ju je utešio pokazujući joj Hanovu poruku. Zatim joj je pomogao da uzjaše drugog konja i od-

galopirali su nazad što su brže mogli, stigavši na gozbu čak i pre no što je društvo počelo da se razilazi. Hsu je priveo gospu Vrbu Hanu, rekavši: »Na sreću, nisam izneverio misiju koju ste mi poverili.«

Koji za stolom su bili zapanjeni hrabrošću mladog oficira. Njihovi uzdasi divljenja brzo su se pretvorili u zebnju jer je Ša-ča-li skoro uspostavio vojnu reputaciju na granici i car Tai-cung je prema njemu bio veoma naklonjen. Plaseći se da će ih zadesiti odmazda oni su uskoro otišli kod izaslanika Hou Hsia-ja i objasnili mu razloge za svoju zebnju. Hou je prvo uzbuđeno stezao ručni zglavak, a zatim čupkao svoju bradu: »Jednom sam i sam slično učinio,« reko je, »a sada je Hsu Čun takođe to izveo!« Hou je odmah uputio molbu prestolu i u njoj je bacio krivicu na Ša-ča-lija. Car Tai-cung je pohvalio Hsu Čuna i saosećao je s Vrbom. Lično je pripremio ukaz i darovao dve hiljade rolni svile kad je ovaj vratio Vrbu Hanu.

Ljubavna osećanja koje ne umanjuje vreme

Ministar Li Šen jednom je obilazio garnizone u oblasti južno od Huai reke. Službenik Čang Ju-hsin bio je jedan od njegovih neprijatelja; to je pribelježeno i na drugom mestu. Čangu je smanjen čin i upućen je pod komandu Čang-mana, kad su se dvojica njegovih sinova udavili u oluji. Čang, obuzet tugom, bojao se da će Li pokušati da mu se osveti. Napisao je Liju dugo pismo u kome je priznao sve svoje ranije greške i tražio oprostaj. Li se sažalio na njega i odgovorio mu: »Ne osećam mržnju zbog tvojih nepromišljenih reči (jednom izgovorenih) kod Tuan Jaruge; iskreno saosećam sa tobom zbog užasa koji je zadesio tvoje sinove kod Čing-pua.«

Li se odnosio prema Čangu srdačno i zaboravio je ranije nesporazume. Čang je za uzvrat osećao duboku zahvalnost prema Liju, i otada su dva čoveka uživala u iskrenom odnosu koji je, činilo se, bio zasnovan na dugom i trajnom prijateljstvu. Kada su pili i gostili se, oni bi se obavezno opili, tako je velika bila radost što su zajedno.

Čang je ranije služio u Kaung-lingu (u Kjangsuu). Dok je bio tamo imao je vinski naložnicu sa kojom je emocionalno slagao. Međutim, na kraju nije mogao da je uzme za stalnu naložnicu. Dvadeset godina je prošlo od njihovog razdvajanja, ali jednog dana video je ponovo kako još posećuje gozbe. Bila je duboko uznemirena kada je videla Čanga i izgledalo je da je na ivici da zaplače. Kada je Li napustio gozbu da se olakša, Čang je zamoečio prst u vino i napisao pesmu na poslužavniku, u potpunosti otkrivajući svoja osećanja prema njoj. Kada se Li vratio, video je da Čang drži njegovu čašu s vinom kao da je zaronio u melanholiju. Li je zamolio naložnicu da samo naliva vino i da nazdravi njegovom prijatelju pevajući mu. Pesma koju je odabrala sadržala je reči koje je Čang ispisao prstom po poslužavniku.

Ushićenje oblaka i kiše,¹

Razdvojeni i razvejani vetrom dvadeset godina;

Koliko besanih noći proveдох,

Tražeci te u snovima!

Sada je sudbina zakazala susret

sedokosih;

Bogati te još koriste za raskalašne zabave.

Čang se vratio kući pijan. Li je naredio naložnicu da se pridruži njegovom prijatelju, da se više nikad ne rastanu.

Leš oživljen ljubavlju

Cui Hu iz klana Po-ling (u Hopeiju) bio je privlačnog izgleda i zavidnog intelekta. Imao je visoke moralne standarde i retko se družio sa drugima. Bio je preporučan za naprednog studenta ali je pao na ispitu. Na dan festivala Svetlosti i čistote (koji se održava u rano proleće, u znak sećanja na pokojne), odlutao je južno od glavnog grada. Tu je otkrio boravište koje je, iako je zauzimalo mali prostor, bilo prekriveno obiljem cvetova i drveća. Odicalo je kao pusto mesto, kao da je bilo nenastanjeno. Nakon ponovljenog kucanja jedna devojka je provirila kroz pukotinu na vratima. Pogledala je Cuija stidljivo i upitala ga ko je. Cui joj je rekao svoje ime i rekao joj da putuje u potrazi za prolećnim sjajem, da je žedan jer je pio vino i da želi da ugasi žeđ. Devojka mu je donela čašu vode, otvorila vrata i pozvala ga da sedne u dvorište. Gledala ga je neuobičajeno prijateljski i sa interesovanjem, naslonivši se na stablo breskve. Devojka je bila izvanredne lepote; svaki njen stav i položaj bili su zavodljivi i privlačni. Cui je pokušao da je uvuče u razgovor, ali umesto da odgovara samo je dugo zurila u njega. Cui je uzeo dopuštenje da ode i ona ga je otpatila do vrata; vratila se u kuću kao da jedva uspeva da obuzda svoja osećanja. Kada je odlazio Cui je pogledao nazad čežljivo. Ali, nije se vratio tom boravištu do kraja godine.

Godinu dana kasnije, na dan istog festivala najednim se setio devojke i nije mogao da obuzda svoja osećanja. Odmah je potražio, ali, iako su vrata i okolina ostali isti, reza je bila navedena. Onda je stavio pesmu na jedan od listova kraj kapije:

Iza ove kapije, pre godinu dana,
Videh te pored cvetova breskve,
Koji su cvetali zračeći crvenim sjajem.
Cvetovi breskve još se smeće i zrače,
Ali, kuda je otišao moj cvet?

Nekoliko dana kasnije našao se južno od prestonice i opet je potražio. Čuo je zvuke jecanja iz kuće i pokušao je na vrata da bi se raspitao. Jedan starac je izašao i rekao: »Zar nisi ti Cui Hu?« »Jesam.« On je odvratio: »Ti si ubio moju kćer zaplakao je starac. Cui je bio prestravljen optužbom i nije imao reči. Starac je objasnio: »Moja kćerka je imala pet-

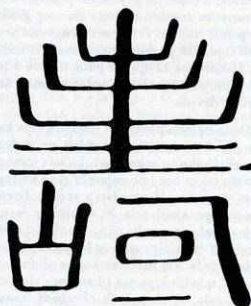
naest godina, bila je neudata i čitavo njeno znanje je bilo ograničeno na čitanje knjiga. Od prošle godine često je bivala rastrojena kao da je izgubila nešto. Jednog dana sam izašao sa njom i kad smo se vraćali primetila je ispisana slova na jednom listu kraj kapije. Pošto ih je pročitala otišla je unutra, razlele se, odbijala hranu i nakon nekoliko dana je nestalo. Ja sam samo starac! Nisam je udao, jer sam se nadao da ću naći plemića koji će se brinuti o meni. A ti si uzrok njene tragične smrti!«

Jedva mogavši da podnese starčeve suze Cui je bio toliko dirnut da je zatražio dozvolu da plače pored leša, koji je nepokretan ležao na krevetu. Cui je pridigao njenu glavu, stavio je glavu uz nju i u suzama ponavljao: »Ove sam, ovde sam!« Ona je ubrzo otvorila oči i pre isteka tog dana, potpuno se povrtila.

Otac, obuzet zahvalnošću, dozvolio je Cuiju da se oženi njegovom kćerkom koju je ljubav oživela.

(iz časopisa Sinologica, Bazel 1968, Vol. X, No. 1)

S engleskog preveo:
Miloš Komadina

¹ »Oblak i kiša« – metafora seksualnog snajzaja

U gradu Udi, provincije Jamaširo, živio je pre šest stotina godina mladi samuraj po imenu Ito Takevaki Norisuke. Bio je poreklom iz Heike klana. Ito beše privlačna osoba i ljubazan čovek, dobar učenik i vešt na oružju. Ali, njegova porodica beše siromašna; nije imao zaštitnika među vojnim plemstvom tako da su njegovi izgledi bili mali. Živeo je vrlo tiho, posvećujući se studijama književnosti i imao je (kako to japanski pripovedač kaže) »samo mesec i vetar za prijatelje.«

Jedne jesenje večeri, kad se sam šetao po okolini brda Kotobikijama, desilo se da prestigne mladu devojkicu koja je išla istim putem. Bila je bogato odevena i činilo se da joj je jedanaest, dvanaest godina. Ito je pozdravio i rekao joj »Sunce će uskoro da zađe gospodice, a ovo je prilično usamljeno mesto. Mogu li da pitam, da se niste izgubili? Ona ga je pogledala blistavo se osmehujući, i odgovorila mu s omalovažavanjem »Ne. Ja slušim tu u susedstvu; imam još samo mali deo puta.«

Pošto je koristila termin *mia-dzukai*, Ito je znao da ta devojka služi osobu visokog ranga; njena tvrdnja ga je iznenadila jer nikad nije čuo da neka viđenja porodica boravi u blizini. Ali, samo je rekao: »Ja se vraćam u Udi, gde je moj dom. Možda biste mi dozvolili da vam prestim društvo putem, jer ovo je vrlo usamljeno mesto. Zahvalila mu se graciozno; činilo se da joj njegova ponuda godi i išli su skupa, razgovarajući uz put. Govorila je o vremenu, cveću, leptirima i o pticama; o tome da je jednom posetila Udi, o poznatim znamenitostima glavnog grada, gde je bila rođena. Ti trenuci su ugodno prolazili Itoju, dok je slušao njeno sveže čavrljanje. Uskoro, na zavijutku puta, ušli su u jedan zaselak, gusto zamačen šumarkom mladog drveća.

(Ovde moram prekinuti priču da vam kažem da, ako ih odista niste videli, ne možete zamisliti kako su neka japanska sela mračna i ostaju takva čak i po najsvetlijem i najtoplijem vremenu. U susedstvu samog Tokija ima mnogo takvih sela. Ni sa bliskog rastojanja od takvog naselja ne vide se kuće: ništa se ne vidi osim neprozirnog šumarka zimzelenog drveća. Taj šumarak koji se obično sastoji od mladih kiparisa i bambusa služi da zaštiti selo od oluja i da obezbedi tesanu gradu za razne svrhe. Drveće je tako blizu zasaden da nema mesta da se prođe između stabala: stoje pravo kao jarboli pomešani krošnj, obrazuju krov koji isključuje sunce. Kućica s krovom zauzima prazan prostor na takvoj plantaži, drveće formira ogradu oko nje, dvostruko višlje od same građevine. Pod drvećem je uvek sumrak čak i u podne; i kuće su, bilo jutro ili večer, uvek u senci. Ono što daje prvi utisak takvog sela, gotovo uznemirujuć, nije tama koja ima čudnovatu privlačnost, već mir. Može biti pedeset ili sto staništa; ali vi nikoga ne vidite; i ne čujete ništa osim cvrkuta nevidljivih ptica, povremeno kokodakanje kokoši i cvrčanje cvrčaka. Čak i cvrčci smatraju te šumarke suviše mračnim, i pevaju bojažljivo; budući da vole sunce, više vole drveće izvan sela. Za-

Ljubav iz predašnjeg života

Priča o Ito Norisukeu

Lafkadio Hern

boravio sam da kažem da ponekad možete da čujete nevidljivo čavrljanje – čaka-ton, čaka-ton; – ali taj poznati zvuk, u velikoj zelenoj tišini, čini se kao vilinski događaj. Razlog te tišine je što ljudi jednostavno nisu kod kuće. Svi odrasli, osim nekih nemoćnih, otišli su na obližnja polja; žene noseći svoje bebe na leđima; dok je većina dece otišla u najbližu školu. Odista, u tim senovitim, tihim selima čovek može da sagleda tajanstvenu večitost prilika zabeleženih u tekstu Cuang-čea:

»Stari koji su se krepili svetom nisu imali želja i svetu je dostajalo – oni nisu delali, a sve stvari su se preobražavale – njihov mir bio je dubok i svi ljudi su bili prisebni.«

... Kada je Ito stigao, selo je bilo vrlo mračno; sunce je bilo zašlo i od poslednjih zraka ništa se nije videlo zbog drveća. »Pa, ljubazni gospodine, rekla je devojčica pokazujući na neravnu stazu koja se odvajala od glavnog puta, »ja treba da idem ovuda.« Ona mi molim vas dozvolite da vas otpremim do same kuće, odvratio je Ito; i skrenuo na te stazu sa njom, više osećajući put, nego što ga je video. Ali, devojčice se uskoro zaustavilo ispred male kapije, jedva vidljive u mraku – kapije od letava, iza koje su se mogle videti svetlosti boravišta. »Ovde, rekla je ona, »tu je časna rezidencija u kojoj ja služim. Pošto ste toliko skrenuli sa puta, ljubazni gospodine, nećete odbiti da uđete i da se malo odmorite? Ito se saglasio. Bilo mu je drago da ga neformalno pozivaju; hteo je da vidi koje su osobe iz višeg staleža odabrale za letnjičak ova usamljena sela. Znao je da su se ponekad porodice na položaj povlačile na taj način iz javnog života, zbog pada u nemilost, ili političkih nevolja; on je zamišljao da je to možda slučaj i sa stanovnicima koji su boravili u kući pred njim. Prošavši kroz kapiju koju mu je ona otvorila, našao se u velikom starinskom vrtu. Minjaturni pejzaž, presečen vijugavim potokom, bio je slabovidljiv. »Da li biste izvoleli da sačekate malo?« reklo je dete; »Idem da najavim dolazak prečasnog; i požurila je prema kući. Bila je to prostrana kuća, ali je izgledala vrlo stara, kao izgrađena u nekom drugom vremenu. Pomična vrata nisu bila zatvorena; ali osvetljena unutrašnjost bila je skrivena predivnom zavesom od bambusa koja se pružala duž prednjeg pokrivenog hodnika. Iza nje su se pokretale senke – senke žena; i – najednom je muzika *kotoa* zažuborila kroz noć. Toliko je lako i slatko bilo to sviranje da je Ito jedva mogao da poveruje

u svoja čula. Uspjavajući osećaj očaranosti ga je prošlo dok je slušao – očaranost čudno izmešana s tugom. Čudio se kako jedna žena može naučiti tako da svira – pitao se da li je svirač uopšte žena – pitao se da li uopšte čuje zemaljsku muziku; jer, izgleda da je očaranost tim zvukom ušla u njegovu krv.

Nežna muzika je prestala; gotovo istog trena Ito je spazio malu *sluškinju* pored sebe. »Gospodine, rekla je, »traži se da izvolite ući. Vodila ga je do ulaza, gde je odložio svoje sandale; jedna stara žena, za koju je mislio da je *Rojo* ili gospodarica domaćinstva, došla je da ga pozdravi u predvorju. Stara žena ga je zatim povelu kroz mnoge sobe do velike, dobro osvetljene sobe sa zadnje strane kuće. Uz mnoge pozdrave sa puno poštovanja ponudeno mu je da zauzme mesto počasnog gosta, određeno za odličnike. Bio je iznenađen veličanstvenošću odaje i ukrasima izvanredne lepote. Istovremeno neke su služavke donеле osveženje; i on je primetio da su šoljice i druge posude koje su ostajali pred njega bile redak i skupocen ručni rad, ukrašene i napravljene tako da pokažu visok rang onoga ko ih poseduje. Sve se više i više čudio koja je plemenita osoba mogla odabrati ovakvo utočište, i kakvi su događaji mogli izazvati želju za ovakvom usamljenošću. Ali, stara sluškinja je odjednom prekinula njegovo razmišljanje pitanjem:

»Da li grešim pretpostavljajući da ste vi Ito Sama, od Udija – Ito Tavevaki Norisuke?«

Ito se naklonio u znak saglasnosti. Nije rekao svoje ime maloj sluškinji i način rasprivanja ga je prestravio.

»Molim da ne mislite kako je moje pitanje neuljudno,« nastavila je služavka. »Stara žena kao što sam ja može da postavlja pitanja sa neprikladnom znatiželjom. Kada ste vi došli u kuću, pomislila sam da mi je Vaše lice poznato; pitam za vaše ime samo da bih odagnala svaku sumnju, pre no što progovorim o drugim stvarima. Imam nešto važno da vam saopštim. Često prolazite kroz ovo selo i naša mlada Himegimi-Sama (gospodarka dvora) vas je jednog jutra videla dok ste prolazili; od tog trenutka ona misli na vas, danju i noću, toliko da se razbolela; nama je svima teško zbog nje. Iz tog razloga sam htela da saznam vaše ime i boravište; baš sam htela da vam pošaljem pismo kad – tako neočekivano! – vi stigoste na kapiju s malom služavkom. Ne mogu vam reći koliko sam srećna što vas vidim; čini se to kao previše srećan događaj da bi bilo istina! Odista, mislim da ovaj susret mora da je udesio Enmusubi-no-Kami, veliki bog Iz-

Grafika Egakua (Japan XIX vek)

umoa koji vezuje živore srećnih sjedinjenja. I sad pošto vas je takva srećna sudbina dovela ovdje, možda nećete odbiti – ako takvoj zajednici nema nikakvih prepreka – da usrećite srce naše Himegimi-Sama?

Za trenutak Ito nije znao kako da odgovori. Ako je stara žena govorila istinu, nudila mu se izuzetna prilika. Samo je velika strast mogla naterati čerku plemićke kuće da traži, po sopstvenoj želji, privlačnost jednog nepoznatog i siromašnog samuraja, koji ne poseduje ni bogatstvo, niti bilo koju vrstu poseda. S druge strane nije u prirodi časnog čoveka da, sledeći vlastite interese, iskorišćava ženske slabosti. Staviše, okolnosti su bile uznemiravajuće tajanstvene. Pa ipak, mučilo ga je kako da odbije predlog učinjen

tako nenadano. Nakon kratke tišine odvratio je:

»Nema nikakvih prepreka, jer ja nemam ženu, nisam veren i nemam odnose ni sa jednom ženom. Do sada sam živio sa svojim roditeljima i oni nikad nisu razgovarali o mom braku. Morate znati da sam ja siromašan samuraj, bez ikakvog zaštitnika među osobama sa činom i ne želim da se ženim dok ne poboljšam svoj položaj. Što se tiče vaše ponude ona mi čini veliku čast; mogu samo da kažem da sebe smatram nevrednim da me primeti bilo koja plemkinja.«

Stara žena nasmešila se kao da su joj ove reči prijaše i odvratio je:

»Dok ne vidite našu Himegimi-Sama, bolje je da ne donosite odluku. Možda nećete

osetiti ustručavanje nakon što je vidite. Izvolite poći sa mnom da mogu da vas predstavim njoj.«

Povela ga je u drugu, još veću, gostinsku sobu, gde se spremala svečana gozba i pokazavši mu počasno mesto, ostavila ga je na trenutak samog. Vratila se u društvu Himegimi-Same i Ito je ponovo osetio, pri prvom pogledu na mladu gospodariću, čudnovato uzbuđenje i ushićenost jednake onima u vrtu kad je slušao muziku *kotoa*. Nikada nije ni sanjao o tako lepom biću. Činilo se da svetlost zrači iz njenog prisustva, da sija kroz njenu odeću kao svetlost meseca kroz svilenkaste oblake; njena puštena kosa lelujala se oko nje dok se kretala, kao grane žalosne vrbe na prolećnom povetarcu; usne su joj bile kao cvetovi breskve posuti jutarnjim rosom. Ito je bio zbunjen tom vizijom. Pitao se da li ne gleda samu Amano-kavara-no-Ori-Hime – Devojku-tkalju koja boravi kraj svetle Nebeske Reke.

Smešeći se, stara žena se okrenula ka lepolikoj, koja je ostala nema; oborenih očiju i rumenih obraza i rekla joj:

»Vidiš, dete moje! – u trenutku kada smo se tome najmanje mogli nadati, osoba koju si toliko želela da upознаš došla je sopstvenom voljom. Takav sretan događaj mogao je biti udešen samo od strane viših bogova. Samo kad mislim o tome tera me da plačem od radosti.« I ona je glasno zajecala. »Ali sada,« nastavila je brišući suze rukavom, »vama dvoma preostaje – osim ukoliko neko to ne želi, u šta sumnjam – da se zavetujete jedno drugome i da učestvujete u venčanom piru.«

Ito je odgovorio bez reči: neuporediva vizija pred njim otupela mu je volju i zavezala jezik. Služavke su ušle, noseći posude i vino: venčana gozba je prostrta pred parom; i zaveti su dati. Ito je ostao kao u transu: čudo pustolovine, i začudna lepota mlade, zbunjivali su ga. Radost, veća od svake koju je ikada osetio, ispunila mu je srce – kao velika tišina. Ali postepeno je povratio željeni mir; posle toga je bio sposoban da razgovara bez zbunjivanja. Od vina koje je slobodno uzimao usudio se da govori u samostalovačavajućem ali veselom tonu, o sumnjama i strahovima koji su ga pritiskali. U međuvremenu, mlada je bila mirna kao mesečina, ne dižući pogled, odgovarajući samo crvenjenjem, ili osmehom, kad bi joj se obratio.

Ito je rekao staroj služavki:

»Mnogo puta, tokom svojih usamljenih šetnji prošao sam kroz ovo selo ne znajući za postojanje ovog časnog boravišta. I od trenutka kada sam ušao ovanu, pitao sam se zašto je ovo plemenito domaćinstvo odabralo ovako usamljeno mesto za boravak... Sada kad smo se naša Himegimi-Sama i ja obećali jedno drugom, čini mi se čudno da ja još ne znam ime njezine dostojanstvene porodice.«

Na taj iskaz, senka je prešla preko ljubaznog lica stare žene, a mlada, koja skoro i da nije progovorila, prebledela je i izgledalo je da je bolno zabrinuta. Nakon nekoliko trenutaka tišine, stara žena je uzvratila:

»Teško bi bilo sačuvati našu tajnu od tebe

još neko vreme; i ja mislim da pod bilo kakvim okolnostima treba da budete svesni sada kada ste jedan od nas. Znajite dakle, gospodine Ito da je vaša nevesta kćerka Siŕe-hira-Kjo, velikog i nesrećnog San-mi Ču-doa.

Na te reči mladi samuraj je osetio ledenu jezu, koja je prostrujala svim njegovim venama. Siŕe-hira-Kjo, veliki general i državnik, bio je mrtav već stolicima. I Ito je na jednom shvatio da je sve oko njega – soba i svetlosti i gozba – bilo san prošlosti; da oblić pred njim nisu bila ljudi, već seni mrtvih ljudi.

Ali u sledećem trenutku ledena jeza je prošla i čarolija se vratila; izgledalo je da postaje sve jača i nije osećao strah. Iako je njegova nevesta dolazila iz Jomi – iz Žutih Izvora smrti – srce mu je bilo osvojeno. Ko se oženi duhom mora i sam postati duh; ipak je znao da je spreman da umre, ne jednom već mnogo puta, pre nego da prevari, ili ophrva bolom obrove prekrasne iluzije pred sobom. U ponudenu naklonost nije sumnjao ni najmanje: rečena mu je istina, dok bi prevaru bolje poslužila svrsi da nije voljen. Ali takve misli i osećanja projurili su u naletu ostavljajući ga da prihvati čudnu situaciju onakvom kakva se pokazala i da dela kao što bi delao da je izabran od strane Siŕe-hirine kćeri, u vreme kad su oni živi.

„Ah, kako je to žalosno! uzviknuo je; „Čuo sam za okrutnu sudbinu veličanstvenog gospodara Siŕe-hira.“

„Da, odgovorila je stara žena, plaćući dok je govorila; „to je zaista bila okrutna sudbina. Njegovog konja, znate, ubila je strela, i konj je pao preke njega; kad je dozivao u pomoć, oni koji su živeli od njegove darežljivosti ostavili su ga na cedilu. Tada je zarobljen, i poslat u Kamakuru, gde su se prema njemu odnosili sramno i konačno ga usmrtili.“ Njegova žena i dete – ova draga devojka ovde – tada su se skrivale; jer posvuda su hvatali članove njihovog klana i ubijali ih. Kad je novost o smrti gospodara Siŕe-hira stigla do nas, majka nije mogla podneti bol, tako da je dete ostalo bez ikoga da se brine o njemu osim mene, jer su njegovi rođaci izginuli, ili nestali. Imala je samo pet godina. Bila sam njena dojkinja i učinila sam što sam mogla za nju. Iz godine u godinu lutali smo od mesta do mesta, putujući u odecu hodočasnika... Ali te priče tužne su i neblagovremene, uzviknuo je dojilja brišući suze. „Oprostite lukavostom sruću jedne stare žene koja ne može da zaboravi prošlost. Vidite! Mala devojčica koju sam odgajala postala je stvarno Himegimi-Sama! Da živimo u dobrim danima cara Takakure kakva je sudbina mogla biti njoj namenjena! Pa ipak,

ona je dobila muža kojeg je želela; to je najviša sreća... Ali, pozan je čas. Pripremljena je soba za mladence; sada vas moram ostaviti da se brinete jedno o drugom do jutra.“

Ustala je, i pošto je povukla zastore koji razdvajaju gostinsku sobu od susedne sobe, otprilika ih je do odaje za spavanje. Tada, uz mnoge reči radošti i čestitanja, povukla se; Ito beše ostavljen sam sa svojom nevestom.

Kada su krenuli na počinak Ito reče:

„Reči mi ljubljena moja, kad si me po prvi put poželela za muža.“

(Jer sve je delovalo toliko stvarno da je on prestao da misli o prividu koji je bio istan oko njega.)

Odgovorila mu je glasom sličnim golubijem:

„Moj veličanstveni gospodaru i mužu, bilo je to u hramu Išijama, gde sam otišla sa svojom hraniteljkom; tada sam te prvi put videla. I pošto sam te videla, svet se za mene promenio, od tog časa. Ali, ti se toga ne sećaš, jer naš susret nije bio u ovom, tvom sadašnjem životu; to je bilo vrlo, vrlo davno. Od tada si ti prošao kroz mnoge smrti i rođenja, i imao mnoga tela. Ali, ja sam ostajala uvek ovakva kakvom me sada vidiš; ja ne mogu imati drugo telo niti mogu da uđem u drugo stanje postojanja, zbog svoje velike žudnje za tobom. Moj dragi gospodaru i mužu ja sam tebe čekala tokom mnogih ljudskih života.“

I mladoženja se ni malo nije plašio tih čudnovatih reči, već je želeo više od svega u životu, ali u svojim budućim životima, da oseti njene ruke oko sebe i da čuje milovanja njenog glasa.

Ali udari zvona na hramu objavili su dolazak zore. Ptice su počele da cvrkuću; sve je drveće zašaptalo od jutarnjeg povetarca. Odjednom je stara dadila razvukla klizca vrata na svadbenoj odaji i uzviknuo:

„Deco moja, vreme je da se razdvojite! Danju ne smete biti zajedno, ni za trenutak: to bi bilo fatalno! Morate poželeti jedno drugom zbogom.“

Bez reči, Ito se spremio za odlazak. Nejasno je razumeo izrečeno upozorenje i potpuno se prepustio sudbini. Njegova volja mu više nije pripadala, želeo je jedino da udovolji svojoj senovitoj dragani.

Spustila mu je u ruku maleni suzuri (nerastvoreno čvrsto mastilo) čudnovato ukraseno i rekla:

„Moj maladi gospodar i suprug je učenjak i verovatno stoga ovaj mali poklon neće biti prepoznat. Čudnovat je jer je zlat, mome ga je ocu darovao car Takakura. Samo iz tog razloga mislim da je to dragoceno.“

Ito je za uzvrat preklinjao da prihvati kogai (par metalnih šipki prakačenih za korice njegovog mača), koji je bio ukrasjen ukrasima od umetnutog srebra i zlata, gde su bili predstavljeni šljivini cvetovi i slavuji.

Onda je mala sluškinja došla da ga provede kroz vrh i njegova mlada sa svojom hraniljom pridružile mu se do praga.

Kada se u podnožju stepeništa okrenuo da se pozdravi, stara žena je rekla:

„Naredni put ćemo se videti u sledećoj go-

dini Vepura, u isti čas, istoga dana, istoga meseca. Pošto je ovo godina Tigra, treba da čekaš deset godina. Ali, iz razloga koje ne mogu da kažem nećemo moći da se vidimo na ovome mestu; mi odlazimo u susedstvo Kjota gde borave car Takakura i naši očevi i mnogi naših ljudi. Sve će Heike radovati tvoji dolazak. Poslaćemo kago (nosiljku) za tebe na zakazani dan.“

Nad selom su gorele zvezde dok je Ito prolazio kroz kapiju; ali kada je stigao do puta video je sjaj zore iz mnogih utihlih polja. U nedrima je nosio poklon od svoje mlade. U ušima mu je odzvanjala čarolija njenog glasa, a ipak, da nije bilo poklona koji ga je podsećao i koji je opipavao svojim prstima, mogao bi sebe ubediti da to su samo sećanja iz sna i da mu njegov život još uvek pripada.

Ali, izvesnost da je sebe osudio na propast nije budila nikakvo žaljenje: jedino ga je mučio bol zbog razdvajanja i misao o predstojećim godinama koje treba da prođu da se iluzija opet ponovi. Deset godina! – i kako dug će se činiti svaki dan tih godina! Nije mogao da se nada da će misterijum odlaganja moći da reši; tajni putevi mrtvih poznati su jedino bogovima.

U svojim usamljenim šetnjama Ito je često ponovo odlazio u selo na Kotobikijama, nejasno se nadajući da će ponovo moći da baci pogled na prošlost. Ali, nikad više, niti po danu niti po noći, nije bio u stanju da nađe staru kapiju u skrovitom gaju, nikad više nije spazio lik male sluškinje kako sama hodi kroz suto.

O svojoj avanturi Ito nikome nije govorio. Ali prijatelji i rodbina uskoro su primetili veliku promenu u njegovom izgledu i ponašanju. Iz dana u dan činilo se da postaje bleđi i mršaviji, iako su doktori govorili da nema fizičkog oboljenja; izgledao je kao duh i kretao se kao sena. Uvek je bio zamišljen i usamljen, ali sad ga više nije zanimalo ništa što mu je ranije donosilo zadovoljstvo – čak i one studije književnosti uz pomoć kojih je mogao da se nada da će se odlikovati. Svojoj majci koja je mislila da bi brak mogao da mu povrati ranije ambicije i da oživi njegovo interesovanje za život, rekao je da se zavetovao da se neće oženiti ni jednom žinom. I meseci su se vukli.

Konačno je došla godina Japana i jesen; ali Ito više nije sam mogao da ide u šetnju što je toliko voleo. Nije čak mogao da ustane iz kreveta. Život mu se gasio, iako niko nije mogao da otkrije razlog; spavao je tako dugo i tako duboko, da su često njegov san greškom uzimali za smrt.

Iz takvog sna jedne svetle večeri prestravljen je glasom deteta; uz krevet je video malu sluškinju koja ga je pre deset godina vodila do kapije išezlog vrta. Pozdravila ga je, nasmešila se i rekla: „Naložen mi je da vam kažem da će vas večeras primiti u Ohari, kraj Kjota, gde je novi dom, i da je nosiljka poslana po vas.“ Onda je nestala.

Ito je znao da je pozvan da napusti svetlost sunca; ali, poruka ga je toliko osokolila da je našao snage da sedne i pozvao je svoju majku. Tada joj je po prvi put ispričao priču o svom venčanju i pokazao joj grumen mas-

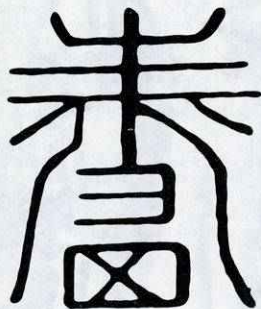
¹ Siŕe-hira je nakon hrabre borbe u odbrani glavnog grada, koji je tada držao Taira (ili Heike) klan, bio na prepad potučen do nogu od Joineune, vladar Minamoto snaga. Vojskij po imenu Jisene, vrsan strelac, pogodio je strelom Siŕehirino konja i Siŕe-hira je pao pod konj. Viskno je pomoćniku da dovede drugog konja, ali čovek je pogodio. Siŕe-hira je tad zarobio Ijenaga i predao ga Jorimotou, vodu klana Minamoto, koji ga je u kavezu poslao u zatvor u Kamakuru.

tila koji je dobio na poklon. Zatražio je da grumen bude u njegovom kovčegu i onda je umro.

Grumen mastila je sahranjen sa njim. Ali, pre pogrebne ceremonije pogledali su ga stručnjaci koji su rekli da je načinjen u periodu Jo-ana (1169 god.) i da nosi pečat umetnika koji je živio u vreme cara Takakure.

Iz knjige L. Hern: *The Romance of the Milky Way*, Tokyo 1973.)

S engleskog preveo:
Miloš Komadina

Srce rasvijetljeno smrću

Bilhana

Još uvijek
mislim na tu kraljevu na puti zlatotkane,
od građe cvjetne i zlatnih pupoljaka,
mislim na dimoviti splet njene kose,
na blijeda stopala što drhte u ljubavnom
klonuću;
i misao mi roni za njom kao za nestalim
znanjem,
izgubljenim iz ljudskog sjećanja,
– i hoće da je vrati mojoj duši.

(...)

Još uvijek
ja bih svojoj dragoj s očima po obližju
lopoča,
njoj, lomnoj od divnog tereta mlade strasti,
njoj bih pružio ove gladne ruke blizanke
i pio bih s njenih usta vino omamno,
kao što pijani pčelinji gusar u lepršavoj
lakoći
krade med iz čaške lotosa.

(...)

Još uvijek
prizivam tu kraljevu s njenim naglim
stidom,
što oblijeva joj jasno lice u svitanje dana,
dok nujne oči kolutaju sred vodenih zvijezda
zbog ljubavnog nesna;
a ona cijela, ružičasta ptica, kao da blago
jedri
niz struju ljubavi, put berbe lotosa.

(...)

Još uvijek
ona plovi k meni na vrhuncu ljubavi,
sva ruina od vina koje sam pio s njenih
usana;
usta su joj meka, pupoljasta, sva od
miloduha
i plavkastih mrlja ugriza; tankovito joj tijelo
i krupne joj oči; boje, sklad prejasni;
i sva je od mošusa i mirisnog peluda
kašmirske aloje.

(...)

Još uvijek
smrt mi šalje drhat maškovitih vjeda
nad mamenim ženama, i milost vitkog
tijela
oborenog radosnim umorom;
i utjehu drobnih ružnih cvjetica njenih dojki
što trepte iznad tkanice;

i kao melem daruje mi vlačne grimiz-usne
koje nekoć ljubljah.

Još uvijek
kraj hladanog šuma pramaljetnih voda
stoji ašok-stablo mladog cvata, s pupoljcima
od skerleta
što se poigraše njenih prsta; u zelenju svili
ljube se biseri, ko laticе ruže u vrtovima
božjim:
svjetluca u noći bljedi obraz i sviče
smiješak
od svijetlih misli, bjelasa njezin hod labudi:
sve to me muči.

Još uvijek
kad čemerno se moje srce lomi,
kad zidovi uza kao da se ruše
i javlja se svjetlo, i u svjetlu ona,
djevojka s prstima u kosi, a hladne bijele
ruke
s laktima od blage rumeni
put sunca se dižu;
i krotke oči lutaju daljinom.

Još uvijek
kad zidovi uza stežu mrklm mrakom,
u mraku sija ona, malena djevojka;
klonula na logu, smiješi se i hrani malu
pticu,
a vitka je, vitka, kao jasen;
dremljivo sluša moju priču o zelenom
grožđu

i malim jarkim voden-ružama.
(...)

Još uvijek
meni, tako udaljenom od nje, let ptičji
i kliktaj što lelija svrh drveća u dolu,
nosi njenu divnu sliku. Jer njena je pjesma
bila ko u ptice, a prilika labuda
njezin laki hod, i poput slomljenoga krila
crnog orla padala joj tamnovita kosa.

(...)

Još uvijek
ostaje mi samo jedan osvit. Ne hajem za
zvijezde

što će sjati u sutrašnjoj noći.
Još jedno kratko hladno bdijenje nad
praznim srcem,
i to je sve. Noćas ni mojoj kraljevni nema
sanka;

oh, spavaj, jer tjeskoba tlači cijeli svijet,
izim moga srca rasvijetljenog smrću.

Još uvijek
jedina mi želja njeno ruho što se samo
svlači,
njene dojke, taj život onostranski;
jedna noć nereda med vezenim joj skutima,

¹ Autorstvo Čaurapančasi pripisuje se Bilhani, pjesniku koji je živio u 11. vijeku i pisao na sanskritu. No u Indiji se uvijek više znalo o samim djelima nego o njihovim autorima; tako se zna da je tema ove poeme legendarna ljubav u kojoj su glavni junaci mladi brahmin Čaura i kraljeva kćerka Vidja. Kad se njihova ljubav otkrila, Čaura je po nalogu kralja utamničen i pogubljen. Legenda tvrdi da je Čaura u noći prije smaknuća, ispejvao pjesmu o svojoj ljubavi.

i halja zlatopleta, stid zemljine odore,
nabori što nadigraše ritam morske plime.
Vidjeh je čednu gdje ulazi u hram,
nalik cvjetnoj zastavi što krije lice božje.

Još uvijek
pamtim besjedu mudraca sa visokih kula
gdje u mislima potražiše mladost.
U njihovu zboru ne nadoh soli šapata
moje drage, ni žubora pomiješanih boja
što su oko nas mrmorile dok ležasmo sneni;
ne nadoh malih mudrih riječi, malih
umnica,
požudnih ko voda, zaslađenih željom.

Još uvijek
drvosječa s mjesecom na sjekiri kroči svojoj
kući,
i vraća se ribar mokre mreže a lovina mu
žuta mješevina;
purpurni plam ognjišta
poziva ih na ljubav i počinak; užarenim
gradom
luta pjevač ubogar za korom kruha
da poslije legne pod bijelu lozu sa svojom
draganom.
Mjesec njene grudi obasjao a ja moram
umrijeti.

Još uvijek
kao da gledam lice svoje izgubljene drage,
njene oči plahe ko zvjerke lualice,
oči što se bore sa žalobnim vodama,
sa suzama nerodenim što bi da se rode;
i gledam njeno lice bijelo, odvrćeno,
i malo uho što sluša daleki žagor pseči,
radosno režanje dok sam bježao cestom.

Još uvijek
pamtim spore uštape što kao žute ruže
gledahu iz noći,
čuvajući snoplje žetvenoga klasja
i motreći kako pada zrela kruška;
kako je spokojna bila moja draga, a ljubav
kako dragocjena!
Kao kroz šareno staklo sipilo zvijezda
svjetlo,
lagašno ko rosa i već svikli da nas sreće
na stazama voćnjaka, kuda sporo u ljubavi
lutasmo.

Još uvijek
ljubav je bog a tamna Rati prva mu nevjesta;
ali jednom sretih njino čedo, od njih ljepše
i sjaja nevidena. I bijasmo jedno drugom
prekrasni
bijasmo java nad kojom nema sna.
I vidjeh zemlju u zalazećem suncu
i bila je crven zlatan prsten za moj smaragd
usađen u malo ljeto moje mladosti.

Još uvijek
moj ti poklon, o, čudesna, o, hrabra ljubavi!
Ona, čija dva tabana lako podiže moj dlan
a cijelo vitko tijelo oklop stražarski,
sunula je kao zlatni panter kad ga gvožđe
stegne,
i oborila se, suzna, na moje gonitelje,
i uprkos gnjevnom ocu Crnobradu,
tukla je stražare bijelim krhkim rukama.

Neheska lepotica /Indija, X. vek/

Još uvijek
pamtim kako ljubljah čemprese i ruže,
i modre planine i sive brežuljke,
šumor mora. U zoru, o, najdraža,
gledah čudne oči i ruke leptiraste,
i prhale su ševe iz majtine dušice,
dolazila djeca da se kupaju u potoku.

Još uvijek
nema sna mojim noćima zbog tvoje bijele
postelje,
gdje si zacijelo u gorkom plaču usnula;
o, uboga mala ljubavi, smrt je u vrtu,
vrijeme leti,
godina što je tako nehajno i sporo prolazila,
sad vrije u vinu jeseni a ja moram umrijeti.

S engleskog prevela:
Vesna Krmpotić

Još uvijek
pamtim naš hod, zbunjen ko u onih
koji idu iz sna u veliku svjetlost;
naš hod niz rijeku zimsku, za suncem što
tone
u zelene vale, na vrhu hitre struje,
a cvijet njegova sjaja, posut cijelim tijekom
dobro zna da mora stići more i nirvanu.

(...)

Još uvijek
mi bacamo mreže iza najdaljih voda,
neka se u njih zamreže tabani zore,
i sve zvijezde, znane i neznane,
prije buđenja i poslije sna;
i još luke, san najvećih sanjara,
mada, sve je to isto, Vidja, sve je ništa.

Još uvijek
noć je puna srebrnih slamčica kiše,
a ja šaljem svoju dušu da vidi tvoje tijelo
posljednji, tužni put. Stojim ti u kraj loga:
u sjeni ti počiva glava i čuva blistavo mjesto
na praznom jastuku, a ruka žalosnica
pružena, dotiče ništa.

(...)

Još uvijek
mislim da tvoja stopala ko utjeha traže
moja.

Još uvijek te ovija san koji neću saznati
kada se probudiš. Ne plači u osvit,
iako umorni dan donosi tugu svađanju,
iako mrska mu svjetlost. Vrijeme je, vrijeme
da dušu svoju odnesem.

Još uvijek
pamtim kako idah u pohode bližnjima,
a ispod čela, duboko u oku
vidjeh im duše gdje izljeću u roju
na radost moga duha;
svijet je bio nalik letu ptice, sjeni i plamenu
koji promiče nad zupčastim gorjem.
I nigdje ne bijaše djeve poput moje.

Još uvijek
smrt prilazi k meni kao utjeha.
O, sve da sam slobodan ko krilati oro,
ili stari kralj na prijestolju od slonove kosti,
noć mi ne bi svanula bez ležaja od svilene
trave,
nit bi bilo lijeganja bez moje divne drage.
I bolje ne časi, nego udri, ti crna stražo,
nek presahne česma prije zore.

Još uvijek
znam da sam kušao od najžešćeg života
i visoko dizao kupe, zelene i zlatne,
na velikoj gozbi. I za trenutak malen,
zaboravljen,
do ruba nalih oči slikom svoje drage,
najbjeljim prskom besmrtnoga svjetla.
Golem, oštri se nož. Kao u dan slavlja.

Sećanje na dragu

Ibn Zejdun

Sa žudnjom se setih tebe u Zahri,
dok obzorje počiva mirno, a zemlja blista.

Povetarac je tužan u predvečerje,
kao da me pogledao blago i razboleo se od
sažaljenja.

Vrt se osmehuje svojim srebrnim vodama,
baš kao da si rasula bisere ogrlice na prsima.

Sve je slično minulim danima naših uživa-
nja,
sreći što smo je kao lopovi potajno grabili
dok je Sudbina spavala

Igra je naša bila sred oćaravajućeg cveća,
a ono je, okićeno rosom, povijalo glave.

Spazivši moju besanu tugu, oči cvetova
kao da zaplakaše jarkim suzama.

Ruža blesnu na osunčanom grmu,
od njene vatre novim sjajem ozari se jutro.

Mirisni lokvanj daruje riznicom svog mošu-
sa,
još sanjiv, kapaka tek dodirnutih zorom.

Sve to u meni budi spomen ljubavi što je po-
klonih tebi,
plamen jednom raspaljenih grudi nikada
neće utihnuti.

Da mi je tada podareno sjedinenje s tobom,
bio bi to najsrećniji dan što ga je svet spoz-
nao.

Neka gospod nikada ne smiri srce odano
tvojoj uspomeni,
neka ono doveka ustreptalo leti na krilima
strasti.

Kad bi me nežni lahor poneo u svom letu,
onemoćalog bi i tužnog momka ti doneo.

Ti si moje najveće ljubavi, uzvišeno i voljeno,
ako su zaljubljeni ikada imali kakvo blago.

Nekada je uzajamnost naše čiste ljubavi
bila staza kojom smo bezbroj puta leteli.

Moja vernost tebi danas je dostojna pohvale,
ti si našla utehu, a ja sam i sad još zaljubljen.

Preveo: Darko Tanasković

(Svih vremena dar... priir. B. Živojinović, Beograd,
1984.)

I

Priče o ljubavi i smrti

Ibn Hazi Al-Andalusi (XI vek)

Evo jednog događaja koji se desio mene: U mladosti sam bio vezan ljubavlju sa jednom mladom robinjom koja je odrasla u našoj kući. Ona je tada imala česnaest godina. Bila je savršena lepotom lica, mudrošću, čednošću, čistoćom, skromnošću i blagošću. Njena odbijanja i hladnoća davali su joj čar koju druge nisu postizale pošto su bile pristupačne i rasipale svoju milost. Svemu je prilazila ozbiljno, nikada nije tražila razonodu iako je prekrasno svirala na lauti.

Privlačila me je i voleo sam je velikom i iskrenom ljubavlju. Dve godine sam se trudio ne bi li mi odgovorila rečju koja bi se razlikovala od onih koje se upotrebljavaju u običnom razgovoru, ali ti naponi su mi bili uzaludni.

Dobro se sećam jednog skupa priređenog u našoj kući – bila je to jedna od onih prilika povodom kojih se priređuju slične svečanosti u kućama velikana. Tu su bile okupljene žene iz naše kuće! – kao i žene naših slugu, naših oslobođenika i ljudi bliskih nama. One su tu presedele prvi deo dana, a onda su se povukle u kulu, koja je bila deo naše kuće, i koja je gledala na vrt. Sa te kule videla se cela Kordova i njena predgrađa. Prozori su bili otvoreni i te gospođe su počele da gledaju kroz rešetke. Nalazio sam se među njima. Dobro se sećam da sam tražio otvor na kome se nalazila ona, da bih uživao u njenom prisustvu, i kako sam se trudio da joj se približim. Ali čim bi me primetila, ona bi napuštala prozor na kome je bila i pokretima punim ljupkosti odlazila na drugi. Tada sam nastojao da joj se ponovo približim, ali je ona ponavljala svoj postupak i odlazila na drugi prozor. Dobro je znala da sam bio zaljubljen u nju, a ni jedna žena nije opazila ono što je bilo između nas, jer ih je bilo mnogo i sve su se premeštale da bi uživale u raznim prizorima. Znaj da žene, da bi prepoznale onoga koji oseća naklonost prema njima, imaju sposobnost otkrivanja pouzdaniju od one koju ima noćni putnik za otkrivanje puteva. Potom su žene sišle u vrt. Tu su naše gospođe i gospođice zamolile gospodaricu te mlade robinje da čuju njenu pesmu. Po naređenju svoje gospodarice ona uze lautu i uskladi je sa skromnošću i stidljivošću tako ljupkom da ja nisam video ništa slično. Istina je da se u očima obožavaoca lepota udesetostručava. Potom ona počne pevati ove stihove od al-Abasa ibn al-Ahnafa:

*Biser, telo joj je narcis, miris
joj je
Ambra, a sva je kao svetlost,
Kada se
Pojavi obučena u svoje haljine,
izgleda
Kao da hoda po jajima ili rubu
pehara.*

U stvari, činilo mi se da je njena lauta udarala po mom srcu. Nikada nisam zaboravljao taj dan i neću ga zaboraviti do svog poslednjeg časa. I to je sve što mi je bilo dato da čujem iz njenih usta. O tome sam rekao:

*Ne kudi je što je divlja i
što beži
Od zbližavanja, jer taj njen
postupak ne zaslužuje pokude.
Zar mesečev srp može biti
dručkiji do dalek?
Zar gazela može postupati
dručkije do da beži?*

I rekao sam još:

*Ličila si me lepote svog lika,
i u rečima si
Škrta postala sad prema meni.
Verujem
Da si se Milostivom zaklela da
češ održati
Post, pa sad ne razgovaraš sa
živima.
A pevala si stihove al-Abasove,
zato sad
Srdačno čestitajmo al-Abasu, pesniku.
Kad bi te
Abas sreo, napustio bi svoju
dragu
Ljubavnicu Fauz, i za tobom bi
tugovao.*

Kasnije je moj otac – neka mu se Alah smiluj! – napustio naša nova obitavališta u kvartu az-Zahira, na istoku Kordove, da bi se nastanio u našoj staroj Palati Mugisu, na zapadnoj strani grada. Bilo je to trećeg dana po stupanju na kalifski presto vode vernih, Muhameda al-Mahdija, ja sam ga sledio u toj sebi. Bilo je to meseca drugog džumada trista devedeset devete godine, ali ona nije pošla sa nama, jer su je izvesne stvari primoravale da oстане u stanu koji smo mi napuštali. Potom, posle dolaska na kalifski presto vode vernih Hišama al-Muajjida, mi smo bili ožalošćeni zbog nesreće, i morali smo podnositi neprijateljsko ljudstvo njegove vlade: osetili tegobe hapšenja, stavljanja pod prisilnu i ponižavajućih kazni. Pobuna je besno ugušena, ona je doprla do svih, a do nas naročito. Najzad, u subotu popodne, dva

dana pre kraja meseca zulkada 402, moj otac, vezir – neka mu se Alah smiluj! – umro je; a mi smo se i dalje nalazili u opisanom položaju. Sudbina je bila nemilosrdna prema nama i posle njegove smrti. To je trajalo sve dok jednog dana u našoj porodici nije bila sahrana, a kada su tužbalice počele, video sam mladu robinju u pogrebnom skupu. Bila je među ženama koje su plakale i jaukale za pokojnikom. Njen izgled je probudio moju odatno ugašenu strast i oživeo moju uspavanu vatru; podsetio me je na davna vremena, na staru ljubav, na burno doba, na zaboravljene dane, na prolekle mesece, na izgubljene uspomene, na doba srušeno u ništavilo, na odbele časove i izbrisane tragove. Ona je obnovila moju tugu i oživela moje brige. A toga dana bio sam slomljen i ožalošćen i iz drugih razloga. Nisam mogao zaboraviti, moj bol se povećavao, moj plamen se zapalio, moja tuga ojačala, žaljenje se udvostručilo. Moja strast, dotle skrivena, tražila je svetlost dana i dospela je u nju. Tada sam sastavio pesmu iz koje ću navesti sledeće stihove:

*Ona oplakuje pokojnika koji je umro časnio,
A ovaj živi je sad dostojniji njenih suza. O čuda!
Ona oplakuje onog koji je sada sahranjen, a
Ne tuguje za onim koji je nepravedno ubijen.*

A onda nas je sudbina pogodila svojim udarcima. Morali smo napustiti svoja obitavališta. Vojska Berbera nas je naterala da osetimo težinu njihove pobe. Tada sam, I. muharama 404, napustio Kordovu. Posle tog jedinog viđenja ona se sakrila od mojih pogleda za šest, a možda i više godina.

U šavalu 409 vratio sam se u Kordovu. Smestio sam se kod jedne žene iz naše kuće, tu sam je video; ali da bih je prepoznao, morali su mi kazati: to je Ta i Ta. Njena lepota je bila potpuno izmenjena, njen bleesak je iščezao, a ljupkost se izgubila. Išuio se taj sveži izvor koji je davao toliko čari njenim crtama, koji je izazivao misli o sjajno uglađanoj sablji i o ogledalu iz Indije. Svele su ruže koje su privlačile pogled i zaslepljivale ga, svele su ruže na kojima su se oči izdvođivale, od kojih se pogled okretao zbunjen. Od svega toga ostao je samo deo koji je govorio o lepoti celine, i znaci koji su pričali o nekadašnjem liku. Taj gubitak lepote bio je uslovljen njenim zapuštanjem i nedostatkom pažljive zaštite kojom je bila okružena u vreme naše moći. Ona sad nije žalila sebe i izlazila je da obavi sve potrebne poslove, a nekada je bila pošteđena i zaštićena od sveg toga. Žene su kao cvetovi koji ne cvetaju ako se ne neguju, ili kao građevina koja se pre-

*Uzbudilo me je sunce, koje
kad zalazi
Ima prisnost unutrašnjih odaja.
Ono je
Prikazano u mladoj devojci Eije
talasavo
Telo liči na svitak pergamenta,
ljudima
Pripada samo po svom poreklu,
a po
Liku pripada svetu duhova.
Lice joj je*

Ljubavnici /Buhara, XVI vek/

tvara u ruševinu ako se njeno održavanje zanemari. Istinu je rekao onaj koji je kazao: lepota muškarca ima savršeniju prirodu, i jaču osnovu, i više kakvoće, jer podnosi udarce kakve lice žene može podneti samo delimično – muška lepota se menja teško. Na primer: jake vrućine usred dana, peščane oluje, vetrovi, promene temperature, nedostatak zaštite. Da sam od nje dobio makar najmanje bliskosti, da mi je pokazala makar malo slatke bliskosti, poludeo bih od oduševljenja, umro bih od sreće. Ali ta ispoljena hladnoća mi je dala strpljenja i donela utehu.

II

Poznao sam mladu robinju koju je pripadao jednom velikašu. On se otudio od nje kada je saznao o njoj nešto što nikom slučajan ne bi trebalo da bude razlog gneva. I

prodao ju je. Ona se zbog toga rastuzila velikom tugom, počela je mršaviti i očajavati, suze nisu prestajale teći iz njenih očiju. A onda je dobila sušicu, i od nje je umrla. Živela je samo nekoliko meseci posle napuštanja kuće svoga prvog gospodara. Žena u koju imam poverenja pričala mi je da ju je sreća i da joj se ona učinila slična aveti, toliko je bila mršava i slaba. Rekla joj je: Verujem da je uzrok tvog zla tvoja ljubav prema Tom i Tom. Tada je ona duboko uzdahnula i odgovorila: Kunem se Alahom! nikada ga neću zaboraviti, iako je prema meni bio nepopravljivo surov. Posle tih reči živela je još veoma malo.

Govorila ti još o Abu Bekru, mom bratu – neka mu se smiluje Alah! – on je bio oženjen Atikom, kćerkom Kanda, koji je za vladavine al-Mansura Abu Amira Muhameda ibn Amira bio komandant Gornje granice.

Ona je bila čudesno lepa, osobine su joj bile plemenite, a njene vrline se nisu mogle porediti ni sa čim, sudbina ne dozvoljava da se često rada stvorenje sa takvim osobinama. Oboje su bili mladi i puni ludačke vatre: svako od njih se ljutito i za najbeznačajniju reč, tokom osam godina nisu prestajali da se ljute i da se svadaju. Zbog ljubavi prema nje-mu omršavela je, strast ju je iscrpila, osećanja su je toliko isipala da je tokom toga dugog slabljenja postala prava slabost. Ništa ovozemaljsko nije je moglo razgaliti. Bogatstvo, iako veliko, nije joj donosilo radosti jer ona više nije uživala u dobrim osobinama svog muža i u čistoci njegovih osećanja prema njoj. Tako je bilo sve dok moj brat – neka mu se Alah smiluje! – nije umro za vreme pošasti kuge koja je harala po Kordovi meseca Zu-l-Kada godine 401, a on je umro u 22 godini života. Kada ju je tako napustio, ona nije prestajala da se muči nekim unutrašnjim zlom, mršavljenjem i sušicom, sve dok nije umrla, godinu dana posle njega, baš na dan njegove sahrane. Njena majka i sve njene robinje su mi pričale kako je, posle smrti muževljeve, govorila: »Ništa na ovom svetu ne jača moje trpljenje i ni na jedan jedini trenutak ne zadržava moj duh ovde, posle njegove smrti, ako to nije sreća koju osećam zbog sigurnosti da ga nikada postelja neće sjediti sa nekom drugom ženom. Sada sam zaštićena od onoga što je stvaralo moje jedino strahovanje. Sada mi je najveća želja da se sretmem sa njim.« On ni pre nje, ni dok je živio s njom, nije imao ni jednu drugu ženu; a ni ona nikad nije upoznala drugog čoveka. I desilo se ono što je želela – neka joj se Alah smiluje i spase je! (...)

III

Evo istorije o jednom berberskom vladaru koju sam često slušao. Neki Andaluzanin je prodao mladu robinju u koju je bio jako zaljubljen. Učinio je to stoga što je pao u bedu. Robinju je kupio neki čovek iz te zemlje. Prodavac nije mislio da će i njegova duša poći za prodatom robinjom. Kada je robinja bila već u kupčevim rukama, malo je nedostajalo da Andaluzanin izdahne. Potražio je kupca i ponudio mu za nju čitavo svoje imanje, pa čak i samog sebe. Kupac je odbio. Andaluzanin je pokušao da ga primora posredstvom svojih sugrađana, ali mu to nije uspešlo. Zbog toga je skoro poludeo i odlučio da se obrati vladaru. Uputio se prema dvorcu i počeo vikati. Vladar se tad nalazio u jednoj velikoj dvorani, sedeći na galeriji koja je dominirala odajom. Naš čovek je izašao pred vladara i ispričao mu svoju istoriju, preklinjao je za sažaljenje i zaklinjao ga. To je vladara dirnulo pa naredi da pozovu kupca, a kad je ovaj došao, on mu reče: »Ovaj čovek je stranac, a vidiš u kakvom je stanju. U njegovu ime posredujem kod tebe.« Ali kupac odmah i reče: »Moja ljubav prema toj robinji je još veća od njegove, i ja se plašim da, ako mu je ti daš, ne dođem sutra da te molim za pomoć u stanju još goreg od njegovog.« Tada vladar i oni koji su ga okruživali pokušali da ga dovedu u iskušenje nudeći mu svoja bogatstva. On je odbijao i ostajao uporan,

Trubaduri i ljubav na zapadu

Džozef Kempbel

Mojers: Ljubav je tako širok pojam, da – recimo, kada bih ti došao i rekao, »Pričajmo o ljubavi, od čega bi ti počeo?

Kempbel: Počeo bih od trubaduradi iz dvanaestog veka.

Mojers: A ko su oni bili?

Kempbel: Trubaduri su bili plemstvo Provanse, a kasnije i ostalih delova Francuske i ostalih delova Evrope. U Nemačkoj su bili poznati kao minizergeri, pevači ljubavi. Minne je srednjovekovna nemačka reč za ljubav.

Mojers: Jesu li oni bili pesnici svog doba?

Kempbel: Oni su bili pesnici u određenom smislu, da. Period trubaduradi je XII vek. Sva trubadurska tradicija je razorena u Provansi u tzv. Albizanskom pohodu iz 1209., koji je pokrenuo papa Inocentije III i koji se smatra jednim od najpomutroznijih krstaških pohoda u Evropi.

Trubaduri se povezuju sa manihejskom jeresi albizišana (bogumila, katar) koja se širila u to vreme – mada je albiziški pokret u suštini bio protest protiv korumpiranosti srednjovekovnog svesteničko-feudalnog staleža. Na taj način su se trubaduri, svojim preobražavanjem pojma ljubavi, na vrlo složen način, umesali u verski život.

Mojers: Preobražaj pojma ljubavi? Šta pod tim podrazumevaš?

Kempbel: Trubadure je jako zanimala psihologija ljubavi. Oni su prvi na Zapadu koji su zapravo razmišljali o ljubavi na način na koji to sada činimo – kao o ličnom odnosu dve osobe.

Mojers: Pa šta je onda bilo pre?

Kempbel: Pre toga, ljubav je jednostavno bila Eros, bog koji te podstiče na seksualnu želju. To nije iskustvo zaljublivanja na način na koji su ga shvatali trubaduri. Eros je mnogo manje ličan od zaljubljenosti. Vidiš, ljudi nisu znali za Amora. Amor je nešto lično što su trubaduri prepoznali. Eros i Agape su impersonalne ljubavi.

Mojers: Objasni.

Kempbel: Eros je biološka potreba. Uzajamna organska gorljivost. Lični činilac tu nije važan.

Mojers: A agape?

Kempbel: Agape je ljubav prema bližnjem svom kao prema samom sebi – duhovna ljubav. Uopšte nije važno ko je taj bližnji.

Mojers: Onda to nije strast u smislu u kome je Eros nalaže, pre bih rekao da to je samilost (saosećanje).

Kempbel: Da, to je samilost. To jeste otvaranje srca. Ali nije individualizovano kao što je to amor.

Mojers: Agape je verski impuls.

Kempbel: Da. Ali bi isto tako i amor mogao da postane verski impuls. Trubaduri su prepoznali u amoru najviše duhovno iskustvo.

Vidiš, iskustvo erosa je neka vrsta posezanja. U Indiji, bog ljubavi je krupan, jedar mladić sa tobolcem strela. Strele se zovu »agonije što donose smrt«, i tako dalje.

S druge strane, agape je ljubav prema bližnjem svom kao prema samom sebi. I ponovo uopšte nije važno ko je ta osoba. To je tvoj bližnji i moraš imati takvu vrstu ljubavi. Ali kod amora se radi o čisto ličnom idealu. Vrstu posezanja koja nastaje iz susreta pogleda, kako to kažu u trubadurskoj tradiciji, je lični odnos između dve osobe.

Mojers: U jednoj od tvojih knjiga nalazi se pesma o susretu pogleda: »Tako kroz pogled ljubav steče srce...«

Kempbel: To je potpuno suprotno od svega što je zastupala crkva. To je lično, individualno iskustvo i mislim da je to ona bitna stvar koja je značajna za Zapad i po kojoj se on razlikuje od svih ostalih tradicija koje poznajem.

Mojers: Znači da je hrabrost da se voli postala hrabrost da se lično iskustvo potvrdi uprkos tradiciji – crkvenoj tradiciji. Zašto je to bilo značajno u evoluciji Zapada?

Kempbel: Važno je po tome što je Zapadu dalo onaj naglasak na individualno, po kome neko mora da veruje u sopstveno iskustvo umesto da samo podražava tuđe reči. Ono naglašava valjanost individualnog iskustva o tome šta je ljudsko, šta je život, šta u vrednosti, protivno monolitnom sistemu. Monolitni sistem je mehanički sistem: svaka mašina funkcioniše poput svake druge mašine iz iste radnje.

Mojers: Šta si podrazumevao pod tim kada si napisao da se početkom romantične ljubavi na Zapadu može smatrati »libido iznad credo-a«.

Kempbel: Pa, credo znači »verujem«, a ja ne verujem samo u zakon već verujem da je te norme postavio bog, a sa bogom nema rasprave. Ove norme za mene predstavljaju veliki teret i njihovo nepoštovanje je greh koji će se odraziti na moje večno biće.

Mojers: To je onda credo?

Kempbel: To je credo. Veruješ, zatim ideš na ispoved, i prođeš kroz spisak grehova, odmeriš se u odnosu na njih, i umesto da odeš svesteniku i kažeš »Blagoslovi me oče, jer sam bio odlihan ove nedelje«, ti razmišljaš o greesima, a razmišljajući o greesima, time zaista postaješ grešnik u svom životu. To te osuda, u stvari, volje za životom, za pravom to je credo.

Mojers: A libido?

Kempbel: Libido je impuls života. Dolazi iz srca.

Mojers: A srce je –

Kempbel: – srce je organ otvaranja prema drugom biću. To je ljudska odlika, suprotna životinjskim svojstvima, koja teže samoodržavanju.

tvrdjeći da je njegova ljubav prema robinji veća od prodavčeve. Kako se skup odužio i kako kod kupca nije primećen nikakav znak popuštanja, vladar reče Andaluzaninu: »O čoveče, ne mogu za tebe učiniti više od onoga što si video. Trudio sam se koliko sam mogao, i sam si to primetio, ali on tvrdi da je volji više od tebe, i da se plaši da ne padne u stanje gore od tvog. Zato strpljivo podnesi odluku Alahovu.« Andaluzanin je pitao: »Ti, znači, nemaš nikakav način da me spaseš?« Vladar je odgovorio: »Eh, zar se ovde može učiniti nešto drugo do da se moli i preklinje? Ništa više ne mogu učiniti.« Tada andaluzanin, očajan, u želji da ponovo vidi svoju robinju, pokleknu i ruku skrsitenih oko nogu baci se sa one galerije. Kralj preplašeno kriknu i robovi se sjurše prema očajniku. Ali sudbina je htela da se on u tom padu ne ozledi. Ponovo su ga priveli vladaru koji reče: »Šta si želeo postići tim?« On odgovori: »O vladaru, život mi je nemoguć posle gubitka te robinje.« Potom on htede i drugi put da se baci u prazno, ali ga sprečiše. Kralj reče: »Alah je veći! Našao sam rešenje za ovu razmiricu.« Okrenuo se prema kupcu i reče mu: »Ti si izjavio da je voliš više od njega, i da se plašiš da ne padneš u stanje gore od njegovo?« Čovek odgovori: »Da. A vladar nastavi: »Tvoj protivnik je dao dokaz svoje ljubavi bacajući se u prazninu, on bi umro da ga Alah, veliki i moćni, nije sačuvala. Ustani i bacajući se sa ovog balkona dokaži svoju ljubav kao što je to on učinio. Ako umreš, znači da će ti to biti kraj, ako ostaneš živ, imaćeš veće pravo od njega da zadržiš robinju, jer je ona već tvoja. Ali ako odbiješ, silom ću ti uzeti robinju i vratiću mu je.« Čovek se najpre sklanjao, a onda reče: »Baciu se.« Ali kad je bio pored otvora i pod sobom ugledao prazninu, on se povukao. Vladar mu reče: »Kunem se Alahom, biće kao što sam rekao!« Tada čovek učini još jedan pokušaj, ali se povuče. Kako se nije odlučivao da skoči, vladar mu reče: »Ne igray se sa nama! Robovi, uzмите ga za ruke i bacite ga.« Shvativši da je to ozbiljno, kupac reče: »O vladaru, pristajem da dam robinju.« Vladar mu odgovori: »Neka te Alah nagradi!« On otkupi robinju i vrati je prodavcu, a posle toga odoše obojica.

(Ibn Hazm Al-Andalusi: *Golubičin Derdan*, M. Srpska, N. Sad 1962.)

Preveli:
Aleksandar Badnjarević
i Gordana Stojković

Mojsers: Ti govoriš o romantičnoj ljubavi, kao suprotnosti i požudi, ili strasti, ili opštem verskom osećanju?

Kempbel: Da. Kao što znaš, običan brak u tradicionalnim kulturama su dogovarale porodice. To uopšte nije bio lični odnos između dve osobe. U Indiji, do dana današnjeg, možeš da nađeš u novinama oglase za neveste koje objavljuje bračni posrednici. Sećam se da se iz jedne porodice koju sam tako poznavao, kćer spremala za udaju. Ona nikada nije videla mladića za kojega se udaje i zapitkivala je svoju braću: 'Je li visok? Je li tamne puti? Je li svetle puti? Šta?' U srednjem veku ovu vrstu braka posvećivala je Crkva. Tako je trubađarska ideja o pravom životu, kao i ličnom odnosu između dve osobe, bila vrlo opasna.

Mojsers: Jer je bila jeres?

Kempbel: Ne samo jeres već i preljuba, ono što se može nazvati duhovnom preljubom. Kako je sve bračne veze uređivalo društvo, ljubav koja je nastajala iz susreta pogleda, imala je veću duhovnu vrednost.

Na primer, u Tristanovoj ljubavnoj priči, Izolda je bila verena da bi se udala za kralja Marka. Oni se nikad nisu videli. Tristan je poslat da Izoldu pribavi za Marka. Izoldina majka sprema ljubavni napitak, da bi dvoje koji treba da se venčaju, osetili pravu ljubav jedno prema drugom. Osveti napitak dat je na staranje sluškinji koja će poći sa Izoldom. Pošto je ljubavni napitak ostao bez nadzora, Tristan i Izolda ga ispijaju, misleći da je vino. Obuzima ih ljubav. No, oni su već bili zaljubljeni, samo to nisu znali. Ljubavni napitak je to samo pokrenuo. Takvog iskustva se možemo prisjetiti iz sopstvene mladosti.

Sa trubađarske tačke gledišta problem je u tome što kralj Marko i Izolda, koji treba da se venčaju, nisu zaista predodređeni za ljubav. Oni se nikada nisu videli. Istinski brak je brak što izviru iz priznavanja identiteta drugome, a fizičko jedinstvo je samo sakrament u kome se to potvrđuje. On ne počinje obrnutim redom, tako što bi se fizička privlačnost zatim produhovila. Počinje duhovnim uticajem ljubavi – *amora*.

Mojsers: Hrist je govorio o 'srepljubniku srca', poveri jedinstva koja se vrši na nivou duhovnog, u svesti i u srcu.

Kempbel: A svaki brak je predstavljao takvu vrstu poverde kada ga je određivalo društvo, a ne srce. U ovome leži smisao srednjovekovne dvorske ljubavi. On stoji u neposrednoj suprotnosti s crkvenim normama. Reč AMOR pisana obrnutim redosledom glasi ROMA, Rimsko Katolička Crkva, koja je opravdava bračne veze koje su po svom karakteru bile političke, ili društvene. I tako je nastao ovaj pokret vrednovanja ličnog izbora, koji je nazivam sledenjem svog blaženstva.

Ali, naravno i ovde leži opasnost. U Tristanovoj ljubavnoj priči, kada je mladi par ispio ljubavni napitak, a Izoldina sluškinja shvatila šta se dogodilo, ona odlazi Tristanu i govori: 'Ti si ispio svoju smrt.' A Tristan kaže, 'Pođi sa mnom smrću – da li podrazumevaš ovu ljubavnu bol?' – Jer je jedna od njegovih bitnih odlika ta da se bude bolestan

od ljubavi. Tristan kaže, 'Ako pod mojom smrću podrazumevaš ovu ljubavnu agoniju, ona je moj život. Ako pod mojom smrću podrazumevaš kaznu koja će nas stići ako nas otkrij, prihvatam je. A, ako pod mojom smrću podrazumevaš osudu na večni ogran pakla, i to prihvatam.' A to je velika stvar.

Mojsers: Naročito za srednjovekovne Katolike koji su verovali u bukvalni pakao. U čemu je dakle značaj onoga što je Tristan govorio.

Kempbel: Ono što je govorio je da je njegova ljubav veća čak od smrti i od bola, veća od bilo čega. Ovo je veliki gest potvrde životne patnje.

Mojsers: On čed, dakle da izabere ljubavnu patnju, mada bi ona mogla da znači večni bol i osudu na pakao.

Kempbel: Sve što u životu izabereš sledeći svoje blaženstvo, treba odabrati u tom smislu – od toga me niko ne može odvratiti strahom. I ma šta da se desi, to je potvrda mog života i mog dela.

Mojsers: I u izboru ljubavi, takođe?

Kempbel: Takođe i u izboru ljubavi.

Mojsers: Jednom si napisao da je stvar u vezi sa paklom, kao i sa rajem, u tome, da kad si tamo, tada si na pravom mestu što je konačno tamo gde želiš da budeš.

Kempbel: To je bila ideja Bernarda Šoa, a zapravo i Danteova. Kazna u paklu sastoji se u tome što ćeš večno imati ono što si smatrao da želiš da imaš na zemlji.

Mojsers: Tristan je želeo svoju ljubav, želeo svoje blaženstvo i za to je bio spreman da pati.

Kempbel: Da. Ali kada Vilijem Blejk kaže u svom divnom nizu aforizama *Brak raja i pakla*, 'Dok sam koračao kroz oganj pakla... što je anđelima izgledalo kao mučenje' – što će reći, za one koji su tamo, a koji nisu anđeli, to nije vatra bola, to je vatra ushićenja.

Mojsers: Sećam se u Danteovom Paklu, kako Dante posmatra velike ljubavnike iz prošlosti u paklu, i vidi Jelenu, vidi Kleopatru i vidi Tristana. Kakvo je značenje toga?

Kempbel: Dante polazi od crkvenog stanovništva da je to pakao, da oni tamo pate. Sećaću se, on vidi dvoje mladih ljubavnika iz Italije njegovog vremena, Paola i Frančesku. Frančeska je imala ljubavnu vezu sa Paolom, bratom svoga muža. I Dante, poput socijalnog radnika, kaže 'Dušo, kako se to dogodilo? Kako je do toga došlo? A zatim slede napojznatiji Danteovi stihovi. Frančeska kaže da je sa Paolom sedela ispod drveta u bašti, čitajući priču o Lancelotu i Dinevi. 'I čitajući o njihovom poljupe, pogledali smo se, i tog dana više nismo čitali knjige.' A to je početak njihovog pada. Da to divno iskustvo treba osuditi kao greh, jeste nešto što trubađari odlučno odriču. Ljubav je smisao života. To je najviša tačka življenja.

Mojsers: Da li je to ono što je Vagner imao na umu u svojoj velikoj operi o Tristanu i Izoldi, kada je rekao, 'Pusti me da proživim svoj svet na ovom svetu, da time budem proklet, ili spašen?'

Kempbel: Da, upravo to je Tristan rekao.

Mojsers: Misleći, hoću svoju ljubav i hoću svoj život.

Kempbel: To jeste moj život. I za njega sam spreman da podnesem ma kakav bol.

Mojsers: A za to je trebalo hrabrosti, zar ne?

Kempbel: Zar ne treba? čak i da se pomisli na to.

Mojsers: 'Zar ne treba' – pitaš u sadašnjem vremenu?

Kempbel: Da.

Mojsers: Čak i danas?

Kempbel: Da.

Mojsers: Rekao si da je poeta kod svih ovih pionira ljubavi u tome što su odlučili da budu stvaraoci i sredstvo sopstvenog samospunjenja, da ostvarenje ljubavi mora da bude najplemenitiji zadatak prirode i da su spremni da mudrost nadu u sopstvenom iskustvu, a ne u dogmama, politici, niti bilo kom tekućem konceptu društvenog dobra. Je li to začetak romantične ideje o zapadnjačkom individualizmu, preuzimanju svog života u sopstvene ruke?

Kempbel: Apolutno. U istočnjačkim pričama možeš da nađeš primere za tako nešto, ali to nikada nije postalo društveni sistem. A to je sada postalo ideal ljubavi na Zapadu.

Mojsers: Ljubav iz sopstvenog iskustva, oslanjanjući se na sopstveno iskustvo kao izvor mudrosti?

Kempbel: Da, to je to individualno. Zapadna tradicija, odnosno njen najbolji deo, priznaje i poštuje pojedinca kao posebnu jedinku. Zadatak društva je da neguje pojedinca. Nije zadatak pojedinca da podupire društvo.

Mojsers: No, šta se dešava sa institucijama – univerzitetima, korporacijama, crkvama, političkim institucijama našeg društva – ako ih svi mi napustimo sledeći svoju ljubav? Nema li u tome tenzije? Pojedinaac naspram društva? Mora postojati neka opravdana granica iza koje se pojedinačna želja, pojedinačni libido, pojedinačni impuls da se čini ono što se želi, mora obuzdati – jer ćeš u suprotnom imati kaos i anarhiju i ni jedna institucija ne bi mogla da opstane. Da li ti zaista vrediš da mi treba da sledimo svoju blaženstvo, svoju ljubav, ma kuda nas to vodi?

Kempbel: Pa, moraš da razmišljaš svojom glavom. Znaš, kaže se, da je uska staza, vrlo opasna staza – oštrica brijača.

Mojsers: Da glava i srce ne bi ratovali?

Kempbel: Ne bi trebalo. Oni treba da sarađuju. Glava treba da je prisutna, a srce treba da je ponekad i posluša.

Mojsers: Treba li ponekad srce da vodi?

Kempbel: To bi, uglavnom, bilo poželjno. Ovde bismo mogli izneti pet glavnih vrhina koje odlikuju srednjovekovnog viteza. Jedna je trezvenost, a zatim hrabrost, ljubav, odanost i uljudnost. Uljudnost predstavlja poštovanje za znamenja društva u kome se živi.

Mojsers: Dakle, ljubav ne ide sama.

Kempbel: Ona je jedna od više funkcija. Jedan od načina da čovek poludi jeste da se nađe u situaciji da jedna funkcija dominira

čistivim sistemom, umesto da služi redu. A srednjovekovna ideja, uprkos činjenici da su ti ljudi izražavali protest protiv crkvenih vlasti, sadržala je poštovanje prema društvu kome su pripadali. U svemu se postupalo po pravilima. Kada su se dva viteza borila, oni nisu kršili pravila borbe, mada su se borili na smrt. Ova uljudnost se mora imati u vidu.

Mojers: Viteška epoha je doživljavala procvat samo dok je trajala romantična ljubav.

Kempbel: Rekao bih da su one bile jedno te isto. To je bilo vrlo čudno vreme, jer je bilo strašno brutalno. Nije bilo jedinstvenog prava. Svako je bio za sebe, i naravno, bilo je velikih prestupa u svemu. Ali u toj brutalnosti, postojala je civilizatorska snaga koju su zaista predstavljale žene, jer su one bile te koje su uspostavljale pravila te igre. A muškarci su morali da ih se pridržavaju prema zahtevima žena.

Mojers: Kako se to dogodilo da žene imaju predominantnu ulogu?

Kempbel: Ukoliko želiš da vodiš ljubav sa ženom, ona te već drži u šaci. Tehnički izraz za ženino podavanje glasio je »mercie«. Žena daruje svoj »mercie«. A sad, on se može sastojati iz njene dozvole da je jednom poljubiš u potiljak svake godine na Zadušnice, tako nešto, na primer – ili to može da bude potpuno ljubavno predavanje. To će zavistiti od njene procene kandidata.

Mojers: Znači postojala su pravila da bi se odredila provera.

Kempbel: Da. Postojao je jedan bitan uslov – da neko mora da ima plemenito srce, to jest, srce sposobno za ljubav, a ne samo požudu. Žena bi vršila proveru da utvrdi da li kandidat za njenu ljubav ima plemenito srce, da li je sposoban za ljubav. Takođe, moramo imati na umu da su sve ove dame bile plemkinje, a plemstvo je u to doba bilo vrlo profinjeno i sposobno, kako u svojoj brutalnosti, tako i u nežnostima. Danas ne znam šta bi neko trebalo da čini da bi proverio i utvrdio plemenitost nečijeg srca, i da li bi to uopšte bio ideal kome bi iko težio – plemenito srce.

Mojers: Kakav smisao pridaješ ideji o plemenitom srcu?

Kempbel: Neko ko je sposoban za – pa, ključna reč za mene je tu saosećanje.

Mojers: što znači?

Kempbel: Sa-patnja (compassion). »Strast« (passion) je »patnja«, a »come« znači »sa«. Nemačka reč to pokazuje na jasniji način: *mitleid*, »sa« (mit) »tuga ili patnja« (leid). Poenta je u tome da se proveriti taj čovek, da bi se utvrdilo da je spreman da pati zbog ljubavi, a da to nije samo iz požude. (...)

Mojers: šta su to trubaduri naučili o duši? Slušali smo o duši – Eros je voleo Pithu – čak nam i danas govore da moramo da razumemo svoju dušu. šta su to trubaduri otkrili u vezi sa ljudskom dušom?

Kempbel: Otkrili su njen određen individualni aspekt o kome se ne može govoriti u opštem smislu. Individualno iskustvo, individualna predanost iskustvu, individualno verovanje u svoje iskustvo i njegovo proživljavanje – u tome je ovde poenta.

Mojers: Znači ljubav nije ljubav u opštem smislu, već ljubav prema određenoj ženi?

Kempbel: Prema toj određenoj ženi. Tačno.

Mojers: Zašto misliš da se zaljubljuje u određenu osobu, a ne u neku drugu?

Kempbel: Pa, nisam ja taj koji na to treba da odgovori. To je veoma tajanstvena stvar, taj elektricitet što se događa a zatim agonija koja potom može da usledi. Trubaduri slave agoniju ljubavi, bolest koju doktori ne leče, rane koje može da zaleći samo oružje koje ih je zadalo.

Mojers: što znači?

Kempbel: Rana je rana moje strasti i agonija moje ljubavi prema tom biću. Jedini koji može da me izleči je onaj koji mi je zadao udarac. Ta je pobuda prisutna u simboličnom obliku u mnogim srednjovekovnim pričama o koplju što zadaje ranu. I samo kad to koplje uzgogne da ponovo dotakne ranu, ta će rana moći da se isceli...

(Iz knjige J. Campbell: *The Power of Myth*, Donbleday 1988.)

S engleskog prevele
Ivančica Paradinić i
Nataša Popivoda

Tristan i Izolda

Sudhir Kakar i
Džon Ros

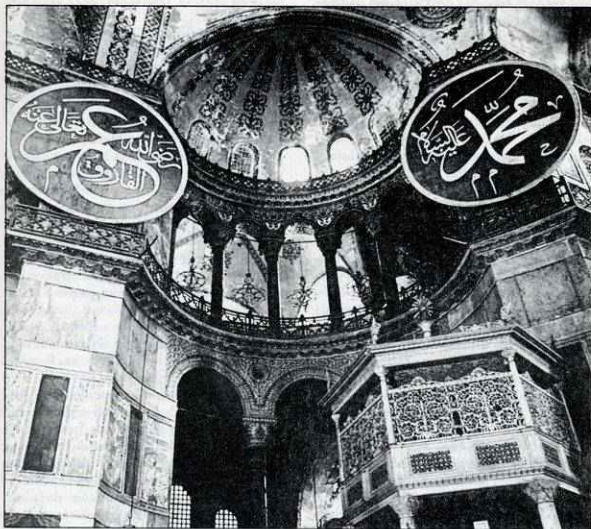
Tristan je dete tuge, sestre Kralja Marka od Kornvola i njegovog odanog vazala Rivalena, koji su oboje bili mrtvi pre osveta svesti našeg junaka. Kako je Rohalt krio njegov identitet, Tristan je kao neznani mladić stupio u vitešku službu svog ujaka, kralja Marka. Gospodar je prigrlio »odvažnog« viteza koji se dokazao kroz svoje umeće s oružjem i sa harfom.¹ Najzad je Tristanov zaštitnik otkrio njegovo poreklo i svoju ujačku, ili čak roditeljsku ljubav koju je u sebi nosio. Njegov nećak postaje sve sigurniji kako je »uzajamna ljubav rasla u njihovim srcima. Danju bi Tristan sledio kralja Marka u zabavi i u sedlu; noću bi spavao u kraljevskim odajama sa visokim podanicima, a kad bi Kralj bivao tužan, svirao bi na harfi da odagna njegovu setu.« Ponavljajući vekovnu temu iz Lajle i Madžnuna o sinu miljeniku čiji otac »vite nije mogao srećno da živi bez njega«, Tristan je uskoro postao meta bratoubilačke zavisti i neprijateljstva ostalih velmoža.

Služeći kralja Marka, Tristan ubija divovskog viteza Morholta od Irske, ujaka Plavokose Izolde. Opazivši krlhotinu mača mladog pobednika u lobanji svog rođaka, princeza Izolda objavljuje svoju mržnju prema Tristanu, tada još uvek strancu za nju, i zaklinje se na osvetu. Ranjen i otrovan, Tristan, sve vreme svirajući harfu, jedri u potrazi za lekom, da bi se zatim nasukao na Vajtheven, gde ga opet neznano, leči Izolda, a potom izmiče pre no što je ona uspeła da otkrije ko je.

Kralja Marka njegove velmože teraju da se ženi i dobije naslednika. Marko, međutim, želi da njegov dragi nećak nasledi kraljevstvo i spreman je da žrtvuje sopstvenu bračnu i seksualnu sreću u Tristanovo ime. Kao dobar sin, zabrinut za dobrobit svog oca, Tristan se takođe pridružuje nagovorima drugih velmoža, preteći, ukoliko se kralj ne oženi, da će i sam otići i služiti nekom drugom velikom kralju. Pritisnut sa svih strana, Marko pribegava triku i objavljuje da je spreman da se ženi, ali samo sa tajanstvenom vlasnicom duge zlatne vlasi koju su dve lastavice položile u njegovu odaju. Tristan prepoznaje tu vlas kao Izoldinu i otplovljava u Izoldinu zemlju da bi je pridobio za kraljicu svom uzajamnom ujaku.

Ponovo u Vajthevenu, Tristan ubija zma-
juna koji ga ranjava svojim smrtonosnim jezi-

¹ Citati su prema engleskom prevodu
J. Bedier: *The Romance of Tristan and Isolde*, trans. by
H. Belloc, New York, Pantheon 1945.

Pročelje Aja Sofije

kom. I ponovo ga leći Lepa Izolda čiju je ruku osvojio svojim junačkim delom. Mije ga i trlja, posmatrajući zadivljenu lepotu njegovog tela. No kako njen vitez leži nag i bespomoćan u svojoj kupci, Izolda otkriva teško oštećen mač koji se slomio o Morholtovu glavu. Uklopivši nedostajuće parče u sečivo, ona shvata da je on taj koji je pobedio njenog ujaka – a mogli bismo dodati, i srce njegove nećake. Kad upravo htede da osveti svog ujaka, mladićeva odanost i plemenitost nadvladaše našu princezu. Ona se predaje, ljubivši a ne ubivši ranjenog junaka.

Na skupu koji je zatim usledio, otkriva se Tristanov identitet. Nadvladavši prirodnu želju irskih velmoža da se osveti, on poseže za Izoldom – ne za sebe, kako zatim tvrdi, već za Kralja Marka. Princezin odgovor pre odiše straću nego li osećanjem dužnosti. Osećajući se odbačenom, ona je izvan sebe, i u srcu drhti od srama i jada. Jer, Tristan ju je »prvo osvojio, da bi je zatim ostavio; lepa priča o zlatnoj vlasi bila je obmana: drugom ju je namenio. Tako je za ljubav kralja Marka, lukavstvom i silom Tristan osvojio Zlatokosu kraljicu.« Tristan osvaja damu i prepušta je svom gospodaru. Na taj način čak i pre ispijanja sudbonosnog ljubavnog napitka, pokrenute su strahovite ironije i spone ljubavne priče. Istina i prevara, odanost i izdaja, uzvišenost i niskost ne mogu se više jasno razlučiti. Stoga će uvek biti skupa prisutne; Tristanova vernost kralju je neverstvo prema Izoldi, njegova postojanost prema ljubavnicu je izdaja sinovljeve ljubavi i viteške dužnosti prema ujaku i gospodaru. Dve ljubavi, sinovljeva (možda »homoseksualna«) i heteroseksualna strast, međusob-

no se nadmeću.

Dok se iskrevavaju, Izolda, poput žena pre i nakon nje, oplakuje sudbinu u kojoj brak nameće nasilno kidanje devojačkih veza sa damom i onima koje je volela i koji su, zauzvrat, voleli nju.

Sedeći u šatoru u kome se osamila sa svojom sluškinjom Brandin, gorko je plakala, sećajući se svoje zemlje. Kamo je vuku ovi stranci? Kome? Kojoj sudbini? Kada joj se Tristan približio želeći da joj pruži tople reči utehe, pobesnela je; mrzela ga je i srdžba je nabujala u njenom srcu. On je došao u Irsku, on otimač, krvnik Morholtov; prevarom ju je otrogao od njene majke i njene zemlje; nije je udostojio da je zadrži za sebe, a sada je odvlači kao svoj plen, preko morskih talasa u zemlju neprijatelja. »Prokleta da si more što me nosiš, jer radije bih mrtva bila na zemlji na kojoj sam rođena, no da živim tamo negde preko...« No, ne mrzi li ona Tristana, baš zato što ga toliko voli? Toliko snažno, da će se, poput njega, odreći svih ostalih podaničkih vernosti i sve zaštite koju one nude?

Izoldina majka poverila je sluškinji Brandin ljubavni napitak namenjen usnama Markovim i njegove kraljice u bračnoj noći. Slučajno, Tristan i Izolda ispijaju ga zajedno, zamenivši ga za obično vino: taj napitak »silne Strasti i Sreće, večne Teskobe i Smrti«. Za moderno shvatanje, sudbonosna spolašnjost ljubavnog napitka je izgovor i metafora jedne unutrašnje provale, plime erotске strasti; ona ruši branu koju su podigli budna svest ili »superego«. Ispijanje ljubavnog napitka oslobađa u ljubavnicima nena-

danu spoznaju slepog nagona koji su već osetili jedno prema drugom, a koji su, u jasnoći svog pijanstva, prepoznali kao neminovnost. Izgovor koji pruža napitak je nužnost u hrišćanskoj i viteškoj tradiciji u kojima dužnost i vrlina, pitanje savesti, bi inače morali da nadvladaju strast i želju. Za razliku od islamskog sistema vrednosti, zapadnjački etos nudi samo religioznu strast i život po zakonu. I u tome ima istine: većina nas popušta i čini ustupak našim očevima i vrednostima koje za njih vezujemo, pre nego li osećanju dužnosti u njenom punom značenju – makar i protivno svojoj želji.

Dok Izolda instinktivno uleće u korišćenje metafora »gospodar-sluga«, tako dragih srcu i usnama ljubavnika (»Ti si moj gospodar, a ja tvoj sluga.«), ona je svesna kakvu će joj mržnju i razdor one doneti.

»Od sada pa navek, nikada više ne spoznati sreću bez bola.« I dok je razdire nežnost jača od mržnje, Izolda u agoniji govori: »Ah što nisam dublje ozledila te rane mog ranjenog pevača, ili pustila zmajevog krvnika da umre u travljini močvare? Zašto nisam dok je bespomoćan ležao u kupci, zarila u njega mač kojim sam se razmetala? No tada nisam znala ono što sada znam!« A šta je to što sada znaš, Izoldo? Šta je to što te razdire? »Ah, razdire me sve što znam i sve što vidim. Ovo nebo i ovo more me razdiru, moje telo i život moj.«

Ambivalenčnost, polarizacija ljubavi i mržnje, više nego u Romeu i Juliji, prožima ju strast dugo ljubavnika i izobiljuju je.

Da bi zaštitila svoju gazdaricu, Brandin, preobražena u Izoldu, žrtvuje svoju nevinost kralju Marku, opijena sa nekoliko preostalih čašica ljubavnog napitka. No napitak ponovo služi kao simbol unutrašnje strasti. Plemenita osećajnost njegovog srca, više od svih čudotvornih napitaka i vradžbina, održava kraljevu nežnost prema voljenoj Izoldi i Tristanu u svim iskušenjima koja potom slede. Njegovo strpljivo podnošenje, čini krivnju ljubavnika, opterećenu osećanjem obaveze, još više rasplinjućom.

Podlegavši svim mogućim paranojama, Izolda planira ubistvo svoje odane Brandin, saučesnika u ljubavničkim tajnama, ali se izvršio sažale na vernu sluškinju. Jednom odbačeni, odanost i moral gube svoju postojanost kod ljubavnika, preteći da ugroze sve ostale sponi i ljubav manju-od-erotske, koja im je bila potpora. Uprkos surdovj izdaji svoje gazdarice, prethodno umakavši, Brandin se ponovo vraća Izoldi i sa njom se miri. Šta je to, možemo se zapitati, tako očaravajuće, tako harizmatično u njihovoj ljubavi, da uporno dobijaju oproštaj od onih koje bi njihova slepa strast mogla da uništi? Ista sila koja ih međusobno neumljivo privlači – njihova neodoljivost – ima hipnotsko dejstvo i na sve ostale koji ih takode vole: Brandin, Marka, i kasnije Kaherdina.

Neiskren, uprkos samom sebi, Tristan nastavlja da izneverava Marka i da pati u svojoj neveri. Za razliku od čednijih ljubavi kojima smo se ranije bavili, ova strast pre unižava no što oplemenjuje. To se zbiva zbog dejstva nenamernih okruţnosti koje su uz-

rok provale osećanja krivice i samooptuživanja. Tristan je dvostruko podstaknut na predaju ne samo svojoj čulnoj ljubavnici već takođe i svom dragom gospodaru. Pošto se Marko uporno održava da ga kazni, Tristan postaje sopsvetni dželat i na taj način ublažava svoju grizu savesti koja teži da nadomesti njegov osećaj odanosti. Jako sam se srozao, tako se Tristan vajkao nakon otkrića koje je uzrokovao ljubavni napitak:

»Plemeniti ujače – koji si me voleo kao nekadašnje siroče, makar prepoznavši u meni krv svoje sestre Blansflet, ti koji si gorko plakao sam me noseći na brod – što ne otera dečaka koji će te izdati? Ah! Kakva li je to pomisao bila! Izolda je tvoja, a ja sam samo tvoj vazal; Izolda je tvoja, a ja sam tvoj sin; Izolda je tvoja i ne sme da me voli.«

Sad kad, u žaru svoje grozničave želje bez zadovoljštine jurisa poput propinjućeg konja prema dobro opasanim kulama što čuvaju kraljicu, seksualno rivalstvo između oca i sina ne može se više poricati; pomisao od koje je u početku prezaio, dugo je ostala na delu. Tristanovo samosažaljenje podseća na patnje »edipalnog dečaka«, ophrvanog krivicom. Ovaj sukob je skrnavljenje. »Moje telo«, on se tajno jada izneverenom kralju, »sad širi smrad još odvratnijeg otrova, a tvoja ljubav više ne zna kako da se izbori sa časću.« U međuvremenu, Izoldini snovi ispunjeni su agonijama: straćanjem na kapije, »oštrim kosama, zamkama, što presecaju njena nežna kolena«, »postartanjem i padanjem«, »ranama što zemlju okrvaviše.« U psihanalitičkom smislu, ovde se radi o »moralnom maozhizmu«, pokoravanju voljenom ocu i suprugu koji predstavlja njegov psihički odraz.

A šta je sa Markom koji dospeva u neželjeno erotsko nadmetanje sa svojim navodnim sinom, Tristanom? Ignorisi sve ljubavničke tragove na koje nailazi, ili na koje mu ukazuju Tristanovi klevetnici, on ostaje pri svojoj naivnosti, a time i poverenju u njih dvoje. Opet i opet nanovo, »zlodinci« (tj. dvorjani) koji »mrze lepotu i ljunaštvo« (a pri tom ipak govore istinu), usaduju seme sumnje i ljubomore u kralja, dok preljubnici iznova pridobijaju njegovo poverenje. Očigledno, dobrota zahteva očinskog kraljevo voljno samooobmanjivanje i žmurenje na jedno oko pred onima koje voli.

Marko zaslužuje ljubav – on je dobar, lakoverni, slepi rodoljub, umiren već samim poricanjem znakova izdaje što dodaje iz srca dečejeg. On se jednostavno ne može prisiliti da prizna da je žrtva okrutnosti, čak ni kad mu u usima odzvanjaju uporni zahtevi njegovih velmoža za zadovoljstvom i kad konačno mora da postupi kao vladar i da se otaras dvoje neposlušnih ljubavnika. Tristan i Izolda se možda proteirani poput zveri iz ljudske naseobine, tonući sve dublje u borbu za golo održanje, gotovo životinjsko. Orgin, asketski pustinjak, nalezka Tristanu da se pokaje, dodajući da »čovek koji izda svog gospodara zaslužuje da ga razapnu konji i da bude spaljen na lomaci: ma gde da njegov pepeo padne neće nicati trava, niti će zemlja radati i sve zelenilo će nestati.« Pre-

tinja večnom žrtvom i prokletstvom nadmašuje smrtnu kaznu, ili ma koju takozvanu, »pretnju kastracije«. Tristan uzvraća da kraljica ne pripada više kralju jer je dade leproznima. Ipak u izvesnom smislu, Markovo kraljevsko i starešinsko svojstvo i potonja bračna veza, pogađajući Tristana u dušu. Kad ih na kralju, kralj ponovo otkriva kako leže u šumi, obučene i razdvojene Tristanovo golim mačem, Marko ih u nadahnuću prigrli na svoja nedra, proglašavajući mač među njima za dokaz njihove nevinosti. Ponovo se čini da stvarnost jednostavno ne može da uzdrma čast i da je nezamisliva pomisao da bi dragi sin mogao da čezne za ženom koja pripada njegovom ocu. Svi dosadašnji jasni dokazi prelube – tragovi krvi na podu, naga tela u zagrljaju – iščezavaju kao beznačajni, suočeni sa Markovom željom da veruje i prašta. Šta više, iznenadni nalet čednosti i ponovno uspostavljanje bračnih i generacijskih tabua kao da na tajanstven način oživljavaju mladost i vitalnost ljubavnika, izbavljajući ih od anonije življenja bez Markovog očinskog blagoslova i oproštaja.

U ovom epu i njegovim varijantama, erotika suštinski počiva na tenziji nepristupačnosti, sadržanoj u tabuima incesta, vanzemaljskom uplitanju ljubavnog napitka koji oslobađa junaka i junakinju bilo kakve prigušujuće, tupe krivice, dok im buđi dušu još bolnijom i većom patnjom.

Velika edipalna drama dostiže vrhunac kada, simbolično, kralj premešta Tristanov prsten na Izoldinu ruku, a mač koji se obrusio na Morholtovu glavu, zamenjuje sopsvetnim znamenjem koje olivać moć. Tada stupa u primalnu scenu mladih ljubavnika, postavljajući se između njihovih tela, tako da svako vođenje ljubavi – penetracija, ili začec – mora nužno da uvaži njegovo pravo. Pri kraju te scene Izolda se buđi kao iz sna, suočavajući se sa Markovim ponovnim zahtevima. Tada u snu, stiže joj priviđenje. Činilo joj se da je usred šume u kojoj se dva lava bore oko nje. Jeknula je i probudila se, kad rukavice padoše na njene grudi; krik probudi Tristana i natera ga da zgrabi mač, a po zlatnoj dršci prepozna ga kao kraljeva.

San je po mnogim svojim osobenostima potvrdio stvarnost. Ovo i kraljevo izražavanje nežne strpljivosti, naterase Tristana da čezne za ponovnim ulaskom u Markovu svitu, da bi ga služio »kao svog gospodara i oca i ustuknuo je samo zbog pomisli da bi, pokorivši se, morao da mu prepusti Izoldu. Patnja i osećaj krivice nadvlađade ga, dok se decić sa svojom dragom razmišlja o kraljevjoj samilosti i čezne tim više za njegovom obuhvatanom i oplemenjujućom ljubavlju. Agonija ljubavnika u odsustvu Markove zaštite, ravna je njegovoj u suočenju sa njihovom preljubom; i on i oni bi rado obnovili zajedništvo i naklonost. Čast, agape, i možda snažna homoseksualna želja na kojoj se oni zasnivaju, tvore porive koji učvršćuju očiglednu erotsku vezu koja sa sobom vuče u ponor ljubavnika. Najzad, Tristan će biti izgnan, a Izolda vraćena Marku i pozdravljena u ložnici svog muža i gospodara. Simbolično, kao u priviđenju iz Izoldinog sna, upražnjavajući svoje bračne dužnosti, Marko sada

može da opšti sa Tristanom preko zajedničke Izolde.

Eros, međutim, kao bog heteroseksualne ljubavi, kao biološka sudbina, iznova se potvrđuje. Ponovna ujedinjenja i prevare nastavljaju se dok se Tristan i Izolda susreću i prave nevesti da bi dokazali nevinost. U jednom ili drugom obliju, Tristan se iznova pojavljuje i svaki put se Marko iznova prepušta svojoj lakovernosti. Kad za najzad razdvojeni, Tristan, dobrovoljno izgnan u Vels, šalje Izoldi kao svog izaslanika malo pseto sa zvončićem koji podržava zvuk harfe koja ju je prvobitno privukla na njegova nedra; memento koji u minijaturi otelovljuje njegovu još manje, još bespomoćnije, prezira vredno biće, ukazuje na njegovu konačnu predaju. Bez obaveza, skoro nomad, on je naizmenično stupao izvan okvira svoje krivice i u njega se vraćao – nazad u psihološki još primalniji prostor. Tristan nas sada podseća na ostale naše ljubavnike, Romea i Madnuna.

U Britanji, pun bola, usamljen, još jednom pobediš u boju, Tristan sreće i ženi se drugom Izoldom – Belorukom. Ipak njegova privrženost prvoj Izoldi – prava stvar, prva ljubav – se nastavlja. Druga Izolda, uprkos svoj njoj lepoti, jedna je zamena; Tristan ne može da izvršava svoje bračne dužnosti. Optužuje Lepu Izoldu za »izdaju« što se predala Kralju, ali i sam oplakuje sopsvetno neverstvo prema onaj koga je voleo. Njegov raskid zaveta izaziva ljubomoru kod Lepe Izolde i zaplašuje propast ljubavnika. I ponovo bračna veza, u ovom slučaju pr Tristanova nego Markova, sudara se sa autentičnim ljubavnim spregama, pošto se nova ograđenja o razloge srca nadmeću sa društvenim normama, čineći nejasnim svaki konačni sud o tome ko i šta je, u stvari, pogaženo. Glavna tema epa – kome zapravo pripada Izolda – doživljava manju izmenu: koja Izoldi, sada, Tristan duguje postojanost? Koja ga poseduje? Značajno je da je svoje telo sačuvalo za Lepu Izoldu, vlasnicu njegove duše.

Priznaje da ostaje veran svom srcu uprkos kratkotrajnim nedoslednostima i time slama srce nove Izolde. U društvu svog pašena, Kaherinda, koji se, uprkos porodičnoj obavez, priklanja istini nedopuštene i stoga prave ljubavi i veličanstvenosti svog zeta, Tristan odlazi u Kornvol, Izoldi. Pručen u gubavca, a zatim u ludu, Tristan se sreće sa Izoldom, razilazi i ponovo susreće. Ponižen i ismejan, Tristan se svake noći iskrađa iz svoje prljave rupe u ložnicu, kod osećaj krivice, agonija i gađenje srozavaju njegovu viteštvo. »Herojski« ljubavnik sad postaje pravi »romantični« ljubavnik. Tako čeznja za ljubavnom smrću obuzima i Izoldu. Poput svog ljubavnika i ona moli da je oslobode svih ostalih obaveza, da bi plivala u večnom i slepom jedinstvu, raju izgubljenom i ponovo nadenom. »O prijatelju, progovara ona, »zagri me tako snažno da nam srca preuknu i da nam se najzad duše oslobode. Odvedi me na ono srećno mesto o kome si mi davno pričao, u polja iz kojih se niko ne vraća, a u kojima veliki pevači poju večne pesme. Vodi me sad.«

Izgonjen sa zemlje, dok smrt – obećana u ljubavnom napitku – spremno ističe svoje pravo na njega; Tristan, ranjen iz zaseda, oseća kako mu život ističe od uboda otrovnog koplja. On zaklinje Kaherdina da mu omogući susret sa Izoldom, i da joj, izgleda, kaže poluistine:

»Hvala ti prijatelju: ovo je molba: uzmi ovaj prsten, on je naše znamenje, i kad stigneš u njenu zemlju, na dvoru se pretvaraj da si trgovac. Ponudi joj svilu i kadifu, ali tako da ona vidi prsten, jer onda će naći neki izgovor za tajni susret s tobom i tada joj prenesi pozdrave srca mog; kaži joj da mi samo ona može doneti utehu; kaži joj da ću umreti ako ne dođe. Kaži joj da se seti prošlosti, naših velikih patnji i sve radosti koje je bilo u našoj vernoj i nežnoj ljubavi, da se seti napitka što zajedno ispijamo. Reci joj da se seti moje zakletve, da ću služiti samo jednoj ljubavi, jer sam je ispunio.«

Da li je ispunio? Ženski gnev je zastrašujući. Negujući muža, Beloruka Izolda u potaji sprema osvetu. Tristan motri more sa visokih stena, poput Egeja u iščekivanju belog jedra Tezejevog broda što se vraća. U međuvremenu, prošavši opasnosti oluje, Lepa Izolda sanja veprovu glavu kako joj prlja skute – možda menstrualni simbol, i sa njime predviđane neuspele strasti i okrutne jalovosti. Ova glava je i Tristanova; to je san o najavi njegove smrti i Izolda shvata da nikada više neće ugledati svog ljubavnika živog. I zaista ga je žena omanula, jer mu je poput Medeje pričala o crnom, umesto belom jedru. Tristan četiri puta ponavlja »Izoldo, prijatelju moje, i umire. Dok jedna Izolda oplakuje svoje zlodelo iz ljubomore, druga – stigavši – ljubi hladne oči svog vođenog i ispušta dušu.

Razdvojeni u životu, ljubavnici sada dostižu svoju ljubavnu smrt uprkos bolnim Markovim pokušajima da razdvoji grobove, što ponovo svedoči o nemogućivosti njihove izuzetne strasti.

Kada je Kralj Marko čuo za smrt dvoje ljubavnika, prešao je more i došao u Britaniju: dao je da se isklešu dva kovčega, od kalcedona za Izoldu, a od berila za Tristana. Sa sobom je poneo njihova draga tela, brodom do Tintagela i pored kapela, levo i desno od topole, ugradio je njihove grobnice. No jedne noći, iz Tristanovog groba izniče zeleni, lisnati beli vres, snažnih grana u mirisu svojih cvetova. Uspeo se uz kapelu, da bi se ponovo zatim prizemljio na Izoldin grob. Tri puta su ga seljaci sasecali i tri puta je iznicao sžan. Ispričali su to čudo kralju Marku i on im je zabranio da ga ikada više seku.

(iz knjige S. Sakara i J. Rossa
Tales of Love, Sex and Danger, Oxford 1986.)

S engleskog prevele:
Ivanica Paradinović
i Nataša Popivoda

Pesme trubadura

Žudnja za dragom iz daljine

Žofre Ridel (XII vek)

Za vreme dugih majskih dana
po pticu volim iz daljine;
kad se samoća javi rana
na dragu mislim iz daljine.
I lutam, sledeć srca žud,
ali i pesma i cvet žut
meni su isto što i zima.

Božanska reč je meni znana,
videću dragu iz daljine:
al' jedna sreća kratkotrajna
dva bola nosi, iz daljine.
Ah! da na sveti krenem put,
da iscepani moj se skut
njoj javi tada pred očima!

O kakva radost bogomdana
kraj nje u zaklon, iz daljine!
Tu ostao bih, znaj, dragana,
iako stižem iz daljine.
Da milu reč joj slušam svud,
daleki dragi njoj uz grud,
kakvim bih plivao radošima!

Kren'o bih vedar i pun rana
videći dragu iz daljine,
al' ona meni još je strana,
između nas su sve daljine.
Mnogi je korak, mnogi sprud,
a ja na putu kao lud...
Ja prepuštam se bogovima!

Jedina ljubav postojana
ljubav je ova iz daljine,
časna je ona i valjana
kao ni jedna, iz daljine.
Lepota joj je znana svud,
na Saracena zatvor ljut
prist'o bih da je blizu njima!

Nek Bog, sa neba ozvezdana,
što da mi dragu iz daljine,
stvari da srca pouzdana
ugledam dragu iz daljine,
očima, stvarno, poneki put:
tad odaja i bašte kut
sličice rajskim dvorovima!

Imade pravo ko me nazva
Ljubavi željan iz daljine,
jer nema slasti što je ravna
ljubavnoj slasti iz daljine.
Al' želja mi je dušman hud,
jer proreči mi neko sud:
u ljubavnim da mreću zlima!

Al' želja mi je dušman hud.
Nek proklet je ko reče sud
u ljubavnim da mreću zlima.

Kraljičin odlazak

Bernar de Ventadur (XII vek)

U mom je srcu takva sreća,
sve se menja sada.
Posvuda vidim bijunost cveća
iako sneg pada.
A moja radost još je veća
sred vetra i grada,
jer duša moja moć oseća
i lepši joj sklada.
Jača me ljubav moja
i radosti bez broja,
te sneg je kao cvetna boja,
a stud prolet mlada.

Mogu i pored zimskog hladna
šetat bez odela,
jer ljutu studen lako svlada
moja ljubav vrela.
Al' lud je taj kom ranu zada
zlog ponosa strela!
Ja radosti sam pun i nada
otkako me srela
najlepša od gospođa
što daće mi spokoja,
kraj čijeg blaga duša moja
Pizu ne bi htela.

Čak kad bi njena ljubav svela
ja bih usred zala
pamtio svuda vedrog čela
slast što mi je dala.
Duša bi bila sva vesela
i žalost bi stala
kad bi bar jednom ispod vela
mene pogledala!
Dragoj dah srce celo,
njoj duh moj hrli smelo,
al' vaji daleko od mene, telo
stoji kraj tih žala.

Al' čemu nada ustreptala
usred tužne jave?
Kao brod nošen preko vala
zanosi me dave.
Da pobegnem od teških zala
nema staze prave.
Noću dok ležim prepun žala
trzam se pun strave:
ni Tristan voleć vrela
i levajuć taku vrela
ne spozna sazvu bol zaceo
zbog Izolde plave.

Ah! da sam lasta puna slave,
da iz ovih strana
stignem sred noći treperave
do njenoga stana!
Tog što vas voli patnje dave,
gospo razdragana.
Smrt preći će mu preko glave
za još malo dana.
Gospo, kojoj sav težim,
sklapam ruke i klečim.
O čisto telo, s likom svežim,
uzroče svih rana!

Ona je briga neprestana
mog srca što pati.
Dode li jednom ta dragana
sav ću ustreptati
i biću lika obasjana!
Moj jad će nestati
i radost biće mi znana
ona kad se vrati.

Al' Ljubav kojoj težim
čini da katkad ječim,
jer znam da tek ću plaćem nežnim
rados uvećati.

Clasniče, trči, traži
lik meni od svih draži,
njoj sav moj očaj kaži
i tugu što me prati.

Ljubavno oćajanje

Dok gledam lastu što se vije
kako na suncu širi krila,
zatim se spušta sve hitrije
kroz slast u srce što je skrila,
vaj! kakvu zavist trpim tada
svet gledajući razdragani!
U sreći što me za tren svlada
srce iz grudi žudi vani.

Vaj! mišljah ljubav tajna nije,
al' za mene je ipak bila!
Još ljubim kao i ranije
nju, što me nije nagradila;
zgrabi me srce iznenada,
njoj pripadoše moji dani,
sve uze, te mi osta sada
tek žudnja da mi srce hrani.

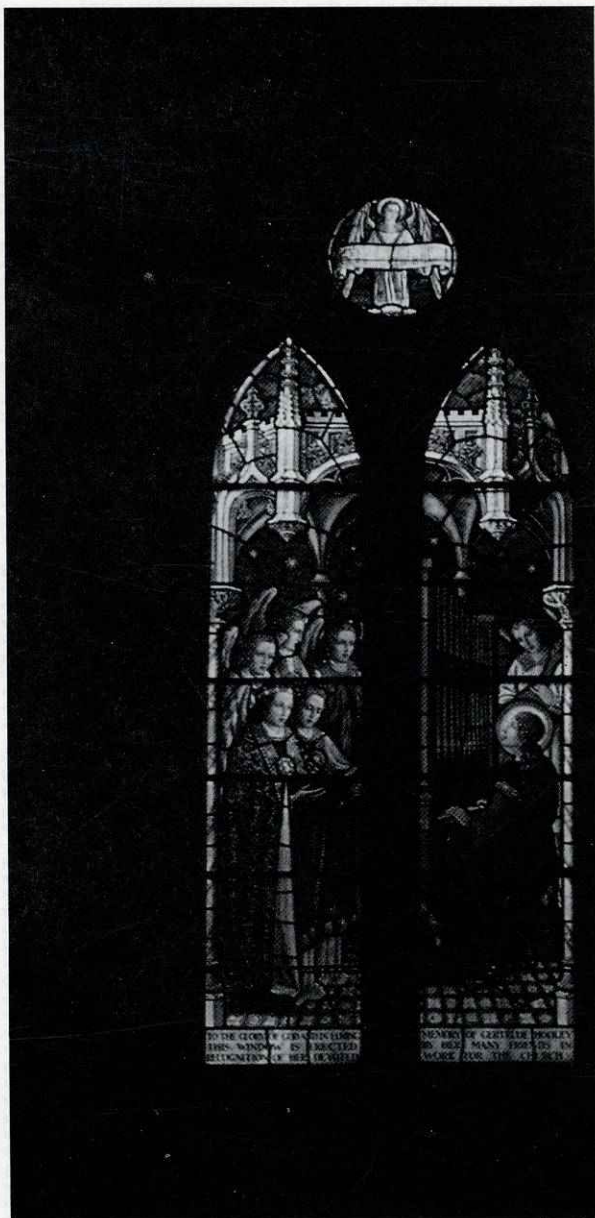
Od tada ludim, noć me krije,
jer klonu moga srca sila
kad videh oči najsajnije,
zrcala meni tako mila:
zrcalo, gde se gledah tada,
duboki uzdah mene rani
i stradah kako nekoć strada
prelepi Narcis u fontani.

Zbog žena mene oćaj bije,
vera se moja izmenila,
te ako ih i štitih prije
sad pustiću ih do nemila.
Nijedna vernost da mi zada
otkad me ona obeznani,
te ih se čuvam, k'o nikada,
jer iste su na svakoj strani.

Ni moja Dama bolja nije,
ja korim je jer nije vila,
jer čini stvari najpodlije,
jer ne krasi je časti svila.
Nemilost sad je sva nagrada,
ja bejah ludak neprestani,
te valjda stradam sad bez nāda
jer htedoh ono što se hrani.

Milost je mrtva! O meni je
oduvek milost mrtva bila!
Ona je mogla da je slije,
al' ne hte! Gde se milost svila?
Ah! kako zla je premda mlada,
kad jadnik ovaj samohrani
njezinom voljom mre pun jada
trpeći pred njom udes rani.

Al' Dama ne hte drugačije,
zalud su molbe, reći sila!
No neće gledat onog čije
sve zakletve je pogazila!
Napuštam ljubav i duh pada:
u smrti zborim zloj dragani,
i krećem, jer je ona rada,
bedan, u progon, kraj neznani.

Tristane, idem iz tog grada,
pohodim, tužan, kraj neznani:
ostavljam pesme, a duh pada
želeti ljubav da sahrani.

Ljubavna radost

Per Vidal
(oko 1210.)

Volim vreme puno svežeg hlada,
volim blagost dolazećeg leta,
volim cveće sred zelenog spleta,
volim pticu koja pesmu sklada,
volim mesta kud razum uzleti,
al' još su mi draži ti susreti:
jer uskoro stiže slast vesela
što je vladar mog uma i tela.

Ljubav dà mi radosti i nàda,
ljubav nežno pokraj mene lèta,
ljubav mene izdvaja iz sveta,
rad ljubavi zanesen sam sada;
rad ljubavi prebivam u seti,
ljubav će mi sve moći uzeti;
čast i mladost budi ljubav vrela,
ja ljubavlju ravnam svoja dela.

Slast je, Gospo, za me vaša vlada,
i slast su mi sva sećanja sveta,
slast je za me ljupkost vašeg kreta,
i slast mi je vaš govor pun slada;
slast je za me gledat vaš lik sveti,
i slast mi je radi vas umreti,
slast je što ste na me mislit htela,
i slast mi je ova ljubav cela.

Bog vas čuva, Gospo, jer ste mlada,
al' nek slomi zavidljivca kleta,
Bog me čuva jer sam vam do peta,
al' nek zato podli zlobnik strada;
Bog će časne i dobre vek hteti,
al' nek strepi neiskrenik kleti.
Jer Bog štiti vernost srca vrela,
al' ne dušu što se lažno klela.

Gospo, želim da vas vidim kada,
Gospo, žudnja ta u srcu veta,
Gospo, ja sam vaš sužanj pun seta,
Gospo, vi ste najveća nagrada.
Dobra Gospo, vaš rob sam zakleti.
Gospo, vi ste samo u pameti,
Gospo, molim, slijte sen s mog čela,
Gospo, kad bi milost mi donela!

Radost verna, ljubavna i rada,
radost koja svemu dà poleta,
radost što je od neba oteta,
vaša radost što životom vladat.
Od vas radost neizmerna leti
i ona će radost mi doneti,
jer u duhu budi sreće vrela
radost što je od vas doletela!

Majska balada

Kristina de Pizan (1363–1430)

Mesec Maj je, sve se budi,
tek u meni jad se javi!
Radi njega žude grudi
i uzdiže glas drhtavi.

Daleko sam od ljubavi
a nekad smo srećni bili.
Vaj! brzo se vrati, mili!

Tog meseca, kad sve rudi,
igraćemo se na travi,
pesma će nas da uzbudi
kojom slavju ševu slavi,
gde, znaš dobro! Treperavi
glasi su se moji svili:
vaj! brzo se vrati, mili!

Mesec je kad Amor žudi
plen, i shvatam u toj javi:
ljubavnik se svaki trudi
svoju dragu da zabavi;
on se od nje ne rastavi,
čini mi se, ni čas tili.
Vaj! brzo se vrati, mili!

Srce mre u čežnje sili:
vaj! brzo se vrati, mili!

Balada o ljubavnoj čežnji

Kada gledam zaljubljene
kako su se nežni srela
da pogled uzbudene
i prenežu tu bi spleli,
i dok vedri i veseli
seću se kroz perivoje,
srce će da pukne moje!

Tad ožive uspomene
na onoga kojeg želi
moje srce koje vene
jer sa njim bi sve da deli:
ali blagi, ali smeli
dalek je u tužno to je,
srce će da pukne moje!

U bolu što muči mene
srce grca po dan celi
puno čežnje prikrivene
da on dođe u dom beli,
jer me Amor njim ustrela;
al' zbog jada što se roje
srce će da pukne moje!

Kneže, trpim nemir vrela,
jer su radost doživeli
i jer seću sve po dvojce:
srce će da pukne moje!

(*Trubaduri, traveri, srednji vek*
izbor i prevod Kolja Mičević, B. Luka 1991)

Anima i Maja

Dve krajnosti romantične ljubavi

Robert A. Džonson

U najboljem slučaju, romantična ljubav je uzvišeni put do dvostrukog otkrovenja: vodi nas prevazilaženju bukvalnosti i materijalizma zapadnog uma i suočava nas sa simboličkim životom; otvara nam oči za smisao ljudske ljubavi. U najgorem slučaju, romantična ljubav postaje krug iluzije koja trači naše živote i izopačava naše ljubavi, umesto da im pomogne.

Dve krajnosti romantične ljubavi služe nam ukoliko ih pravilno proživimo, a u suprotnom slučaju nas uništavaju održavajući dvostranost anime, koja može biti Izolda, Kraljica Unutrašnjeg Sveta, koja nas vodi našim najdubljim unutrašnjim sopstvima, ili može biti Maja, Boginja privida. U jednoj ulozi ona služi životu i daje mu značenje; njeno drugo lice je užasno – cepa na parčiće ustrojstvo običnog života, odmahnuje nas od realnosti i preobraća naše ljubavne pokušaje u stalnu igru privida.

Vreme je da se podsetimo na to šta je Jung govorio o dva Izoldina lica:

Povlačenje projekcija čini animu onim što je prvobitno i bila: jedna arhetipska slika koja, na svom pravom mestu, radi za dobro pojedinca. Postavljena između ega i sveta ona se ponaša kao stalno promenljiva šakti koja maše Majinim velom i stvara privid postojanja. Međutim, delujući između ega i nesvesnog, anima postaje matrica svih božanskih i polubožanskih likova, od paganskih bogova do Device, od glasnika Svetog Grala do sveca. (Jung: *Psihologija transference*).

Postavljena između mog ega i nesvesnog, moja duša otvara put ka Bogu; ona mi omogućuje duhovni život. Preneta na moje lične odnose sa ljudima, preobraća ih u iluzije; baca Majine čini.

U hinduističkom mitu, Maja je boginja koja igra ples iluzija, mašući svojom koprenom između čovečanstva i realnosti, izobličavajući naše pravo viđenje. Često se kaže da je svrha joginskih vežbi da »progledaju kroz Majin veo«.

Što se naš mit bliži kraju, taj se veo namiče na Tristanove oči. Maja baca svoje čini na njega. Više nije Izolda ta koja ga nadahnjuje, već Maja koja ga održava u tužnom snu. Stopala mu nikada ne dotiču tlo; uzdiže, čežne, u delirijumu tumara između Karkesa i Kornvola, u pravom ludilu. Ništa ga se ne dotiče, ništa ga ne interesuje, osim Iz-

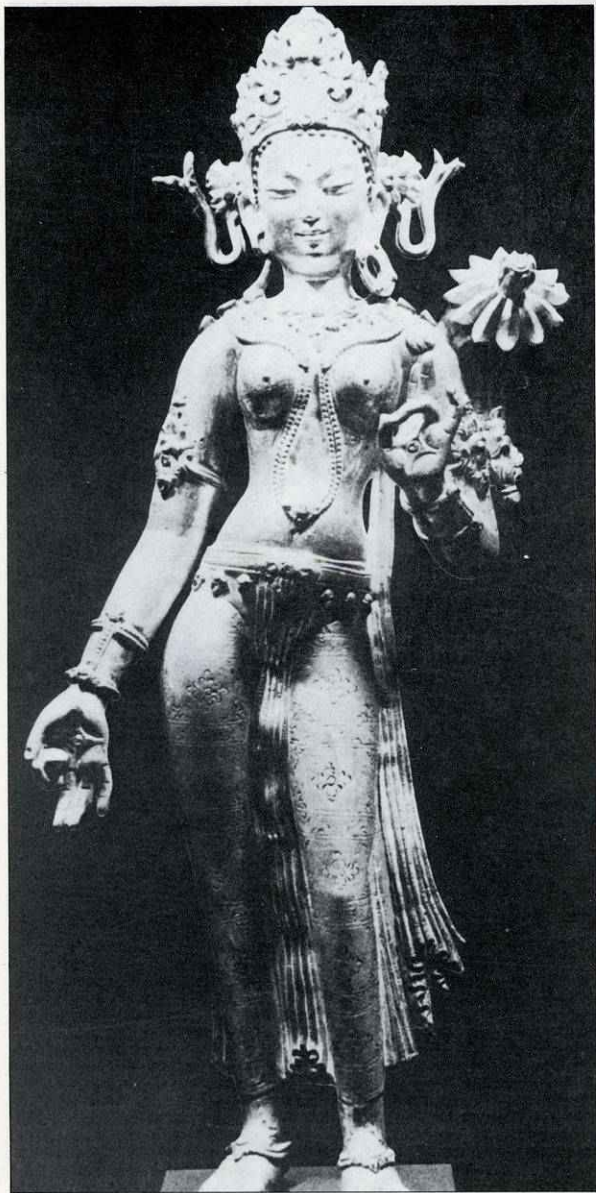
oldinog lika koji mu je u svesti. Njen lik ga proganja, ali više ne služi životu: sve to ničemu ne vodi. On se gubi u fantaziji koja ga ne približava unutrašnjem svetu, a ipak ga odvaja od spoljnog sveta njegovih prijatelja, njegove žene, njegovog fizičkog života. Preostale dane provodi lutajući kroz Majin san, mrtav za sve ostalo, izbezumljeno plešući po muzici koju samo on čuje, koja dopire iz prostora koji niko drugi ne može da vidi. Maja je Iluzija: izobličenje realnosti, gubitak realnosti. Naša priča nam govori da roman-tična ljubav pati od iluzije: muškarac se budi iz svoje iluzije, kada iznenada shvati da žena u koju je zaljubljen, ne može da reši njegove probleme, da ga usreći. Njegova žena se budi iz svoje iluzije kada uvidi da se on razlikuje od čoveka za koga je mislila da se vezuje, i još gore, da je često neosetljiv i nemaran, baš kao i svi ostali muškarci. Ona nije videla njega, videla je svoju iluziju. No, odakle ove iluzije dolaze?

Mnogi Indusi kao i mnogi hrišćani, veruju da je fizički svet koji nas okružuje nestvaran svet – da je jedino duhovni svet, zbiljski. Međutim, većina zapadnjaka veruje da je unutrašnji i duhovni svet iluzija, a da je jedino stvaran fizički svet. No iluzija nije ni unutrašnji psihički svet, niti spoljni fizički. Iluzija je izobličen odnos između unutrašnjeg i spoljašnjeg. Stvaramo iluziju namećući unutrašnji svet predstava – naše stalno maštanje – spoljašnjem svetu i ljudima koji u njemu žive. Vidimo fizički svet obojen i izobličen kroz prizmu naših unutrašnjih predstava.

Fizički svet je istinit i stvaran; unutrašnji svet je takode istinit i stvaran. Kada ih pobrkamo, kada propustimo da unutrašnji svet proživimo kao simbol, kada pokušavamo da ga smestimo u žive ljude, tada nastaje nestvarni svet. Nestvarni svet je projektovani svet, koji toliko izobličuje i unutrašnji i spoljašnji, da ni jedan ne vidimo onakvim kakav jeste.

Anima postaje Maja, ne zbog toga što animi nešto fali, već zbog onog što čovek čini s njom. Treba zapamtiti da je ono što nazivamo animom, ljudska duša. Moja duša nije neki bezoblični, sentimentalni pojam stvoren zbog ljubavnih pisama. Moja je duša sasvim određeni deo mene i ima određenu funkciju: ona je psihološki organ koji vrši živototvornu ulogu u čudnoj i divnoj kombinaciji psiholoških i fizičkih delova koji čine ljudsko biće.

Duša ljudskog bića je u izvesnom smislu tako sazdana da ga osposobi da sagleda različite strane kosmosa, da iskusi život i njegove široke i prostrane perspektive. Duša može da čini samo ono za šta je sazdana, što joj je u prirodi. Može nas jedino voditi ka beskonačnom. Ako svoju dušu stavimo u ograničene situacije, ona nastavlja da nas vodi ka neograničenom; ako svoju dušu stavimo u ličnu situaciju ona nastavlja da nas vuče prema nečemu izvan i iznad ličnog. Na takav način Izolda postaje Maja – to nije zbog toga što u duši postoji neka zla čud već stoga što je ona toliko dobra, toliko postojana u privlačenju na svoju stranu postoja-

Tara (Nepal, XV vek)

nja, stranu koja rezonira sa beskonačnošću.

Kada čovek uloži svoju dušu u ličnu situaciju, ona nastavlja da čini ono što mora: ona ličnu situaciju vuče prema arhetipskoj. Ona »obeskonačuje« njegovu konačnu situaciju; preobraća je u alegoriju velikih arhetipskih tema.

Priroda anime je da stvara fantazmagoričnu stranu života. Kada njenu fantaziju doživimo svesno, na simboličnom nivou, ona otvara jedan veličanstveni svet, pogled na bezvremeni univerzum koji nas uzdiže izvan granica ličnog života i upoznaje nas sa onime što je sveopšte i večno. Sagledavamo sami sebe i svoje živote iz jedne druge perspektive, vidimo sebe u tokovima večnosti, i vidimo da su naši životi samo pojedinačni izražaji oblici onoga što je oduvek bilo i što će uvek biti.

Svaka duša od čoveka zahteva da on postoji i da proživljava sve velike arhetipske uloge u kolektivnom nesvesnom: izdajnika i izdanog, ljubavnika i voljenog, nasilnika i žrtvu, plemenitog i neplemenitog, osvajača i osvojenog, ratnika i sveštenika, čoveka kome su poznati i očaj i samopreporod.

Kada čovek pokušava da svoju dušu proživi unutar bračne (ili ljubavne) veze sa ženom, njegova duša rasplinjava i izobiljuje njegovo viđenje i žene i braka. Njegova duša uporno pokušava da ovaj odnos odvuče ka beskonačnom, da od njega stvori alegoriju ljubavi, smrti, gubitka raja, da njegov ljudski brak preobrazi u jednu ogromnu, sveobuhvatnu arhetipsku dramu. Ta se drama u svakom slučaju odvija u njemu, sve vreme – na nivou fantazije. Kada bi mogao da nauči da je tamo i zadržati, da je vidi i doživi kao simbol, tada bi mogao da živi u korektnom odnosu sa svojom dušom. Mogao bi u svom unutrašnjem životu da prati dušu na putu ka beskonačnom, ali i da ostane u okvirima konačnog, u svom odnosu sa ženom.

Kroz sanjarenje, u aktivnoj imaginaciji [Jungova tehnika koja pomaže integraciji nesvesnog] dopratio bi svoju dušu do Kame-lota i nadmetao se sa vitezovima. Tražio bi Svetog Grala, borio sa leđajama i Morholtima, izabljao devojke, a ležda bolesne i nalazio leka za sopstvene rane. Tada bi izdao i bivao izdan, grešio bi i kajao se, svetio bi se: proživio bi sve arhetipove u kolektivnom nesvesnom, ali i u simboličnom obliku. Sačuvao bi beskonačno sadržano u simbolu – jedinom sudu koji može izdržati bez pukotina i bez razaranja njegovog ličnog života.

Muškarac koji unosi animu u svoj brak, zapravo unosi fantaziju u svoj brak i pretvara je u niz arhetipskih scena, u igraliste za sile nesvesnog koje nemaju lični karakter. Njegova žena, ako se i sama ne pridruži fantaziji, počinje da uvida da ona služi manje kao žena, a da više igra ulogu u jednoj ogromnoj pozorišnoj predstavi: u kosmičnoj drami koja se beskonačno odvija u unutrašnjem svetu njenog muža.

U času kad se muškarac »zaljubljuje«, on zalazi iz ljubavi kao takve i počinje da obožava svoju dušu/u ženu. Anima odmah počinje da isteruje njegov ljudski odnos izvan ljudskih proporcija. Ljubav nije samo ljubav već

božanska ekstaza; svaki pogled na voljenu osobu ne izaziva tihu sreću, već natprirodno ušišanje. A zatim, kada duša zakrene svoj pogled na negativnu stranu arhetipova, svako raspoloženje postaje povod za svađu, razlaz, svako zanemarivanje je najviši oblik izdaje, svaki pogled na drugog muškarca, ili ženu, opravdava izliv ljutnje i ljubomore. Anima jedino može da odvuče čoveka, od određenih običnih stvari, u tu sveopštu predstavu.

Začudo, to je upravo onaj momenat u kome se muškarac oseća najizuzetnijim, najposebnijim, kao da se to nikada nikom drugom nije dogodilo, do njemu i njegovoj dragoj. A u stvari, upravo je to onaj momenat u kome on *gubi* svoju individualnost. Ljubavnici gube svoje posebne identitete; oni postaju Tristan i Izolda, ili Romeo i Julija – glumci u kolektivnoj predstavi u kojoj je scenario predodređen i sve scene unapred poznate. I upravo zato što neko prestaje da bude on sam i postaje glumac u jednoj univerzalnoj drami, on se oseća tako intenzivno, toliko izuzetno, i na početku, tako prividno.

Međutim, kao i Semela koja je od Zeusa zahtevala da joj se prikaže u svojoj svojoj božanskoj veličini, ljudski se odnosi jednostavno pretvore u pepeo – »sagore« – kada se podvrgnu božanskoj sili, bez ličnog obeležja, sadržanoj u animi i njenim projekcijama. Ljudi čestko kažu da su »sagoreli« u odnosu. To je bukvalno tačno. Toliko su iznureni intenzitetom romantične ljubavi, na način na koji mi pokušavamo da je proživimo, ekstazama i bitkama, razlazima i ponovnim susretima, da na kraju ne preostane ništa – niti životne snage, niti božje volje, niti ljubavnog osećanja – kojim bismo nekoga voleli i pratili na ljudskom nivou.

Nije ni čudo da mnogi ljudi, kad se nađu zatečeni u plesu iluzija, osećaju ogorčenje. Zaključuju da je romantična ljubav besmislena varka i odustaju od ljubavi. No postoji bolji način da se prekine ples. Treba taj ples nadrasti nalaženjem istine koja je maskirana iluzijom. Ako marljivo tragamo za skrivenom istinom, proćićemo pun krug: nalazimo se na istoj barci sa Tristanom, Izoldom i ljubavnim napitkom. Ponovo se pitamo zašto nam stiže čudo božje, ne kroz naš religiozni život, već kroz naše ljubavi, naše projekcije i naše iluzije. Odgovor počinje: To je stoga što mi nemamo religiozni život i što carstvo božje mora da pronade nas, čak da nas uhvati u zamku, tamo gde mu se pruži prilika. Mi imamo crkve, imamo dogme, imamo doktrine, imamo mišljenja, imamo grupe i saksanke; ali nemamo religiozni život, jer obraćamo malo pažnje svojoj duši ili svom unutrašnjem životu.

Da bi čovek prevazišao iluziju, iščupao iluziju iz svojih ljubavi, traži se samo jedan neposredni čin volje. Jednostavno, da odluči da odustane od svojih projekcija, jer junačnije ne vodi ničemu; mogao bi da izbaci animu iz svoj braka, svojih odnosa i ličnog života, samo ako bi za nju pronašao valjano mesto u drugoj ravni svog života.

Unutrašnji čin, koji se traži od zapadnog

čoveka, sastoji se u tome da pristane na sopstvenu religioznu prirodu. To znači da ozbiljno prihvati da predstave i osećanja što iz njega izviru u snu, mašti i imaginaciji, pripadaju božanskom carstvu, posebne vrste realnosti, različite od njegovog fizičkog i ličnog života, ali jednako stvarne i jednako značajne.

Mora biti voljan da ozbiljno prihvati te predstave, da sa njima proživi određeno vreme, da ih shvati kao vrlo značajne sile unutar sebe, kao stanovnike duhovnog prostora koje mu njegova duša prenosi u simbolima.

To se može postići tradicionalnom religijskom praksom, kontemplativnom meditacijom, jogom, maštanjem i snivanjem, ili Jungovom aktivnom imaginacijom. No, to zahteva unutrašnju vezu, jedan afirmativni duševni život, koji je zaista svakodnevnog živi.

Ukoliko to čovek učini, počinje da spozna razliku između unutrašnjeg i spoljnog, između onog što se mora proživeti simbolički i onog što se mora proživeti fizički. On projektuje, ali zna šta da čini sa svojim projekcijama; njime one ne rukovode, niti ga određuju. Pati, ali njegova patnja proizvodi nešto: evoluciju i promenu, umesto pustog ponavljanja plesa. Njegova duša, kojoj je najzad dopušteno da živi i obeskonačuje u Svom prirodnom elementu – simbolu – sve se manje i manje upliće u njegov lični, ograničeni život. Više ne mora da ga lavi u zamku time što »naduvava« njegovu ljudsku ljubav, njegove odnose i njegov brak.

Tu se radi o jednom razgraničenju, evoluciji i svesti što dopiru do onog koji je spreman da plati cenu. Za njega, ples postepeno blede, pretvara se u simbolički život koji je ples zaklanjanja: Maja diže svoje ve i njegova moć viđenja se izoštrava. On saznaše šta to znači biti smrtni čovek sa besmrtnom dušom.

(Iz knjige R. Johnson: *The Psychology of Romantic Love*, Penguin 1983.)

S engleskog prevele
Ivančica Paradisović i
Nataša Popivoda

Klasici i savremenici

Buda iz manastira u Lehu (*Ladak*)

Moć maje

Priča o Gadhiju

Vasišta

O Ramo, taj ciklus rađanja i smrti je bez kraja; *maja* prestaje samo kad se ovlada vlastitim srcem (duhom), nikako drugačije. Ovo objašnjava priču koju ću ti sada ispričati.

U svetu bejaše pokrajina po imenu Kosala. Tu je živio brahman po imenu Gadhij. Bio je vrlo učen i po duhovnosti pravo otelovljenje *dharma* (etike). Još iz detinjstva bio je prožet duhom odricanja i bestrascia. Jednom tako, ode on u šumu da bi upražnjavao podvižništvo. Želeći da ugleda Višnu, on zagazi u reku i počeo da izgovara različite mantrе, i to uskoro potpuno pročitsti njegovo biće.

Posle osam meseci, Višnu se tu pojavio i reče mu: »Zatraži od mene nagradu koju želiš.

— Gospode, želeo bih da shvatim moć tvog privida (*majju*) koja sluđuje sva bića i drži ih u neznanju.

— Ti ćeš shvatiti moć *maju* a zatim ćeš odjednom napustiti varljivo opažanje stvari.

— Kad je Višnu nestao, Gadhij je izašao iz vode. Bio je veoma zadovoljan. Sedam dana potom Gadhij se bavio raznim svetim aktivnostima, neprestano ispunjen blaženstvom zbog vizije Višnu koja mu se ukazala.

Jednog dana idući na reku i dalje je meditirao o Višnuovim rečima. Dok je bio zagnijuren u to, shvatio je da je mrtav i raspuđio se. Telo mu je klonulo, a lice beživotno pobledelo.

Video je sebe okružen mnogim rođacima koji su plakali i glasno žalili; bili su neuteholjeno pogođeni bolom. Žena mu se naslonila na noge i ronila suze kao voda kad probije branu. Majka, skrhana bolom, ogrihla mu je lice i lila gorke suze glasno plačući. Okruživali su ga brojni, bolom skrhani rođaci.

Video je sebe kako leži utihnulo, kao zaspaio, ili kao u dubokoj meditaciji; bilo je kao da se dugo odmarao. Slušao je sve to plakanje i žaljenje i pitao se »šta sve to znači; bio je zapitan o prirodi prijateljstva i odnosa među ljudima.

Posle obrednog ceremonijala telo su postavili na lomaču. Zapalili su je i uskoro je Gadhijevo telo obuhvatila vatra.

O Ramo, Gadhij još uvek potopljen u reku, tada vide da se našao u pokrajini Bhutamandalam, u materici žene u jednom plemenu. Zatim se rodio kao njen sin. Uskoro je odrastao u robustnog mladog lovca. Postao je otac brojne porodice. Deca su mu bila svirepa i zla, kao što je i on bio. Ostario je. Nije umro, ali je, jednog po jednog, izgubio sve svoje rođake i prijatelje, koji su umrli. Zgađen, napustio je svoj kraj i lutao po tuđini.

Jednog dana lutajući tako s mesta na mesto, ušao je u kraljevstvo Kira, koje je očigledno bilo veoma bogato i uspešno. Ispred sebe je video ogromnog kraljevskog slona. Kralj, koji je vladao ovim kraljevstvom, upravo je bio umro, bez naslednika. Prema običaju, kraljevski slon je tada pušten da surlom odredi naslednika. Slon je surlom podigao lovca i postavio ga sebi na leđa. U tom času ljudi su, sa velikom radošću zavaljali: »Vidite kralja. Slon je izabrao kralja. I, tako, priroda situacije učila je kako da vlada kraljevstvom; vremenom postao je ču-

veni kralj Cavala. Upravljao je kraljevstvom pametno i pravedno, milostivo i pošteno. Tako prođe osam godina. Jednog dana lutao je svojim odajama sam, neodeven u kraljevsku odeđu i bez odličja. Ispred palate ugledao je grupu iz svog nekadašnjeg plemena kako pevaju njemu poznate pesme. Tiho im se pridružio i sam počeo sa njima da peva. Stari saplemenik ga prepoznao i, ustaviši iz gomile, obrati mu se: »O Katanjda! Drago mi je da te vidim. Gavala se na ovo nije obazirao, ali su žene i članovi dvora bili šokirani kad su shvatili da je njihov kralj prost urođenik. Odnosili su se prema njemu kao prema trulom lešu. Čak su ga i građani izbegavali i vidno ga se klonili.

Lideri zajednice su se savetovali i počeli da govore: »Avaj, zagađeni smo dodirom ovog čoveka koji je živio jedući meso pasu. Nema drugog iskupljenja za ovo, osim smrti. Podignimo ogromnu lomaču i bacimo naša ukaljana tela, da pročistimo svoj duh. Odlučivši tako, sakupili su drva i podigli ogromnu lomaču. Jedan za drugim, bacili su se u vatru.

Kralj Gavala je razmišljao: »Avaj, sve je ovo zbog mene! Zašto bih ja nastavio da živim; više volim smrt od života. Za onog ko je obeščašćen, smrt je bolja od života. Želim mirno predade svoje telo vatri. Kako vatra obuzimaše Gavaline udove, Gadhij, koji je izgovarao molitve potopljen u reci, povratio se svesti.

Gadhij se pitao: »Ko sam ja? Šta sam to video? I kako? On zaključio da to njegov izmoren duh igra neke igre s njim. Mislio je: »Svakako, sve je to bila samo varka, jer sada ništa ne primećujem!«

Posle nekoliko dana drugi čovek ga je posetio; Gadhij se neko vreme pozabavio svojim cenjenim gostom. Tokom razgovora, Gadhij ga je pitao: »Gospodine, zašto izgledate tako umoran i istrošen? Gost je odgovorio: »Sveti čoveče, reći ću vam istinu! Postoji kraljevstvo na severu, zvano Kira. Čuo sam tamo neverovatnu priču. Rekli su mi da je jedan urođenik upravljao kraljevstvom osam godina. Onda su otkrili njegov identitet. Zbog njega je izgubilo život i mnogo brah-

mana«. Kad sam to čuo i sâm sam se osećao uprljan i stoga sam preduzeo produženje post. Tek danas sam prekinuo gladovanje. Gost je proveo noć sa Gadhijem i otišao sledećeg dana.

Gadhij je posle razmišljao: »Ono što sam video kao privid, moj gost je video kao stvarni događaj! Mogao bih sam proveriti ovu priču. Rešivši tako, Gadhij ubrzo stiže u mesto zvano Bhutamandala. Ljudi visoko razvijene svesti mogu, uz odgovarajuću vlastitu napor, postići ono šta mentalno vizualizuju. Gadhij je tako video, stigavši na određite, sve ono što je video i u svojoj viziji.

Video je selo koje mu se duboko urezalo u svest. Video je svoju kuću i sve svoje stvari. Kuća je bila u lošem stanju. Otišao je obližnjeg sela i pitao seljane: »Znate li nešto o čoveku koji je živio u onoj kući? Seljaci su odgovorili: »Svakako, gospodine, znamo. Kad su mu pomrli rođaci on je otišao i postao kralj Kira. Vladao je tako osam godina. Kad su ga otkrili, stradalo je mnogo ljudi, a i on se ubio.«

Čuvši ovo, Gadhij je bio veoma zbunjen. Otputovao je u kraljevstvo Kira i raspitivao se: »Da li je ovim kraljevstvom ranije vladao neki urođenik?« Odgovarali su mu: »O, da, osam godina, jer ga je odabrao kraljevski slon! Kad su ga otkrili, ubio se. Bilo je to pre dvanaest godina«.

Gadhij je odmah napustio grad i otišao u obližnju planinsku pećinu, intenzivno upražnjavajući podvižništvo. Uskoro se Višnu pojavio pred njim, rekavši mu da poželi neku želju. Gadhij ga je pitao: »Kako to da se privid koji je izgledao kao san, potvrdio i u budnom stanju?«

Višnu: O Gadhij, ovo što sada vidiš je iluzija; to nije ništa drugo nego sopstvo, ali opaženo duhom koji nije pročišćen i koji nije dosegaio istinu. Sam duh se doživljava kao san, iluziju, bolest i slično. U duhu postoji mnogo »događaja«, kao što ima puno cveća na drvetu u punom cvatu. Sve su to samo prividi! Otuda, sveti čoveče, ti si video oba oblika iluzije; onu za koju si sam i mislio da je bila privid i drugu, za koju si mislio da je stvarnost — a obe su zapravo privid.

Zato što nije pročišćen, tvoj duh se drži privida objektivnog opažanja. Meditiraj intenzivno narednih deset godina.

(Gadhij se predao intenzivnoj meditaciji i dostigao samo-realizaciju.)

Vasišta: Kosmička iluzija (*maja*) stvara velike privide. To je teško razumeti. Kako razlikovati privid koji traje kratko, kao jednokratni san, i onaj, koji traje ceo jedan život? Otuda, Ramo, ova kosmička iluzija stavlja duh pred nebrojne kratke živote.

Rama: Ali, sveti gospodine, kako da čovek obuzda taj točak kosmičke iluzije koji se okreće tako ogromnom silinom?

Vasišta: O Ramo, duh je glavčena oko koje se ti zli ciklusi okreću, stvarajući privide u njemu. Čvrstim budžavanjem glavčine, intenzivnim samo-naporom i izostravanjem inteligencije, oče taj točak se dovodi u mirovanje. Kad kretanje središta prestane, točak se ne okreće: kad je duh smiren, iluzija prestaje. Čovek koji ne zna za ovaj trik i ne

upražnjava ga, podleže bezbrojnim jadima. U trenutku kad je istina viđena, pogledaj! Žalost dolazi na kraju.

Bolest privida sveta je neizlečiva osim kroz ovladavanje duhom, koje je tome jedini lek. Otuda Ramo, napusti sve druge aktivnosti kao što su hodočašće, darovi i podvižništvo i stavi duh pod kontrolu za svoje dobro. Pojavnost sveta počiva u duhu, kao što postoji praznina u posudi; ako se posuda polomi, iluzorna podela prostora nestaje; i ako duh prestane da bude, predstava o svetu unutar duha takođe prestaje. Kao što insekt uhvaćen u posudu zadobija slobodu kretanja kad se posuda polomi, ti ćeš takođe postići slobodu kad duh prestane, zajedno sa prividom sveta koju on sadrži.

Budi u sadašnjosti, sa svešću ispoljenom ali bez naprezanja: kad duh prestane da se vezuje za prošlost i za budućnost, on postaje ne-duh. Ako se iz časa u čas tvoj duh bavi onim što jeste i bez naprezanja, to napušta odjednom, duh postaje ne-duh, pun čistine. Duh je samo dok je zahvaćen, uznemiren iskustvom svojih različitih projekcija ili protiranja, kao što kiša pada samo dok ima oblaka. I, to traje dok bezgranična svest sama sebe ograničava. Ako svest prestane da bude ograničena duh, tada zna da su svi koreni ciklične iluzije sveta (rođenja i smrti) sagoreni, i to je savršenstvo.

Svest oslobođena ograničenja duha poznata je kao unutrašnja inteligencija. To je suštinska priroda ne-duha, i stoga je neob-

jena nečistoćama koncepata i opažanja. To je stvarnost, to je vrhunska pogodnost, to je stanje poznato kao vrhunska sopstvo, to je sveznanje – a takve vizije nema kad deluje duh koji je zao. Tamo gde je duh, cvetaju nade i želje, niče iskustvo bola i zadovoljstva. Svest koja je probuđena za istinu, ne pada u koncepte ili opažaje: otuda, iako izgleda da se podvrgava različitim psihološkim iskustvima, ona ne proizvodi iluziju-sveta i ciklus svetske-pojavnosti.

Otuda, o Ramo, dok si još aktivan u ovom svetu, budi bez duha i shvati da si ti čista svest. Napusti ideje kao što su: »To je moje«, »To je on«, »Ovo sam ja« i boravi u svesti nepodeljene jednosti. Onoliko koliko traje telo, posmatraj sadašnjost i budućnost nepristrasnom svešću. Zauvek budi svestan sopstva u svim stanjima – mladosti, zrelosti, starosti, zadovoljstvu i bolu, u budnosti, spavanju i sanjanju! Napusti nečistoću opažanja, nade i želje: ostani ukorenjen u samosaznanju. Napusti predstave srećnih i nesrećnih događanja, odustani od ideje poželjnog i nepoželjnog: znaj da si ti suština svesti. Ostavi to, i objekti i zbivanja neće te doticati: ostani u čistoj svesti, neuznemiren. Znaj »Ja sam sve« i živi u budnom stanju kao u dubokom snu. Oslobođi se uslovljenosti kao što su dvojstvo i ne-dvojstvo i budi uravnotežen uz punu svesnost i oslobodjenost. Shvati da je ta kosmička svest nedeljiva na »ja« i »drug« i u tome ostani čvrsto i nepoljuljan.

Preseci sve sponе želje i nade samo inteligencijom koja je neograničena i odbarena strpljenjem i istrajnošću i kreći se iznad *dharme* i *adharma*. Kad si čvrsto ukorenjen u samo-saznanju, čak i najgori otrovi postaju nektar besmrtnosti. Samo kad je samosaznanje nadvladano neznanjem, varke o pojavnosti sveta niču u duhu; ali, kad si čvrsto postavljen u samosaznanju – koje je bezgranično, neograničeno i neuslovljeno – varke ili neznanje o pojavnosti sveta prestaju. Tada će svetlost mudrosti zračiti u četiri pravca, širom sveta.

Čoveku koji tako ispija nektar besmrtnosti u vidu samo-saznanja, uživanje u čulnim zadovoljstvima postaje bolno. Mi pripadamo onima koji teže samo-saznanju; ostali su magarci u ljudskoj odeći. Kao slonovi koji se kreću dugim koracima, mudraci dopiru do najviših stanja sveta. Samosaznanje je njihova jedina svetlost. U stvari, sunce i svetovi prestaju da budu objekti percepcije onih koji nadilaze područja objektivnog opažanja i znanja, kao što lampa gubi svoj sjaj dok sija podnevno sunce.

Duh obmane pogada čoveka samo utoliko ukoliko ne zna za samosaznanje. Neznanica je uvek jadan, iako svukuda luta, da bi se toga oslobodio. Zato, čovek bi mogao nadići žudnju za zadovoljstvima (jer ima iskustva iz prošlosti i druga, koja nije iskusio a za njima žudi) i tako, postepeno budeći duh napuštanjem ovih afiniteta. Kultivisanjem loših odnosa gde nema sopstva (telo i odnosi kao što su žena, sin, porodica itd.) duh postaje grub. Ideja o »ja« i »moje« čini duh gustim i zamućenim. Sve dalje, to se pogoršava

sa starošću, naporima da se istraži i prevaziđe prijanjanje, pohlepom, požudom za bogatstvom i seksom i uživanjem u čulnim zadovoljstvima, sve je to u osnovi neznanja i zabluda. O Ramo, ovaj duh je kao drvo ukorenjeno u tlo tela. Brige i strahovi su njegovi cvetovi; ono donosi plodove starosti i bolesti i okićeno je cvetovima želja i čulnih zadovoljstava; nade i čežnje su grane i lišće. Poseci to smrtonosno otrovno drvo, koje izgleda neuništivo kao planina oštrom sekiram saznanja.

O Ramo, ovaj duh je kao majmun. On luta s jednog mesta na drugo, tražeći plodove (nagrade, zadovoljstva i dr.) sputan ovim ciklusom sveta, on igra i zabavlja ljude. Obuzdaj ga sa svih strana, ako hoćeš da postigneš savršenstvo.

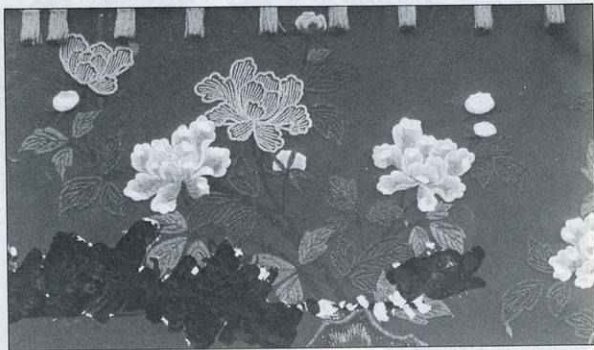
O Ramo, ovaj duh je kao oblak neznanja. Rasprši ga ponavljanim odricanjem od svih koncepata i opažanja.

Kao što se strašno oružje uništi u susretu sa jačim (oružjem), smiri svoj duh uz pomoć duha samog. Zauvek napusti svaki oblik mentalne uznemirenosti. Ostani smiren sam sa sobom, kao drvo oslobođeno majmunskog meteža.

S engleskog prevela
Olja Pajin

Srasli prsti

Chuang Tzu

Srasli prsti na nozi ili šesti prst koji štrči – to može biti urođeno, ali u odnosu na izvrsnost (*te*)¹ predstavlja odstupanje. Otekline koje štrče potiču od tela, ali odstupaju od urođene prirode. Ugladeni ljudi koji su odmakli na putu dobronamernosti i pravednosti pokušavaju te osobine da povežu sa pet vitalnih organa.² Ali, to nije ispravan prilaz Putu i izvrsnosti. Stoga, onaj ko ima dva srasla prsta ima izraslinu beskorisnog tkiva, a onom ko ima šesti prst koji štrči na ruci isključio je beskorisni prst; onaj ko nameće ugladenost funkcijama prirodnih organa, stvorivši zbrku i pometnju u primeni dobronamernosti i pravednosti. (...)

Čovek kome je dobronamernost kao šesti prst raskinuću vrlinu koja mu je data i ugušiti svoju urođenu prirodu da bi dostigao slavu i priznanje, vodeći svet u službi nedostižnog ideala – grešim li? Takvi ljudi sraslih prstiju promašuju put istinske ispravnosti sveta.

Čovek koji drži do istinske ispravnosti ne gubi svoju urođenu prirodu. On zna kada su srasli prsti prirodni kao i ono što štrči, kada ono što je dugačko, nije previše, a ono što je kratko, nije prekratko. Pačije noge su kratke, a prsti srasli, ali bi im smetalo kada bi neko hteo da im razdvoji prste. Ždralove noge su duge ali kada bi mu ih neko skratio, on bi bio jadan. Ono što je po prirodi dugačko, ne treba kratiti; ono što je po prirodi kratko, ne treba produžavati. Time se ne otklanjaju nevolje. Pitam se dakle, da li su dobronamernost i ispravnost deo čovekove prave prirode? Ti dobronamerni ljudi – koliko se samo brinu!

Čovek sa sraslim prstima će kukati ako neko pokuša da ih silom razdvoji; čovek sa

šestim prstom na ruci će jaukati ako neko pokuša da mu ga otkari. Od ove dvojice jedan ima više od uobičajenog, a drugi manje, ali u brizi oko toga oni su jednaki. Danas dobronamerni ljudi imaju umorne poglede zbog brige nad zlom u svetu, dok nedobronamerni ljudi raskidaju svoju urođenu prirodu u žudnji za ugledom i bogatstvom. Stoga se pitam da li su dobronamernost i ispravnost zaista deo čovekove prave prirode?

Od vremena Tri Dinastije naovamo kakav su metež i nevolje oni izazvali u svetu!

1) Izvrsnost (*te*) ovde znači unutrašnju snagu, ili vitalnu energiju, kao i u *Tao-te-ching-u* Lao Cea. Ovdje se takođe prvi put kod Chuang Ce-a pojavljuje termin *hsing*, ili »urođena priroda«, koji je važan u Konfucijevom učenju.

2) Pet vitalnih organa – jetra, pluća, srce, bubrezi i gušterača povezani su sa pet elemenata i kasnije, sa pet Konfucijevih vrlina: dobronamernost, svojina, vera, pravednost i mudrost.

Ako moramo da se koristimo lenjirom i viskom, uglomerom i kompasom da nešto postavimo ispravno, to znači da moramo da poništimo urođenu prirodu; ako moramo da koristimo spone i žvorove, lepak i lak da napravimo nešto čvrsto, to znači da činimo nasilje nad prirodnom vrlinom (osobinom). Tako klanjanje i padanje ničije u ritualima, osmesi i ljubaznost dobronamernosti i ispravnosti kojima treba poboljšati svet, u stvari uništavaju njegovu prirodu.

Jer, u svetu može postojati konstantna prirodnost, (...) Tada sva bića na svetu, jednostavna i složena, žive i nikad ne znaju kako je do toga došlo; sva bića, sirova i nepromućurna dobijaju ono što im treba, ne znajući kako se to dešava. Nekad i sad je tako; ništa ne može da premeti ovaj princip. Zašto se onda dobronamernost i ispravnost poduhvataju lepka i laka, konopaca i ravnjanja i pokušavaju da prođu u područje Puta i njegove izvrsnosti? Tako će se svet samo sludeti!

Tigrova pećina

Tekstovi iz tradicije žena

Mala sludenost može da poremeti orijentaciju; velika sludenost može da zameni urođenu prirodu. Kako znam da je tako? Od kad je onaj čovek iz klana Yū (vladar Shun koji je bio uzor konfucijancima) počeo da propoveda dobronamernost i pravednost komešajući svet, svi su se ljudi sjurili prema dobronamernosti i pravednosti. To je stoga što su dobronamernost i pravednost izmenili njihovu urođenu prirodu, zar ne?

Pokušaću da objasnim šta to znači. Od vremena Tri dinastije naovamo, svi u svetu su izvrtili svoju urođenu prirodu zbog nekih spoljnih razloga. Sitna duša će rizikovati život radi dobiti. Vitez će ga rizikovati zbog slave; visoki zvaničnik zbog porodice, a mudrac zbog sveta. Svi ti različiti ljudi delaju na različite načine i različito se rangiraju kad je reč o slavi i ugledu, ali u razaranju svoje urođene prirode i rizikovanju života radi nečega oni su isti.

Sluga i sluškinja zajedno su čuvali stado ovaca i oboje su ih izgubili. Pitajte slugu kako se to desilo: pa, on je čitao, a ona je igrala igru baci-i-čekaj-svoj-red. Oni su bili okupirani različitim stvarima, ali u gubljenju ovaca su bili isti. Po Yi je umro radi ugleda u podnožju Shon-Yang planine; razbojnik Chin je poginuo zbog blaga na vrhu Istočnog Nasipa. Njih dvojica su umrli različitim smrtima, ali u uništavanju svojih života i razaranju urođene prirode bili su isti. Zašto onda moramo reći da je Po Yi bio u pravu, a da je razbojnik Chih grešio?

Svaki čovek rizikuje svoj život za nešto. Ako to čini zbog dobronamernosti, ili pravednosti, onda ga obično zovemo gospodinom. Ako život rizikuje zbog dobara i blagostanja, onda ga obično nazivamo sitnom dušom. Rizik je isti, ali, s jedne strane imamo gospodina, a s druge, sitnu dušu. U uništavanju svojih života i razaranju urođene prirode razbojnik Chih i Po Yi behu dvojica od iste vrste. Kako onda možemo da razlikujemo gospodina od sitne duše u ovom slučaju? (...)

S engleskog prevela:
Olja Pajin

Šogun Iemicu, koji je živeo u sedamnaestom veku u Japanu, bio je vrlo zainteresovan za mačevanje i držao je nekolicinu majstora mačevanja na svom dvoru. Njegovu je naklonost uživao i Takuan, kod koga je većina ovih majstora učila meditaciju i zen.

Iz Koreje je na poklon Šogunu stigao divilji tigar, i dok su se dvorjani divili životinji u kavezu, Šogun je predložio poznatom mačevalcu Jagđu da uđe u kavez i da se, koristeći svoju mačevalačku veštinu, približi tigru i pomazi ga po glavi. Uprkos upozorenjima tigrovog čuvara, Jagđu je ušao u kavez noseći sa sobom samo lepezu. Držeći ispred sebe lepezu, uperio je svoj pogled na tigra i polako krenuo napred. Uprkos životinjinoj zastrašujućem režanju, uspeo je da je zadrži pod psihološkom dominacijom i samo joj je dodirnuo glavu. Zatim se polako povlačio i pobeo iz kaveza. Kada je izašao, znoj je curio sa njega.

Šogun se okrenuo Takuanu i rekao: »Ima li zen nešto drugo da nam pokaže?« Učitelj je potražio prema kavezu, lepršavih rukava. Skočio je u kavez nasuprot tigru. Pljunuo je na svoj dlan i ispušio ga prema tigru, koji je dlan omirisao i polizao ga. Učitelj je blago dodirnuo njegovu glavu, okrenuo se i nečujno iskočio iz kaveza.

»Ipak se,« zaključio je Šogun »naš put mača ne može takmičiti sa zenom.«

Kada se pobunjenička vojska obušila na jedan korejski grad, svi su kaluderi zen manastira pobeegli, osim igumana. General je došao u manastir i bio je uvređen što ga iguman nije primio sa poštovanjem. »Zar ne znate,« vikao je »da gledate u čoveka koji vas može proburaziti ne trepnuvši?«

»A vi,« odgovorio je iguman odlučno »gledate čoveka koji može biti probučen ne trepnuvši!« General je zurio u njega, zatim se poklonio i povukao.

Kasuisai je jedan od važnijih hramova Sato sekte u Japanu a ime mu znači mesto za spavanje. Ovo neobično ime potiče od događaja koji se desio nakon građanskih ratova u Japanu u toku kojih je manastir pružao utočište obdignim ratnicima obeju strana, uprkos upozorenjima da se to ne čini.

Nakon što se Ieyasu proglasio za zvaničnog vladara Japana, odjahao je do hrama da bi srediо račune sa igumanom. Njegova naoružana pratnja, jasno je govorila o njegovoj nameri da se osveti.

Igumanu je poslao poruku da se odmah pojavi. Jedan dečak se vratio sa porukom da je iguman pospan i pita da li bi Šogun mogao da svrati drugi put.

Ieyasu je naklonio glavu u znak poštovanja i odjahao.

U toku građanskih nemira u XIX veku, obdignil samuraj je našao utočište u hramu Bokusana, učitelja soto zena. Stigla su trojica progonitelja i zahtevala da znaju gde je. »Nikoga nema,« rekao je učitelj zena. »Ako nam ne budete rekli, odsećićemo vam glavu,« izvukli su mačeve da to i učine. »Pa, ako treba da umrem,« rekao je učitelj zena, »mislim da ću popiti malo vina.« Uzeo je malu bocu, nasuo i pijuckao sa očiglednim uživanjem. Samuraji su se zgedali. Najzad su otišli.

Bokusana su stalno ispitivali o ovom događaju ali on nije želeo da ga pominje. Jednom prilikom je ipak rekao: »Pa, postoji nešto što se iz ovoga može naučiti. Kada su ti momci došli ja nisam uradio ono što su oni želeli, ali se nisam ni svađao, niti se pravdao. Digao sam ruke od čitavog njihovog sveta i ignorisao svaku vezu sa njima. Uskoro sam primetio da su otišli.

»Na isti način bi ljudi koji se žale da su ophrvani strastima i pogrešnim mislima, trebalo da znaju da je pravilan način ne svađati se, ne raspravljati i ne pravdati se. Jednostavno treba dići ruke od svakog udela u njihovom svetu i nemati nikakve veze sa njima; posle izvesnog vremena uvidećete da su strasti otišle.«

Učitelji zena nisu uvek prolazili bez povreda. Jedna od najznamenitijih ličnosti kineskog zena, Ganto iz vremena dinastije Tang, uvek je govorio svojim učenicima: »Kada budem odlazio, otići ću sa velikim urlikom. Odmotnici su zauzeli grad i svi su pobeegli iz hrama osim igumana Gantao koji je mirno sto u svojim odajama. Jedan odmetnik je došao i tražio hranu i kada iguman nije mogao da mu udovolji, proburazio ga je mačem. Iguman je ispušio strašan urlik koji se nadaleko čuo, i umro.

Ovaj je događaj pretstavljao veliku zagonetku Hakuinu koji je u Japanu živeo mnogo vekova kasnije; sve njegove sumnje kristalisale su se oko Gantaoove smrti. Kada je najzad prosvetljenje došlo, uzviknuo je: »Ja sam Ganto, nepovređen!«

Jedan od velikih lučonoša Rinzaia u Japanu, Daito, godinama je živeo nepoznat među prošnjacima u Kijotou. U to vreme postojao je varvarski običaj da se novi mačevi isprobavaju na ljudima; izopačeni samuraji su isukavali svoje mačeve i isprobavali ih na prošnjacima. Jedan od njih se pojavio u blizini mosta pod kojim su se skupljali prosjaci; svi su se strahovito uplašili znajući da će se on

Liu Dijou: Tigar (Kina 18. vek)

verovatno pojaviti kada padne veče i nekoga saseći.

Učitelj žena je rekao svima da se sakriju i, kada se u sumrak samuraj pojavio na mostu, video je jednog prosjaka kako sedi meditirajući. Izvukao je mač i uzviknuo: »Spremi se, moj mač će te raspoloviti!« Prosjak se nije pomerio. Samuraja je obuzelo strahopoštovanje, pokolebao se i povukao.

Hakuinov učitelj – Soju je vežbao meditaciju licem u lice sa smrću. Naišao je na selo koje su napali vuci pa su se svi stanov-

nici razbežali. Sedeo je meditirajući celu noć, osetio je kako mu vuk stavlja šape na ramena i reži u lice, ali je ostao nepokretan. Preporučivao je ovakve vežbe svojim učenicima kao jedini način na koji mogu da provere da li su prevazišli identifikaciju sa iluzijom sopstva u vidu tela-uma.

Muso Kokuši, učitelj careva, bio je jedan od giganata Rinza tradicije u Japanu. Jednom je sa sledbenikom – laikom, koji je bio izvrstan mačevalac, prelazio reku. Pratila je poneo prtljag a učitelj je seo na drugi kraj

čamca. Čamac se napunio i čamdžija nije primao više putnika, kad pritrča jedan pijani samuraj zahtevajući da ga prime u čamac. Čamdžija se bojao da ga odbije. U opasno pretovarenom čamcu, samuraj je započeo svadju; učitelj žena se umešao i upozorio ga da i najmanji silovit pokret može da potopi čamac.

»Nametljivi popek razdrao se pijanac i udario ga u čelo gvozdenom ratničkom lepezom. Siknula je krv. Učitelj je nepokretno sedeo, a samuraj se, zadovoljan, skljkao na svoje mesto ne praveći više nered.

Čamac je prispeo na drugu obalu, mačevalac je sa lakoćom iskočio, pomno gledajući samuraja i čekajući da ovaj izađe na obalu. Postoji nešto u stavu majstora mačevanja što se odmah nepogrešivo vidi: kavgadžija je imao dovoljno iskustva da zna da će životom platiti udarac nanesen prijatelju jednog majstora mačevanja.

Ali Muso brzo pride i reče: »Sada, sada je trenutak da primenimo svoj budizam. Svi oblici su praznina, gnev i sve strasti su bodhi- i tiho odvede svog sledbenika.

Lotos u mulju

U periodima gladi, čerke seljaka su pristajale da budu prodane javnim kućama kako bi spasle svoje porodice. Prihvatale su to kao žrtvu i nisu gubile svoje samopoštovanje. Prostitutke su bile poznate pod imenom »lotosi u mulju«.

Takuana su zamolili da napiše pesmu na slici jedne prostitutke.

»Buda prodaje doktrinu;

Patrijarsi prodaju Budu

Visoki sveštenici prodaju patrijarhe;

Ona prodaje svoje telo –

Da bi se strasti svih bića stišale.

Oblik je praznina, strasti su bodhi-.

Na drugoj slici, slici Bodhidharme, preko puta prostitutke, napisao je:

»Nasuprot tvojoj mudrosti, šta mogu da postavim osim iskrenosti?«

Zen učitelja Makudoa, koji je prolazio kroz glavni grad Edo, sa prozora je pozvala jednu prostitutku. Pitao ju je kako zna njegovo ime a ona je odgovorila: »Kada si bio mali i živio na selu, bili smo komšije; kada si se zamonasio, žetva je bila slaba; tako sam se ja obrela ovde.« Popeo se i razgovarao sa njom i ona ga je pozvala da tu provede noć.

Načela majstora Sajgoa

Platio je cenu javnoj kući, a njoj dao još. Do kasno su pričali o svojim porodicama, razmestili krevet i ona se spremila za spavanje. On je zauzeo položaj za meditaciju. Povukla ga je za ruku i rekla: »Toliko si bio ljubazan da bih želela da ti pokažem svoju zahvalnost. Niko neće saznati«.

On joj je odgovorio: »Tvoje je da spavaš, a moje je da sedim. Ti počni da spavaš a ja ću da sedim« i osta nepomičan cele noći.

U XII veku živio je poznat lekar koji je bio i vešt grnčar – amater. Ponekad je priredivao zabave na kojima je pacijentima pokazivao svoja dela. Jednom prilikom je pozvao i učitelja Zena koga je površno poznavao. Učitelj je stigao baš kada su gosti razgledali jednu malu činiju, i svi su očekivali njegovo mišljenje. Ozbiljno je pogledao sve prisutne i rekao:

»Ako ikada budete bolesni, ne savetujem vam da pozovete ovoga čoveka, jer mora da je vrlo loš lekar!«

Zavladala je mukla tišina. Tada jedan starac upita: »Ali, zašto učitelju?«

»Njegovo srce nije u lekarskom pozivu, eto zašto. Pogledajte ovu činiju. Ona je dobra, bez sumnje, ali nije na nivou zanatskih merila, tako da i kao obična činija zapravo ne vredi. A ovaj čovek – skuplja pacijente samo da bi im pokazivao svoje lonce!«

Lekar je ovo primio k' srecu i odustao od umetničke gordosti koja ga je toliko bila obuzela i ometala njegovo bavljenje medicinom.

U jednom trenutku, u toku pogrebne zen službe, sveštenik treba da ispusti tradicionalni uzvik »Katzul«. Uzvik izražava njegov uvid i utiče na stanje preminulog.

Jednom prilikom je otac, posle sahrane svoje ćerke, sanjao uznemirujući san i otišao svešteniku: »Gde je sada moja ćerka?« vikao je otac. Sveštenik nije mogao da odgovori.

Napustio je hram i vratio se u manastir za obuku sveštenika da bi otkrio tajnu uzvika.

Ćerka jednog bogatog trgovca ozbiljno se razbolela i tražila od oca da joj dovede čuvenog učitelja Zena. Učitelj je za to tražio pedeset zlatnika. Trgovac se razbesneo, ali je na kraju pristao.

Kada je učitelj došao, rekao je devojci: »Ovim zlatnicima ćemo platiti izgradnju nove sale za meditaciju. Među monasima su dvojica ili trojica mladih bodhisatvi i u toj sali će vežbati i dostići zrelost. Ti sada možeš da umreš ako želiš, tvoj život je imao smisla.« I naglo je otišao.

Devojka je odmah počela da se oporavlja.

Čoveka koji ne žudi za životom, imenom, položajem, ni novcem, teško je držati pod kontrolom. Samo ovakvi neukrotivi ljudi mogu velike državne poslove, kroz sve nedade da dovedu do ispunjenja.

Nemojte opštiti sa ljudima; opštite sa nebesima. Suočavajući se tako sa nebesima, uložite sav svoj trud. Nikada ne krivite druge, već razmislite gde vas vaša sopstvena iskrenost izdaje.

I u velikim i u malim stvarima idite stazom pravednosti; uložite potpunom iskrenost i nikada nemojte koristiti obmanu. Mnogi joj pribegavaju kada naidu na prepreku misleći da će, kada budu ovu jednu prepreku obišli, moći nekako da nastave dalje. Ali propast koju obmana nosi, neminovno sledi i namera uvek propada. Staza pravednosti u prvi mah možda ne izgleda najkraća, ali onaj koji je sledi brzo postiže uspeh.

Pošto je Put u prirodi svemira, čovek, kao sledbenik Puta, treba poštovanje nebesa sebi da postavi za cilj. Nebesa vole druge i mene na isti način i srcem kojim vole mene, vole i druge.

Onaj koji sledi Put susreće usput teškoće, ali ma kako teška situacija bila, nikada ni najmanje ne brine o uspehu ili neuspehu, ili o tome da li će ostati živ, ili umreti. Danas ljudi misle da im je potrebno samo dovoljno pameti da bi se stvari razvijale kako oni žele, ali je mislim da je najopasnije uzdati se u pamet.

Obmanjivanje drugih i kovanje tajnih zavera, čak i pod pretpostavkom da stvar uspe, najgora je izopačenost mudrog čoveka. Postupajte prema drugima pravedno i iskreno. Bez pravednosti čovek nikada ne postaje heroj.

Nakon ispravljanja greške, najbolje je prosto pomisliti: »Ja sam napravio ovu grešku«. Zatim, uklonivši celu stvar i ne okrećući se nazad, odmah nastaviti dalje. Osećati se smeđeno zbog učinjene greške i brinuti kako stvar ulepšati, beskorisno je, kao i pokušaj da se popravi razbijena šoljica za čaj.

Put je prirodan put svemira i da bi ga naučio, čovek mora poštovati Nebesa, voleti čoveka i živeti svoj život od početka do kraja pod samokontrolom. Po pravilu ljudi uspevaju putem samokontrole, a propadaju putem samoljublja.

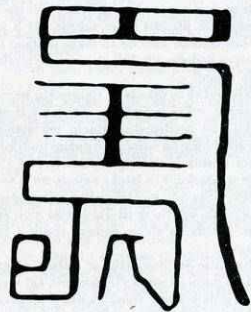
Pogledajte živote ljudi danas i u drugim vremenima. Kada se čovek prihvati nečega, on obično završi sedam ili osam desetina posla, ali retko kad postigne potpun uspeh sa preostale dve desetine. To je stoga što čovek na početku u potpunosti sputava svoju egoističnost i poštuje posao sam po sebi. Pjavljaju se rezultati i njegova slava raste. Tada se pokrene egoizam, oprezan i suzdržan stav popušta, ponos i oholost procveta-

ju. U samopouzdanju dobijenom dotadašnjim uspesima, čovek namerava da završi posao radi sopstvenih ciljeva. Ali on počinje da brlja i na kraju ga čeka neuspeh koji je sam izazvao. Zato obuzdajte sebe i pazite da ne obraćate pažnju na to što drugi misle, ili kažu.

Ono čemu se svet i pokolenja dive, prosto je jedan trenutak potpune iskrenosti. Čak i kada se desi da se svet divi čoveku koji nije iskren, to divljenje je čista slučajnost. Ali zato će čovek koji poseduje veliku iskrenost, makar za života bio nepoznat, u budućnosti biti poznat.

(iz knjige, *A second zen Reader*, prev. T. Leggett-a, Tokyo 1988)

S engleskog prevela
Gordana Marjanović

Povratak putnika: drugi dan

Probuđeni od zore i jutarnjeg hlada, So Dia i Sung Erh počeli su da spremaju prvi jutarnji obrok. Vatra je već gorela, seli su pored nje da ugriju obamrle udove. Pustinjaka nije bilo. Očito je već vrlo rano obavio svoje jutarnje poslove, naložio vatru za posetioce i verovatno se povukao na neko usamljeno mesto gde se posvećuje meditaciji i razmišljanju. Verovatno ga nije trebalo očekivati pre večeri.

Dvojica putnika nisu žurili i odlučili su da će ostati ovde do narednog dana. Mesto im se činilo bezbedno; možda će u međuvremenu proći prvi nalet traganja carskih potera. Bio im je potreban i odmor. I još nešto ih je upućivalo na takvu odluku: uskoro će se sastati, želeli su da podele u razgovorima i uspomenu sve ono što su u raznim prilikama čuli od Li Hunga, kako bi mogli da ponesu njegove reči i drugima. Li Hung je otišao, ne prvi put. Razgovarali su o nekome ko će se vratiti, ko se uvek vraća. Bili su na putu koji je on prošao pre njih.

Razgovor se okrenuo burnim događajima poslednjih dana. Zašto je Li Hung krenuo na Tai šan kad je saznao da su mu ulazi u trag? On je mogao iz sreza Kuang Čeng i brže doći do najbližih planina da se sakrije. Da li je Tai šan izabrao zato da tu lakše nestane u mnoštvu hodočasnika? Ili ga je ovamo teralo nešto drugo?

„Verovatno to nikada sa sigurnošću nećemo znati“, rekao je So Dia. „Tai šan leži na Istoku koji predstavlja princip postojanja svih živih bića; on odlučuje o dužini ljudskih života. Pesnik Jung Čing napisao je: Moj život je u zalasku; Vrh Istoka najavio mi je sa- stanak. – Šju Sun koji tri godine nije mogao da se izleži, uputio se na Tai šan da moli za život. Možda su slične namere vodile i Li Hunga.“

„Isplivao je pustinjake o smislu svoga puta i o poruci koju mu je namenio Tai šan. Osetio je da je stigao trenutak kad je njegova sudbina stavljena na vagu. I nama dvojici je sudbina još sakrivena. Nije još ispunjeno ono što nam se mora ispuniti.“

Razgovor među dvojicom prijatelja stalo se vraćao ka Li Hungovom životu koji je bio poruka. „Od koliko smo hodočasnika i pustinjaka koje smo srel, rekao je Sung Erh, čuli reči: Putnik je rekao... U svakom susretu Učitelja sa ljudima budio se žen, najviše ljudsko u svakome od nas, ono svetlo koje otkrivamo jedan drugome, koje potvrđujemo i kojem ulivamo život. To je smisao svega onog što je govorio Učitelj.“

„So Dia je nastavio: „Oni koji su dugo vremena proveli sa Učiteljem – što nama dvojici nije bilo dato – umeju da kažu kako je u svemu što je Li Hung učinio, bio prisutan žen. Sada bolje shvatam učiteljeve reči prilikom poslednjeg susreta s njima: – Ruka koju pružiš umornome – u tome je žen.“

– Hleb koji podeliš sa drugim – to je žen. – Žen progovara i tada kad je nem. Dvojica prijatelja su začuvali. Usred tišine, planina se javila pritajenim brujanjem

Zapisi o tajšanskom hodočasniku

(III)

Vlado Šestan

borove šume u vetru. Bez reči, osluhnuli su pesmu Vrhla Istoka.

Razgovor se nastavio čitavog dana, prijatelji su u njemu oživljavali reči Učitelja. Sung Erh je rekao:

„Svaki susret sa Učiteljem bio je obogaćenje. O plemenitoj vrlini žen govorio je rečima koje nije moguće naći u izrekama Majstora Kunga i klasika, a koje baš zato dopiru duboko. – Žen je ključ koji otvara sva vrata – govorio je – a i sam žen su vrata koja se otvaraju. Kad su ta vrata otvorena, nema više ni ključa ni vrata kao da ih nikada nije ni bilo. Ostaje samo čovek. – Tako je govorio Učitelj.“

„Učitelja je bolno pogadalo proganjanje kojem je bio izložen“, rekao je So Dia. „Žen nije odoban prema nikome; on ne sadrži nikakvu pretnju, on ne vređa. – To su Učiteljeve reči. – A ipak ga progone. Jer on razorava svaku moć i nasilje, da se ne zna kako. Ljudima je nepoznata priroda njegove moći. Prisutan je u svakom čoveku, ne može biti iskorenjen, ne zna se kada se budi...“

Razgovor dvojice prijatelja prekidao se s vremena na vreme. Popunili su zalihu drva, spremali hranu, sređivali stvari za put. Razgovor je zatim ponovo otpočinjao. Dan je bio prekratak za sve što su hteli jedan drugome da kažu. So Dia sećao se poslednje posete kod Li Hunga u Kuang Čengu, na dan kad se obavljao obred žrtvovanja u čast Uzvišenog Majstora Kunga, posle čega je bila održana uobičajena poslanica i rasprava mudraca o Velikoj doktrini u „Dvorani klasika.“

„Li Hung je naveče ugostio u svojoj kući nekoliko odabranih učenika. – Slušali ste mudre reči još mudrijih ljudi o Majstoru Kungu i o Velikoj doktrini – rekao im je. – Koliko reči! Koliko reči! Oni nam govore da se samo iz reči Majstora Kunga može saznati šta je savršena vrlina žen. Kao da žen može neko da prisvoji! Predanje o najvišoj vrlini čoveka starije je od Konfucija, nalazimo ga svuda: U *Tao te čing*u, u učenju Mo Tia, u starim pesmama. Kako je teško u

knjigama naći pravi duh tog plemenitog predanja! Kad su carevi i njihovi mudri službenici Uredili Imena pomoću Čeng Minga, oni su zarobili reči i njihova značenja i tako je reč postala izvor našeg ropstva umesto da daje krila našoj slobodi. I mudrost klasika postala je tako oruđe našeg ropstva. Nismo bili svesni da je pokradeno zlato naših najviših, najplemenitijih reči. Čovek je osiromašio jer mu je lancem okovana reč oduzela njegovo bogatstvo. Žen, onakav kakvog su odredili i ograničili carevi Uređenjem Imena, potajno je lišio čoveka njegove sreće i slobode, postao je njegov zatvor, ozidan sa sve četiri strane visokim zidovima koji su mu zatvorili pogled. Čoveku je bilo dozvoljeno da bude samo to što koristi vladaru i društvu. Carski nadzornici duha čuvaju Čeng Ming, plaše se velikog nereda koji bi nastao ako se zidovi Čeng Minga sruše. Tražimo reči koje će nas osloboditi, tražimo imena u kojima ćemo ponovo prepoznati same sebe, naći svoje izgubljeno biće. Ne znamo više šta znači čovek. Žen nam mora ponovo pokazati put do drugog čoveka, do svih ljudi, mora postati ključ naše slobode.“

Treći dan putnika: Hao Li

Njihov put bližio se kraju. Da li je to bilo hodočašće?

Ni na jednom oltaru nisu zapalili tamjan, nisu se poklonili Caru od žada, nisu se molili božanstvima za vid, muško potomstvo, za dug život kao drugi hodočasnici, nisu palili novac duhova. A ipak su bili hodočasnici.

Njihov je put bio hodočasniki, njihovo traganje bilo je traženje hodočasnika. Najdublji doživljaj hodočasnika je trenutak kad se otvore magle ispod vrha Tai šana i otvori se pogled na Južnu kapiju Neba iznad strmog stepeništa koje se penje kroz kameni klanac. Šta se izmeni kad se Sveta planina iznenada pokaže u čitavom svom sjaju?

Šta se izmenilo? Kuda ih je doveo hodočasniki put? Put se vraća svom ishodištu, njegov kraj je novi početak, kraja nema. Hodočasnik se vraća, izmenjen, samome sebi.

Još su im bili živi u svesti utisci ovih poslednjih dana na Svetoj planini: susreti sa pustinjacima, večeri ispod vatre, visoki borovi na planinskom grebenu. Ali, hodočašće je bilo završeno. So Dia i Sung Erh sedeli su, odmarajući se nakon silaska, na klupi ispred brežuljka Hao Li, zapadno od Tai-ana, usred zelenih polja. Vrh Istoka dizao se u daljini prema nebu.

I ovde je bilo puno hodočasnika koji su nakon povratka sa Svete planine došli da obidu dvorane hrama Hao Li. Puno je bilo i posetilaca iz Tai-ana, među kojima i čitave porodice sa decom. Među mnoštvom su se nalazili i prosjaci, slepci, skitnice.

„Mnogi dolaze ovamo“, progovorio je slepi prosjak kome su udellili milostinju. „Ali to nije mesto gde se stiče svetost. Ovamo ih do- vodi nešto jače od želje za svetošću: strah.“

Shia Gui: Planina u magli / Kina, XII vek

»Ne razgovaram sa svakim koji mi udeljuje«, nastavio je. »Ljudi ne vole da se ponize razgovorom sa prosjakom. Ali čuo sam glas koji je ljubazan, osetio sam da ruka daje od srca.

Pogledajte ove hodočasnike. Mnogi prolaze pored mene, moje ih oči ne vide, ali čujem kako vuku korake, čujem njihove pritajene reči. Oni koji se vraćaju iz hrama Hao Li, govore tiho i plašljivo.

Pre nedelju dana sreo sam putnika koji je dugo sedeo pored mene nakon što je izašao iz hrama Hao Li. Rekao je, kao da razgovara sa samim sobom: 'Kako čovek uopšte da bude još čovek?'

Prijatelji su hteli da saznaju da li je putnik još štogod rekao.

»Ne«, odgovorio je prosjak, »to su bile jedine njegove reči. Obdario me je pre polaska, dao mi je hleba i vode, ništa drugo nije imao. Bio je dobar čovek.«

So Diao i Sung Erh ušli su u red posetilaca i popeli se sa njima do hrama na vrhu brežuljka. Dvorana Jen-lo, prva u kojoj su ušli, bila je mračna i hladna. Posetioci su u grupama stajali u dvorani, puni strahopoštovanja i na odstojanju od oltara sa kipovima božanstava. Božanstvo na istočnoj strani imalo je glavu bika, božanstvo na zapadnoj strani glavu konja. Pored svakog od njih bio je kip činovnika, na istoku sa belim, na zapadu sa crnim licem. Kip božanstva u sredini imao je pozlaćeno lice. Njegove pozlaćene ruke sa stisnutim šakama oslanjale su se na kolena. Strašno lice božanstva imalo je preteći izraz, kao da ispituje zločinca pred sobom. Dvojica

pomoćnika sa strane držali su ukaz i pečat. So Diao i Sung Erh stajali su pred Sudom Pakla. Ljudi su ponizno palili štapiće tamjana, nesigurni, kao da su oni sami u ulozi optuženih zločinaca.

U dvoranama i dvorištima Hao Lija redali su se sudovi pakla sa bogovima-sudijama, koji bez milosti sude za sve prekršaje. Sezdeset i pet sudova, iz dvorane u dvoranu, iz dvorišta u dvorište, sa imenima sudija i srezova odakle oni potiču, sa reljefima koji prikazuju sve užasne kazne i mučenja koja će zadesiti umrlu. Sudija Pao iz sreza Lu, nadležan za hitne kazne; Pao iz sreza Teng koji sudi u slučajevima podmetanja; Čang iz sreza Tai koji odlučuje o skraćivanju života; Čang iz sreza Ting koji sudi za trovanja; sudija ma koji sudi kradljivcima, Tung koji sudi zbog pobačaja; i još i još. Svako može ovde da nađe prekršaj koji nosi na savesti, zločin – istinit ili lažno pripisan, zbog kojeg će mu biti suđeno; to saznaje za kazne i mučenja koja ga čekaju – ona ista koja su mu poznata sa ovog sveta.

Iza dvorane Čen Lo stoji natpis kojim se obaveštavaju posetioci: »Sudovi Podzemlja imaju svoje sudije; sudije imaju svoje urede. Svi ovi činovnici nadležni su da ispituju mrtve i da zabeleže rođenja. Kako bi u svetu tame mogli da se obavljaju poslovi ako ne bi bilo zvaničnih predstoynika?«

Nakon povratka iz hrama, So Diao i Sung Erh ponovo su seli na klupu pored slepog prosjaka. Trebao im je čist vazduh da se otresu more. Ovde je sedeo jedan od domaćih posetilaca, pozdravio ih je kao da su pozna-

nici. Verovatno su ga sreli na Svetoj planini.

»I ja se vraćam sa hodočašća na Vrh Istoka«, progovori on. »Tai šan nam daje nadu koja nam je potrebna; možda smo nešto izmolili od Boga, za sebe i za svoje potomstvo. S tom nadom u duši vraćamo se našem večitom radu na poljima gde će nas ponovo peći sunce i kvasiti kiša, u naša sela gde će nam letine odnositi nezajajljivi činovnici. Polako nam u naše duše ponovo prodire strah kojem se teško može odupreti. Kako da izmolimo milost kod vlasti ovog i onog sveta? U Hao Liu su sudovi pakla; kažu da u njima sede duše umrlih činovnika, onih istih koji su nam sudili i progonili nas na ovom svetu. Ne kaže se uzalud: kako bi u svetu tame bilo reda da tamo nema zvaničnih predstoynika? Zato u hramu ostavljamo naše darove, izgovaramo naše molbe i molitve, jednako kao što darivamo i molimo za milost činovnike koji upravljaju nama u selima i gradovima. Darovima i molbama smirili smo barem malo naše strahove, sačuvali barem delić one nade koju smo dobili na Vrh Istoka, da nam olakša život u teškim vremenima.«

Kad su dvojica prijatelja nastavili put, dosta dugo nijednome od njih nije bilo do reči. Prvi se javio Sung Erh:

»Da, to su bile Učiteljeve reči: kako da čovek bude čovek, dok se ne izbavi od straha u kojem živi?«

»Strah guši, steže, naseli se u čoveku u telo i kosti«, nastavio je on. »Kako da osete plemenitu vrlinu ljudi, ako ih žandarmi gone da posmatraju čerečenje živog čoveka i druge okrutne kazne? Kako je žen prisutan između sudije i optuženog, između dželata i žrtve?«

»Žen iziskuje duboku veru. Okrutnost vremena i ljudi stavlja ga na tešku probu«, odgovorio je So Diao. »Sada bolje shvatam samotnjaka koji je ostao nem.«

»Nije lako biti spreman za iskušenja vremena«, rekao je Sung Erh. »To što smo naučili od Li Hunga, naše je bogatstvo. Li Hungova reč ostala je u nama, nećemo je zaboraviti. U toj reči je snaga za iskušenja.«

Osetili su da će se iznova vratiti sećanjima iz razgovora sa Učiteljem, još uvek nisu ispričali jedan drugome sve što su upamtili. Ali njihovo vreme je isticalo.

Imamo veliko bogatstvo, koje možemo podeliti sa drugima. Reći ćemo im šta nam je govorio Učitelj.«

»Možda nije ni pravo da ga nazivamo Učiteljem. Li Hung nikada nije tako govorio o sebi, svoje reči nije predstavljao kao učenje.

Ljudi koje smo susrećali na Vrh Istoka, govorili su nam o njemu:

- sreli smo putnike ...
- putnik je rekao ...
- putnik je odgovorio ...

Sung Erh se složio: »Njegovo pravo ime je Putnik. Žen je njegov Put.«

Te reči označile su njihov oproštaj. Do kada?

Vrh Istoka bio je već daleko iza njih. Pred njima pružao se put.

Tu prestaje zapis o dva putnika. Nije poznato gde su se uputili iz Tai-ana.

Deveti akt:

Očuvane reči

Osmodelnog sastava, napisanog na ispitu provincije Santung, održanom u Činan-Fu, od šestog do desetog dana desetog meseca jedanaeste godine vladavine Wan Li.

Sastav je napisao Li Hung, osmi na provincijskoj »listi zmajeva i tigrova«, i dobio je je za njega povalnu ocenu, te je time kao »osoba preporučena Caru« dobio pravo da se kandiduje na najvišem državnom ispitu u Severnoj Prestonici. Od sastava je sačuvan samo tekst prvog, četvrtog, petog i osmog dela – Ku koji se ovde navodi.

Savršena vrlina žen

I

Među svim principima u Doktrini Velikog Učitelja Kunga najznačajniji je žen iz kojeg proizilaze svi ostali.

Žen je Ime – Ming.

Čuveni učenjak Tung Džung-šu, najslavniji poznavalac učenja Majstora Kunga u vreme dinastije Han, napisao je:

»Da bi se otkrila istina o stvarima nema boljeg načina nego da se otpočne od Imena. Imena pokazuju istinu i laž baš kao što aršin pokaže šta je ravno a šta krivo.«

»Imena su simboli koji predstavljaju velika načela. Ona omogućuju da se otkrije suština stvari koje su u njima sadržane. Na taj način spoznajemo pravo i krivo, otkrije nam se šta je u skladu s Nebom a šta nije. Time se približimo tajnama Neba i Zemlje.«

»Merila imena i naziva proizilaze iz Neba i Zemlje. Nebo i Zemlja su dakle velika merila za Imena i nazive.«

»Samo put čoveka može ostvariti Trojstvo sa Nebom.«

Tako je napisao Tung Džung-šu.

Veliki Učitelj Kung rekao je o ženu:

»Moje učenje sadrži princip s kojim je sve prožeto.«

IV

Veliki Učitelj Kung nije često govorio o ženu. A kada je progovorio, bio je škrta rečima. Nastojao je da podstakne učenike da sami u sebi otkrivaju žen.

»Žen je tako prirodan; on nije daleko; ko ga traži, već ga je pronašao.«

To su Učiteljeve reči.

»Između četiri mora svi su ljudi braća.«

To su Učiteljeve reči.

Mnogi ne shvataju njegove reči jer je govorio u prilikama. Čak ni u Lun yu nije sačuvano sve što je govorio o ženu. Ali onaj ko zaista traga za ženom, prepoznaje Učiteljeve reči i kad su zapisane u drugim izvorima. Učiteljeva prilika o planini koja odražava savršenu vrlinu žen zapisana je u pesmi Čang Čou Ta Čuan:

»Kako visoka je planina! Kako je visoka! Kako je volim! Tu buja rastinje; tu žive ptice i životinje; u njoj ima bogatstva u izobilju. Dobre planine pripadaju svima. Svi mogu da dođu po njih.

Odavde potiču vetar i oblaci da uspostave opštenje između Neba i Zemlje, harmonično sjedinjenja jina i janga.«

Predivne su reči Velikog Učitelja Kunga!

V

Car Fu Ši naučio je ljude prvom pismu – vezivanju čvorova.

Mudraci starine uveli su pismo znakova. Oni su odredili da se znak za najviši princip u čoveku, savršenu vrlinu žen, piše spajanjem dvaju znakova:

Čovek: 人
i dva: = (što znači i mnoštvo)
žen: 仁

Žen, koji je tako postao, znači da se u odnosu između čoveka i čoveka, u međusobnim odnosima mnoštva ljudi, otkriva vrlina i unutrašnje biće čoveka.

Žen je bez granica.

»Žen je suština samog života«, rekao je Džu Ši.

»Onaj koji je spoznao svoju prirodu, spoznao je Nebo«, rekao je Mencije.

»Pomoću vrline žen, Tri dinastije osvojile su carstvo. Kad više nisu posedovale žen, izgubile su carstvo«, rekao je Mencije.

Suviše dugo su vojvode, kraljevi i carevi nastojali da prisvoje žen. Ali oni su time samo razorili sklad sa Nebom, i Velika harmonija u Podnebesju nije bila ostvarena. Sakriven nam je ostao smisao Učiteljevih reči: »Bez žen-a moguće je osvojiti kraljevstvo, ali svet nikada.« Žen ne može biti svojina ni kralja ni cara, već samo svojina svih ljudi. Kad u srcima svih ljudi bude zavladao žen, biće kraj carstava. Vratit će se doba Velikog Jedinstva o kojem je govorio Učitelj Kung, kad će svet zajedno posedovati svi ljudi.

VIII

Suviše dugo ljudi su samo čitali Učiteljeve reči, a da ih nisu pravilno shvatili jer su zaboravili ona vrela koja su napajala Učiteljevu misao i koja napajaju žen u svakom čoveku. Jer žen je osvežavajuća voda života koja teče kroz sve posude, koja napaja svako telo.

Žen je većito živ, on nestaje pod zemljom kao ponornica ali opet izađe na svetlost dana.

Žen je hrana koja daje život svakome; treba samo pronaći ta zrna hrane.

Žen je ključ koji otvara sva vrata.

Žen je most koji spaja sve obale.

Žen je put koji vodi do svih ljudi.

Deseti akt:

O tome šta se zbilja desilo sa Li Hungom

O smrti Li Hunga nema zvaničnih dokumenata. Stoga se ovaj zapis mora smatrati, uprkos njegove manjkavosti, za zvaničan izvor. Zapis je napravio načelnik sudskog ureda provincije Santung na osnovu izveštaja činovnika prefektore o njegovom razgovoru sa svedocima koji su našli Li Hungovo telo. Zapis duž vremena nije bio uvršten među službena dokumenta, jer se očekivala zvanična potvrda Li Hungove smrti i jer su se još uvek širile glasine da mu je uspeo pobeći i da se krije u nekoj udaljenoj provinciji. Tek dve godine kasnije, sudski činovnici provincije pronašli su svedoke koji su prisustvovali svojoj sahrani Li Hunga u Hua Menu, njegovom rodnom kraju, a zatim su zvanično utvrdili, iskopavanjem posmrtnih ostataka, da se zaista radi o lešu pobeglog zločinca Li Hunga.

Pisar Lei Ke-ping

Sudski činovnik Jang razgovarao je sa dva čoveka koji su na Tai šanu zajedno otkrili telo pobeglog zločinca Li Hunga, šesnaestog dana, petog meseca, osamnaeste godine vladavine Wanli. Iako je taj razgovor vođen četrnaest meseci nakon događaja, svedoci So Diao i Sung Erh dali su, nezavisno jedan od drugoga, u svim pojedinostima jednak opis okolnostima u kojima su pronašli Li Hungovo telo, pa se njihove izjave mogu smatrati verodostojnim. Potpisani činovnik Jang sreo je pomenute svedoke u udaljenom skloništu taoističkog samotnjaka u šumama i nije imao ni sredstva ni mogućnosti da postupi po zakonu i stražaru sprovede pomenuta lica u Jamen kao osumnjičene saradnike Li Hunga. Obijca su dali izjave dobrovoljno, a zatim su nestali i zvanični organi nisu više uspeali da ih uđu u trag.

So Diao je rekao da su Li Hunga našli prvog svega jedan dan nakon njegove smrti.

Kako je izgubio život? Odgovorio je da su ga našli ispod okomite stene, sa smrtonosnim povredama prouzrokovanim padom. Verovalno mu se noga okliznula na gustoj travi koja prekriva kameni rub sa kojeg je pao. To potvrđuju tragovi pronađeni u travi i odvaljeno kamenje. Da li on misli da je Li Hung možda počinio samoubistvo i sam se bacio sa grebena? So Diaio je rekao da se po njegovom mišljenju radi o slučajnom padu, ali da sa sigurnošću to ne može da tvrdi.

Sung Erh je na isto pitanje dao vrlo određen i čvrst odgovor: Li Hung je pao jer u svom zanesenom raspoloženju nije pazio gde staje u visokoj, gustoj travi. Sung Erh je rekao da to sa sigurnošću zna iako nije bio prisutan, ali nije objasnio kako.

Gde se nalazi mesto na kojem su ga našli? Tai šen ima dva vrha – odgovorili su svedoci. Na drugom koji je nešto niži od glavnog vrha, nema nikakvih hramova, do njega ne vodi nikakav put. Pod samim vrhom grebena su stenoviti pragovi iznad duboke provalije, sa otvorenim pogledom u dolinu. Obrasli su mekom planinskom travom, u seni gustih borova. To je kao mesto iz snova. Rekli su da je to istinska terasa proleća koju pominju pesnici i slikari drevnih vremena. Ispod te terase ležao je Li Hung, sa nje je pao. Na to mesto zašli su slučajno, slučajno su ugledali telo u dubini kad su se odmarali u seni borova na grebenu. Ujese, osam meseci kasnije, So Diaio je pokušao da se vrati na to mesto ali nije našao sakriveni prolaz.

Pisar Sai

Sedim sa svojim stolom, protiču kasni noćni sati. Kroz prozor vidim Šen koji mi svetli dok radim. Njegova visina iznad horizonta pokazuje mi koliko je još preostalo do svanuća.

Moje pisanje je pri kraju, nijedan akt nije preostao koji bih morao da rasporedim. Poslednje sam primio od sina mog preminulog prethodnika i zapisao njegovo kazivanje. Nemam više šta da tražim, moram samo još da zaključim spise i da priprelim zvanični izveštaj; pri tome moram da izdvojim sve ono što ne spada u njih, a to znači sve moje lične zapise kojih je bilo sve više. Kako će o obavljenom poslu suditi moji pretpostavljeni – na najvišem mestu kuda se upućuje moj poverljivi izveštaj – ne mogu da znam.

Zagonečka koja mi nije dopuštala da spavam, sada je razrešena. Povratio mi se mir iako sam svestan opasnosti u kojoj se nalazim. Svejedno je mi je šta će se sa mnom desiti.

Saznao sam stvari koje ne bi trebalo da znam. To nije kao škrinja koju možeš ponovo da zatvoriš pošto si je jednom otvorio i pogledao unutra. To nije kao kamen koji si podigao, pa ga opet baciš u vodu. Stvari su iznenada dobile svoj novi lik.

Izenada sam spoznao da vrata nisu više čuvana, izašao sam u hodnike i prostore za koje nikad nisam znao da postoje. Nisam više to što sam mislio da jesam i sada ne mogu ništa da učinim da se to izmeni. Voda je srušila nasipe i nezadrživo potekla novim koritom, niko više ne može da ja zaustavi.

O, bio sam svedok, a da to nisam znao, nisam razumeo!

Taj prizor, to mrtvo telo ispod sunčane terase proleća bez reči govorilo je o nečem što bi moglo da bude, ali nije, ne može da bude.

Zašto je-pao? Ili je hteo da poleti u iznenađenom zanosu?

Da li je njegova smrt, da li je to nepokretno telo ispod terase proleća, samo znak sudbine svih nas? Da li mora tako da bude? »Sva bića izveo si na terasu proleća...« Ali to nemo telo na sav glas vapi o laži pozlaćenog carskog natpisa.

Na terasu proleća stigao sam slučajno. Hoću li moći ponovo da nađem put donde? Sad znam da mi je planina za trenutak otkrila žen sa svim njegovim bogatstvom, sa njegovom slobodom i sjajem. Sad znam da sam svedok.

Moje traganje došlo je do kraja, samo od sebe otkrilo mi se ono što u starim zapisima nikad ne bih našao; video sam ono što nije video niko drugi jer nije bilo svedoka. Ukazala mi se tajna koju je Li Hung odneo sobom u smrt.

Ovde, visoko u planini, iznenada mu je progovorilo kamenje, iz borova se javila pesma. I Li Hung je razumeo.

Li Hung je legao na mekanu planinsku travu. Planina je disala, i Li Hung je razumeo.

Seo je na stepenice hodočasničkog puta, dodirnuo je izlizani kamen stepenice koji su uglačale hiljade hodočasničkih nogu, i razumeo je.

I sada posmatram te prozore, krovove, stepenice i svestan sam da sam hodočasnik.

Kao nekad tražim druga u tami ispred mene, teturam se po kamenju, hvatam se za ruku drugog da ne izgubim nevidljivu stazu, očekujem zoru koja će nam pokazati gde se nalazimo. Svestan sam da sam hodočasnik.

Susrećem ljude koji mi govore: »Da, ja sam tvoj brat.« U meni se reči, namenjene svakom putniku koji mi dođe u susret: »Da, ja sam tvoj brat. Svetlo koje svetli u meni, bilo je slablašno, a sada je zasijalo kad se spojilo s tvojim.«

Svestan sam da sam hodočasnik.

Pokušavam da razumem izgubljene glasove i oni mi ne govore »nikad višes, već – uvek, zauvek«.

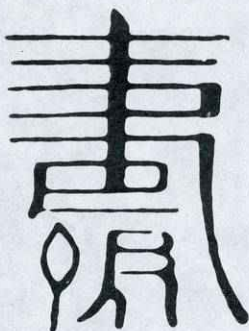
Sunčani blesak terase proleća još je sa mnom. Moram da požurim dok ne ugasne. Šta hrani ove borove koji rastu pravo iz golih stena? Kako se sačuva žen u kamennoj pustinji, bez kapi kiše? A ipak mu trenutni zrak sunca vraća život.

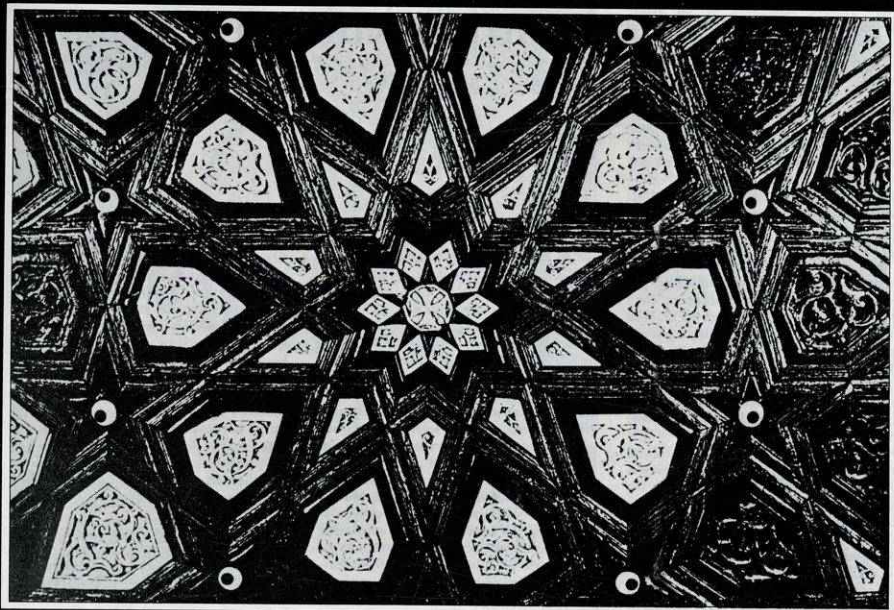
Pišem ali ne mogu da pronađem pravu reč, nemam reči. Da li će ljudi umeti da pročitaju te iskrivljene poteze moje četkice koje se više ne pridržavaju hiljadugodišnjih kaligrafskih pravila? Možda će u njenim čud-

nim, izlomljenim crtama prepoznati samo moj bol. Ne znam šta mi je, ne znam šta mi je...

Nisam više pisar, na te bele listove papire izliva se neki govor koji traži nove reči, koji govori svima, vode su srušile brane, ključ je otvorio sva vrata, značenja izbijaju na površinu iz nekih čistih dubina, kao u snovima, iz dubina svesti iskravaju prva pitanja o sebi, o ljudima koja...

– kraj –

Ornamentika sa tavanice koptske Viseće crkve (Kairo, Egipat, X vek)

Reč »Kopt« skraćenica je od »Het-Ka-Ptah« (dom duše Ptaha) – naziva starog svetišta u Memfisu, kojom su Arapi imenovali stanovništvo doline Nila koje su zatekli kada su 641. godine osvojili Egipat. Ti starosedeci, hristijanizovani potomci Starih Egipćana, od tada i sami sebe nazivaju Koptima, pri čemu reč ima, slično Jevrejima, podjednako etničko-religijsko značenje. Ona ukazuje na monofizitski karakter koptске crkve koja je, odvojivši se od pravoslavne matice, nakon raskola na saboru u Halkidonu (451. godine), ostala izolovana od ostalog hrišćanskog sveta. Počevši od arapskog osvajanja Egipta, koptski narod i religija ostaju zaboravljeni i prepušteni čudima muslimanskog miljea koji ih okružuje: povremenim pogromima i islamiziraju, kao i nestanku koptskog jezika, koga od 13. veka potiskuje arapski kojim Kopti danas govore. Sampion, vrstan poznavalac koptskog jezika, koji mu je pomogao u dešifrovanju hijeroglifa, zabeležio je da su se početkom 19. veka samo u nekim zabačenim seoskim sredinama još mogli čuti ljudi kako govore koptski.

Interesovanje Evrope za ovu izgublenu hrišćansku enklavu počelo je tek krajem prošlog veka kada je francuski egiptolog Gaston Maspero osnovao prvu kolekciju koptске umetnosti pri Muzeju starina, ohrabrivši egiptologe da se ozbiljnije pozabave koptskim spomenicima. Do tada su egiptolozi, bez ikakvog interesa za koptsku umetnost, pri otkopavanju egipatskih hramova nemilosrdno rušili koptске crkve sagrađene na njihovim temeljima. Masperov poduhvat podudara se sa naporima samih Kopta koji pod vodstvom velikog reformatora, učitelja i državnika pape Kirila IV, polovinom 19. veka započnuju borbu za potpuni povratak svog kulturnog identiteta i bolji položaj u arapskom društvu. Tokom 19. veka otvaraju se prvi koptski koledži i teološki fakulteti 1910. osniva Koptski muzej, u Kairu, a Kopti zajedno sa Arapima sudeluju u borbi protiv engleske dominacije u Egiptu. Danas su Kopti, koji čine oko 7 od ukupno 50 miliona Egipćana, integralan deo egipatskog društva, a njihova kultura sve više zaokuplja pažnju istraživača i međunarodnih organizacija za zaštitu svetske kulturne baštine.

Nastanak kulture Kopta

Koptska kultura formirala se prožimanjem različitih kulturnih uticaja na egipatskom tlu: staroegipatskog, grčkog, rimskog, persijskog, vizantijskog, islamskog. Kada je Aleksandar Makedonski 332. godine p.n.e. osvojio Egipat država je bila oslabljena i iscrpljena boravom protiv stranih zavojčava, umetnost u opadanju, a vera egipatskih ljudi u bogove poljuljana. Upravu u novosagrađenoj prestonici budućeg helenističkog sveta – Aleksandriji, egipatska i grčka kultura počinju da se međusobno oploduju, što rezultira specifičnom varijantom religijsko-umetničkog sinkretizma. Dinastija Ptomoleja, Aleksandrovih sledbenika, koja vlada Egiptom

Istorija i kultura Kopta

Hrišćani u Egiptu

Dejan Sretenović

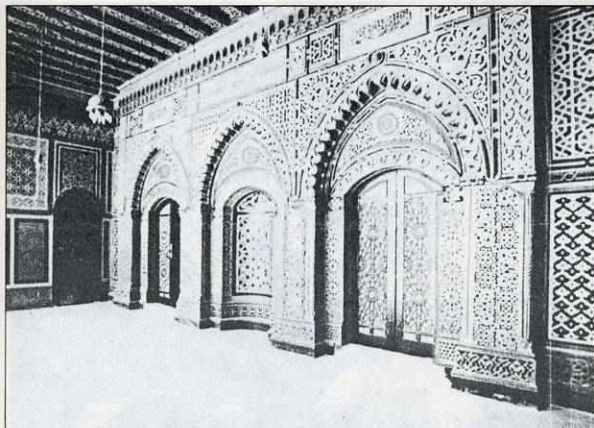
sve do 30. godine p.n.e. kada je rimski imperator Oktavijan osvojio Egipat i pretvorio ga u rimsku provinciju, vraća staru slavu Egiptu kada Aleksandrija u periodu od 3 veka postaje kulturnim središtem Starog sveta. U tom periodu u Aleksandriji se naseljavaju Grci i Jevreji koji zajedno sa Egipćanima stvaraju novu kulturu, zasnovanu na sinkretizmu egipatske i grčke kulture, obe u stagnaciji, bez novih ideja i sa poljuljanom verom u progres. Sam Ptolomej proglašava novog vrhovnog boga Serapisa nacionalnim božanstvom novostvorene države spajajući u njemu osobine Ozirisa i Apisa, dok se Amon-Ra izjednačava sa Zevsom, Mut sa Herom, Tot sa Hermesom, Izida postaje Demetra, a Grci i Egipćani pohode zajedničke hramove. Umesto hijeroglifskog pisma egipatski jezik počinje da se piše grčkim pismom kojim se dodaju ekstra slova za glasove kojih nema u grčkom. To pismo postaje osnovom budućeg koptskog pisma. Prvi tragovi koptskog nacionalnog i duhovnog bića pojavljuju se nešto kasnije, u vreme rimske vladavine Egiptom, sa pojavom hrišćanstva.

Pokrštavanje i potiskivanje paganstva i jeresi

Hrišćanstvo je, po legendi, u Egipat došlo Sveti Marko koji je 69. godine n.e. počeo u Aleksandriji da propoveda novu veru. Stoga se Sveti Marko smatra osnivačem koptске crkve, a zvanična titula poglavara koptске crkve glasi: papa aleksandrijski i patrijarh stolice Svetog Marka. Sve do 313. godine kada je Milanskim ediktom imperator Konstantin izjednačio hrišćanstvo sa ostalim religijama u rimskom carstvu, hrišćanstvo je u Egiptu kao i drugde gde se pojavljivalo, prolazilo kroz borbu za opstanak od državnog terora i otpora paganskih masa. Međutim, u Aleksandriji, versko-filozofskom središtu zemlje, u kojem se neguju neoplatonizam i gnosticizam, mitraizam i judaizam, grčko-egipatska elita vaspitana na klasičnoj kulturi prva prihvata hrišćanstvo, a sam grad postaje središtem hrišćanske učenosti i novih teoloških pogleda. Od 180. godine u gradu radi Didaskalija, škola veroučitelja, u kojoj se utvrđuje kanon Svetog pisma i suprotstavlja teološkim devijacijama, među čijim direktorima su i istaknute ranohrišćanske apologete Kliment Aleksandrijski (160–215) i njegov nastavljac Origen (185–202). U Aleksandriji nastaje i

Septuaginta – grčki prevod Novog zaveta, a zahvaljujući Klimentovom zauzimanju u 3. veku celokupna Biblija biva prevedena na koptski. Iako tokom prvih vekova hrišćanske ere dolazi do bujanja hrišćanstva u Egiptu, izgradnje crkava i osnivanja novih episkopija, razlike između učene i komopolitске Aleksandrije i neprosvećenih masa iz doline Nila čini da hrišćanstvo teže prodire u unutrašnjost zemlje gde se još oseća jak uticaj faraonskog Egipta, sinkretičkih kultova i magije. Iako je u 5. veku već ceo Egipat pokršten, poslednje ostatke stare religije u Aleksandriji (Serapeum) na ostrvu Filea (Izidin hram), ukida imperator Justinijan u VI veku.

Kao istaknuti katihetski i apologetski centar Aleksandrija igra odlučujuću ulogu u hristoloskim raspravama na saborima u Nikeji (325) i Halkidonu (451). Na Nikejskom saboru u sukobu između aleksandrinaca, prezvitera Arija i episkopa Aleksandra, arijanstvo biva proglašeno za jeres, a na Halkidonskom saboru, koji stavlja tačku na hristoloske rasprave, dolazi do definitivnog razilaženja aleksandrijske i carigradske crkvene oligarhije, odnosno monofizita i pravoslavnih. Na Halkidonskom saboru arhiepiskop aleksandrijski Kirilo brani stav da je Isus Hrist jedna ličnost u dvema prirodama, božanskoj i ljudskoj, koje se ne mogu pomešati, izmeniti i odvojiti. On insistira na jedinstvu (*monofizis* – jedna priroda) božanskog Logosa i tela u ovolapčenju, s tim da naglasak stavlja na silazak i pobađanje božanske prirode u ljudskom telu. S druge strane, Sabor usvaja dogmu o dvema različitim prirodama u Hristu koje su razdvojene i obitavaju neslivenne u jednoj ličnosti. Takav stav je egipatskim hrišćanima izgledao kao povratak na arijanstvo i pod Kirilovim naslednikom Dioskorom koptska crkva raskida sve veze sa Carigradom, a sedište arhiepiskopije premešta se iz Aleksandrije u manastir Svetog Makarija u Vadi Natrunu. Sve do arapskog osvajanja u Aleksandriji će prevladavati vizantijski uticaj, a većinu činiti melkiti – pravoslavni hrišćani, uglavnom grčkog porekla, dok će u unutrašnjosti dominirati koptska monofizitska crkva. Mržnja prema Grcima i svemu što je grčko bila je toliko da su Kopti pružili podršku persijskim i arapskim osvajačima Egipta protiv Vizantije očekujući od njih liberalniji odnos (koji u početku nije izostao) prema svojoj veri od Vizantinaca koji su progonima i hapšenjima pokušali da iskorene monofizitsku

Zapadna vrata koptske Viseće crkve (Kairo, Egipat, X vek)

ieres. Pored hristoloskog razmimoilaženja, tokom vremena dve crkve će produbljivati razlike, pre svega liturgičke prirode, pa je koptska crkva sve do danas zadržala arhaičnu Liturgiju Svetog Marka koju pravoslavna ne priznaje, dok je posle nekoliko liturgičkih reformi pravoslavni svet usvojio Liturgiju Svetog Jovana Zlatoustog. Koptska liturgija izvodi se na arapskom, počinje rukovanjem vernika, muškarci i žene sede odvojeno, a među molitvama može se čuti i molitva za reku Nil. Najveći praznik u koptskoj crkvi jeste Uskrs.

Narod je u većini stao na stranu arhiepiskopa Dioskora jer je osećao odbojnost prema intelektualnoj religioznosti Aleksandrije, a svoju veru učvršćivao pretapanjem paganskih bogova, rituala, običaja i simbola u hrišćanske. U faraonskoj religiji našlo se mnoštvo elemenata koji su u narodnoj pobožnosti bili lako prevodivi u hrišćanski kontekst. Faraonski Egipat je u suštini poznavao neku vrstu kombinacije politeizma i solarnog monoteizma očišćenog u vrhovnom bogu Ra, tvorcu vaseljene koji svoju moć iskazuje kroz sunce. Takođe je značajno da je faraon Amenhotep IV iz XVIII dinastije (14. vek p.n.e.), razvijajući kult boga Atona, praktično ukinuo politeizam i ozvaničio atonizam kao državnu religiju, što predstavlja najradikalniju versku reformu na tim prostorima do pojave Mojsija. Popularno antropomorfno božanstvo Oziris, bog koji je patio, stradao i vaskrsao, lako je poslužilo kao prefiguracija Hrista, a njegova žena Izida odana supruga i majka, postala je slikom Bogorodice. Staroeigipatski simbol života *ank*, korišćen u pogrbenim ritualima, postao je koptski krst i kao simbol identiteta koptske crkve svoju simboličku vrednost izgleda više duguje svom lokalnom nego hrišćanskom poreklu. Ideja Strašnog suda nalazi se takođe u faraonskoj religiji, a korišćenje ma-

gije u svakodnevnom životu ne jenjava, s tim što se vernici sada obraćaju svecima a ne bogovima. Uostalom, po nekim tumačima Starog zaveta, Mojsije koji čini čuda po Egiptu očišćenje je maga iz narodne mašte, a Hristova čuda, opisana u Novom zavetu, morala su pogodovati takvom senzibilitetu prijemčivom za okultno. Mumifikacija umrlih nastavljena je i u hrišćanskoj eri, pa je tako zabeleženo da je Sveti Antonije apelovao da se prestane sa balsamovanjem, a svoje sledbenike preklinjao da nikom ne kažu gde su ga sahranili da ga oni koji su ga voleli ne bi izvukli iz groba i balsamovali. Faraonski uticaj posebno se oseća u pogrbenim ritualima: umesto tekstova iz Knjige mrtvih sada se kao amajlije koje štite umrlag koriste papirusi sa hrišćanskim molitvama, parastos koji se služi 40 dana nakon smrti podseća na 40 dana koliko je potrebno da se izvrši mumifikacija, uzimanje hrane na parastosu asocira na darove u hrani ostavljene u grobnicama za dvojnika (duh) pokojnika – ka. Konačno, prevodioci Biblije na koptski upotrebili su staroeigipatski termin *neter* za Boga, koji je u koptskom preživeo kao *nute*. Iako je specifično značenje originalne reči i njenog koptskog derivativa nejasno, ovaj postupak ukazuje i na moguću lingvističku zavisnost koptske religije od paganizma koji joj je prethodio.

Asketsko-monaška tradicija

Nešto usled rimskih progona, a više zbog potrebe da se ostvari najviši hrišćanski ideal odricanja od ovozemaljskih potreba da bi se duša posvetila samo Bogu, po pećinama i napuštenim grobnicama u dolini Nila tokom 3. veka počinju da se nastanjuju prvi isposnici. Ti eremiti, regrutovani iz siromašnih

seoskih sredina, za prost narod postaju uzori i učitelji oko kojih počinju da se okupljaju sledbenici, što čini embrion prvih monaških zajednica. Prvim eremitom koga beleži istorija smatra se Sveti Pavle Tivejski koji je skoro 80 godina proveo u pustinji pored Crvenog mora, hraneći se hlebom koji mu je, po Božjoj volji, svakog dana donosio gavar i pijući vodu koja je samo za njega izašla iz stene. Poučen njegovim primerom eremitskim putem krenuo je i Sveti Antonije koji je proveo 30-tak godina u pećini blizu borišta Svetog Pavla, a čija će biografija, ispunjena slikovitim opisima pustinjačkih odolevanja iskušenjima i borbi sa demonima, postati primerom duhovne čvrstine i inspiracija slikara i književnika sve do danas. U 4. veku Sveti Pahomije prvi okuplja usamljene eremite u zajednice, propisuje pravila zajedničkog života i osniva mnoštvo manastira u Srednjem Egiptu. Po jednom sačuvanom zapisu u to vreme u Srednjem Egiptu, u dolini Nila i pored oaza, živi 10.000 monaha i 20.000 monahinja raspoređenih u 40 manastira. O ekspanziji monaštva svedoči i čuvena Istorija monaha u Egiptu koju pišu hodočasnici iz Palestine koji putuju u Egipat da bi upoznali veće širom hrišćanskog sveta poznate podvizičke. Život monaha u koptskim manastirima ne razlikuje se bitno od života pravoslavnih kaludera, s tim što koptski monasi kao znak razpovedavanja nose marame na glavi na kojima je izvezeno 13 zlatnih krstova: najveći označava Hrista, a ostalih 12 apostole, prve sveštenike i misionare. Zalaganjem poslednjeg poglavara koptske crkve pape Šenude III došlo je do renesanse koptskog monaštva tako da danas u Egiptu ima 25 aktivnih manastira sa značajnim brojem monaha i monahinja. Tako se vremenom religioznost koptskog naroda izgrađivala oko manastira koji postaju važna središta društveno-verskog okupljanja, a koptska crkva nakon raspada sa Carigradom nije dala nijednog značajnog teologa jer je prevladalo asketski i monaški tip religioznosti. U zemlji u kojoj se rodilo monaštvo manastiri se uglavnom podižu na grobovima svetaca i mučenika (S. Pavle, S. Antonije, S. Šenuda), a pored pećine u Vadi Natrunu, između Kaira i Aleksandrije, gde je živeo Sveti Makarije, učenik Svetog Antonija, nikao je najveći manastirski kompleks u Egiptu koga čine 4 manastira i koji je sve do danas ostao najznačajniji duhovni centar koptske crkve. Manastir sagrađen na grobu Svetog Mine (omiljenog sveca-mučenika) u pustinji Mairut postao je mestom masovnog hodočašća zbog čudotvornosti izvora isceliteljskih moći. U Starom Kairu pohodi se crkva Svetog Merkurija (6. vek) u kojoj se nalazi kripta gde je Sveti Barsaum (Goli) živeo 20 godina sa zmijom. Kopti posebno neguju uspomenu na boravak Egipt porodice u Egiptu, što se na mnogim mestima obeležava posebnim kultovima. Najznačajnijim mestom smatra se Gebel al Tair (Planina ptica) u Srednjem Egiptu gde je, po legendi, mali Hrist istegao ruku i zaustavio stenu koja je padala na čamac sa Svetom porodicom i tom prilikom ostavio otisak na steni. Danas je to

mesto višednevnog verskog festivala na kome se Kopti uspinju na vrh planine do Bogorodičine crkve u kojoj se nalaze slike Isusa i Marije za koje se veruje da imaju isceliteljsku moć.

Moć ikone

Među Koptima posebno je rašireno vero-
vanje u čudotvornu moć relikvija i nema cr-
kve i manastira koji nemaju neku relikviju
ili čudotvornu ikonu zbog kojih s tačno od-
ređenim ciljevima dolaze vernici iz celog
Egipta. Nijedan drugi hrišćanski pokret
nema takvu količinu slika (ikone, kopije, fo-
tografije svetaca i ikona) osoba kojima se is-
kazuje poštovanje (sveti, mučenici, patrijar-
si, monasi, eremiti), a čija su dela, patnje i
čuda opevana u legendama. Kopti rado ljube
i dodiruju ikone, ostavljaju na njima voskom
ispisane molitve i poruke, a na nekim ver-
skim ceremonijama padaju u zanos kada se
iznose ikone svetitelja koje svi žele da do-
taku kako bi dobili blagoslov. Oni veruju
da svaka čudotvorna ikona pomaže pod dva
uslova: da je zahtev zasnovan na istinskoj
veri i da nije kontradiktoran Božijoj volji.
Moć ikona je za Kopte ogromna jer, kako go-
vore, "one čine da đavoli uzdrhte i zastraše
ih kao da su izloženi krstu ili Svetom miru".
Među Koptima su veoma raširene i džepne
ikone koje međusobno razmenjuju kao bla-
goslov (*baraka*, arap.), a blagoslov je veći
ako ikona na poleđini nosi potpis episkopa
ili patrijarha.

Slikanje ikona u koptskoj crkvi ima, slič-
no kao i drugde u hrišćanskom svetu, koren
u prethrišćanskim običajima i umetnosti. U
Rimskom carstvu portreti imperatora javno
su izlagani da bi vladar bio simbolički pris-
utan, na državnim ceremonijama njima je
iskazivano poštovanje, a kada bi došlo do
smene na prestolu portret starog imperatora
se uništavao. Ovaj običaj se zadržao i u ra-
nohrišćanskim vremenima kada su na jav-
nim mestima izlagani portreti konzula i bis-
kupa, kasnije i svetitelja. U početku su cr-
kveni oci bili protiv portretnih ikona, ali su
kasnije shvatili da slika zamenjuje reč i da
ikone mogu imati didaktičku funkciju. Za-
beleženo je da je patrijarh Kiril I 420. godine
okačio ikone po svim crkvama u Aleksan-
driji i naredio da se isto uradi svuda po
Egiptu. Od tada ikone u Egiptu postaju
predmeti intenzivnog ličnog obožavanja, a
vernici počinju da im pripisuju magična
svojstva, sve do ukidanja razlike između
ikone i sveca, jer ikona deluje kao sveta: ona
plače, krviri i leči. Najstarije koptske
ikone potiču iz 6. veka, a iz perioda 6. – 18.
veka nije sačuvana nijedna ikona. Koptska
crkva ostala je izvan ikonoboračkih raspra-
va i nije bilo zabrane slikanja ikona, ali ne-
što ikona je stradalo od muslimana, a najveći
broj zahvaljujući običaju da se stare i po-
lomljene ikone pale i na tvoj tvari priprema
Sveto миро. Tek od 18. veka počinje prepo-
rod ikonopisa, pojavljuju se radionice i stra-
ni majstori kao Grk Astazi al Rumi ili Juha-

Ikona pustinjačka Abu Nofra (Egipt, 3. vek)

na Jeremenin koji unose strane stilske i iko-
nografske elemente u koptsku tradiciju.

Danas je teško govoriti o nekom specifič-
nom koptskom stilu u umetnosti pošto
koptska crkva nije proizvela nikakav slikar-
ski kanon ili uputstvo, kao što je to bio slu-
čaj u Vizantiji, pa su koptski majstori imali
potpunu stilsku i ikonografsku slobodu.
Koptsku umetnost je teško definisati i ob-
jasniti jer ne pokazuje jedinstvo stila, na lo-
kacijama ne postoje pisana svedočanstva, a
zbog prekida u 6. veku ne može se utvrditi
dokle traju grčko-egipatski uticaji. Jasno je
da je koptska umetnost nikla na helenistič-
kim izvorima aleksandrijske škole koju od-
likuju elegancija i sklad proporcija, sofisti-
ciranost i zanatska perfekcija, ali da su pre-

meštanjem žarišta duhovnosti u manastire u
unutrašnjosti te stilske odlike izvitoperene i
primitivizovane. Majstori koji rade po man-
stirima (uglavnom kaluderi) ne teže perfek-
ciji već izrazu lične vere i slobodnoj umet-
ničkoj ekspresiji, lišenoj standarda radioni-
ca i esnafskih supervizora kao što je to bio
slučaj u Aleksandriji. Otuda je koptska
umetnost u osnovnim crtama naivna i nesof-
isticirana, obrada je grublja (kada je reč o
kameni, drvetu ili slonovači), a proporcije
poremećene do karikaturalnosti: figure se
uvek slikaju *en face*, imaju kratke noge i ve-
like glave sa krupnim očima. Mnogi istori-
čari umetnosti skloni su da tvrde da je u pi-
tanju oponiranje realizmu grčko-egipatskog
paganizma, napuštanje naturalističkog radi

Koptski križ (Egipat, 3. vek)

simbolističkog izraza kojim se veća vrednost pridaje značenju stvari nego samim stvarima. Upravo kroz apsolutnu stilizaciju i žrtvovanje oblika značenju koptska umetnost pronalazi modus umetničkog izražavanja adekvatan tipu religioznosti koju ilustruje. Stoga je neodrživa teza da su čuveni posmrtni portreti i maske iz Fajuma i Antinoje (I–IV vek) kao i stojeće figure naslikane na platnenim pokrovima mumija, poslužili kao izvori koptskih portretnih ikona. Oni su faraonski po svojoj ulozi i mestu na vrhu sarkofaga, rimski po stilu, odeći i kroju lica, i nema koptskih ikona koje naginju takvoj vrsti portretnog realizma niti su u koptskoj crkvi ikone imale sličnu pogrebnu funkciju. Čuvena ikona *Hrist štiti Svetog Minu* (VI–VII vek, Luvr) pokazuje Hrista koji je zagrljio omiljenog koptskog sveca: takva prisnost i neusiljenost ne može se naći u ikonografskom repertoaru drugih hrišćanskih sredina, kao ni slobodno prevodenje paganskih tema u hrišćanske. Tako su česte predstave Bogorodice Mlekipitateljnice nadahnuti predstavama Izide koja doji Hora, Sveti Džordž koji ubija zmaja liči na Hora koji kopljem probada Seta predstavljenog kao zmija, Arhanded Mihajlo koji meri duše preslikan je Tot koji meri srca na Strašnom sudu, a ptica kao simbol Svetog duha nekad je označavala dušu pokojnika – ba. Takođe se slobodno manipulislo grčkim motivima, pre svega u dekorativnim umetnostima gde srećno kupidone, vinovu lozu, Afroditu, Herkula, Posejdonu, itd. Dok su u početku teme mnogobožičkog porekla obeležavane krstom kako bi se pročitale kao hrišćanske, između 5. i 7. veka, zlatnom dobu koptske umetnosti, taj običaj prestaje jer su te teme u svesti naroda već potpuno zaživele i dobile hrišćansko značenje. Interesantno je da se Hrist slika rede nego Bogorodica i svetitelji, a kada se slika onda je u pitanju predstava Hrista kao kralja, u slavi a nikada kako pati. Kopti shodno svojim precima ne vole scene

smrti i mučenja, grešnika u paklu, što je slično slikarstvu faraonskog Egipta kojim se veličaju herojska dela i vrline bogova i vladara, a izbegava prikazivanje užasnih moći tirana i demona. Narativne teme se retko sreću u koptskom slikarstvu i to su obično veliki praznici, događaji iz života nekog sveca ili skupine kaludera. Koptska umetnost ne poznaje mozaik, a fresko-slikarstvo sačuvalo je samo fragmentarno, po manastirima *in situ* (oaza Karga, Bavit, manastiri S. Makarija i S. Pavla) i u Koptskom muzeju u Kairu. Ako su se do 5. veka u koptskom slikarstvu mogli osetiti poneki vizantijski uticaji, onda posle bizme uticaji dolaze iz Palestine i Sirije (veća spiritualnost fizionomija, zlatna pozadina, veća elegancija u crtežu figure), da bi nakon perioda čutanja (VI–XVIII vek) koptsko slikarstvo postalo izrazito eklektičko, bez izražene autentičnosti i specifičnosti koje su se mogle primećivati u ranom periodu.

Koptska umetnost

Nakon pada pod arapsku vlast koptska zajednica nema nikakvog dodira sa spoljnjim svetom i okolnim kulturama, ali zato dolazi do obostranog prožimanja koptske i muslimanske umetnosti. Kao što je pod Arapima državna administracija skoro u potpunosti u koptskim rukama (poreznici, ponekad savetnici vladara), tako je i u zanatstvu, pre svega tkanju i obradi drveta, koptska superiornost evidentna. Muslimanski vladari su često zapošljavali koptske zanatlije i umetnike, u početku jer nisu imali svoje, a kasnije svesni njihove veštine, pa je tako zabeleženo da su Kopti učestvovali u zidanju nekih džamija u Medini. U tom periodu posebno se ističu koptski tkalci koji su veštinu izrade tapiserija nasledili od svojih predaka iz faraonskog Egipta. Oni koriste hiljadama godina star razboj, specijalan egipatski čvor i motive u kojima se mešaju grčko-egipatske (kupidoni, ptice, zvitvinje), sasanidske (paunovi koji piju vodu iz posude) i hrišćanske (Bogorodica sa Isusom na magarcu) teme, radeći pri tom i za muslimanske patronne. Pod Fatimidima koptske zanatlije rade dizajn enterijera gde se ističu u obradi drveta izrađujući paravane, ormariće i ostale delove mobilijara, prenoseći neke od tih iskustava i u dekoraciju svojih crkava. Drvene, izrezbarene oltarske pregrade sa krstovima, floralnim i geometrijskim motivima, spadaju u najviše domete koptske umetnosti uopšte po svojoj maštovitosti i originalno koncipiranoj koncepciji dekoracije.

U arhitekturi se osobenosti koptske umetnosti najmanje razpoznaju. Od raznog programa hrišćanske arhitekture korišćenog u grčko-rimskom svetu Kopti su usvojili isključivo tip trobrodne bazilike, izveden iz rimske civilne bazilike, a neki istraživači koptske arhitekture pronalaze i uticaj hipostila egipatskih hramova. Pod muslimanskom vlašću Koptima je uglavnom za-

branjeno da grade i obnavljaju crkve, a mnoge su uništene za vreme krvavih progona sultana El-Hakima, u 11. veku. Iako zaštićeni odbrambenim kulama i zidovima visokim i do 10 metara manastiri u pustinjama često su pljačkani od strane Beduina. Stoga je danas sačuvano malo koptskih crkava koje nisu tokom vremena popravljane, rekonstruisane i prepravljane. Arhitektonski najvrednije koptske crkve nalaze se danas u koptskoj četvrti u Kairu – one spadaju među najstarije hrišćanske crkve u svetu jer potiču iz 4. veka. Po spoljašnosti se ne razlikuju od ostalih kuća jer su crkve uvek prve bile na meti napada, imaju plan trobrodne bazilike sa 3 apside od kojih je centralna posvećena svecu-patronu crkve, a ostale dve drugim svecima. Nekada su sveci i mučenici sahranjivani ispod oltara pa stoga sve ove crkve imaju kriptu u kojoj se čuvaju relikvije. Crkva Svetog Sergija ima predvorje sa baptisterijumom što ukazuje na stari običaj da se u crkvu može ući tek nakon purifikacije. Najlepši enterijer ima Bogorodičina crkva, Al-Muallaqa, koja ima izvanrednu oltarsku pregradu i propovedaonicu na 13 stubova (simbolišu Hrista i apostole, onaj koji predstavlja Judu crne je boje) – rad sigurno najboljih majstora toga vremena. Za crkvu Svete Barbare, nastalu u fatimidskoj eri (10. vek), vezana je jedna legenda koja govori o naporima Kopta da svoje spomenike sačuvaju i u najtežim trenucima. Kada je kalif saznao da su S. Barbara i još jedna crkva u blizini rekonstruisane bez dozvole, naredio je arhitekti da sruši jednu od njih. Kao nije mogao da se odlučiti arhitekta je hodao od jedne do druge dok nije umro od iscrpljenosti. Kada je kalif čuo šta se desilo dozvolio je da obe crkve ostanu. Danas koptska zajednica i međunarodne organizacije intenzivno rade na obnovi i zaštiti koptskih spomenika kao prvorazrednih svedočanstava ranohrišćanske ere.

Hinduistička mitologija čini kompleks mitoloških likova i sižea različitog porekla, koji je krajem stare ere u Indiji potisnuo religiju vedskog brahmanizma. Javljanje hinduizma tumači se kao reakcija starog brahmanizma na reformatorske pokrete budizma i dainizma. Religija zasnovana na autoritetu veda, pojavljuje se u novim uslovima u vidu hinduizma, uključujući narodna verovanja i kultove, koji su ranije bili izvan ritualno-mitološkog sistema.

Rana uobličenja ove mitologije sadrže epovi *Mahabharata* i *Ramajana*. Razvijeni hinduizam nalazi se u puranama, a potom i u sanskritskoj klasičnoj literaturi i srednjovekovnim književnostima na novindijskim

Hinduistička mitologija

Dušan Pajin

jezicima. Već u kasnoj vedskoj književnosti, likovi bogova koji su se nalazili na čelu panteona starih arijaca dolaze u drugi plan. U ulozu vrhovnog božanstva u kasnovedskom periodu sve češće se pojavljuje Pradapati,

bog-tvorac i bog-otac. Početkom epskog perioda njega zamenjuje Brahma, možda i pod uticajem filozofije upanišada (VIII-VI v.pre n.e.), koji je religijska personifikacija filozofskog pojma – brahmana.

Trimurti: Brahma, Šiva i Višnu /špreda je Šiva/ – Indija, VIII vek/

U epovima (*Mahabharata*, *Ramajana*) identifikovanje Brahme sa brahmanom nije dosledno. Lik Brahme vezuje se pre svega za kosmogonijski mit, čije različite verzije odražavaju i arhaične predstave, a filozofske spekulacije. Jedna od najprastranjenijih tema jeste mit o nastanku sveta iz kosmičkog jajeta, koje se rađa iz toplote u iskonskom okeanu. U jajetu se rađa demijurg Brahma koji stvara vasionu od materije toga jajeta. Govori se o tri sveta: nebu, zemlji i podzemlju. Stvorivši vasionu, Brahma utvrđuje zemlju između voda i zvezda na nebu, određuje tok vremena i smrt radi spasa zemlje od prenaseljenosti. Bogovima, svojim potomcima, određuje da vladaju posebnim sferama, svodi na zemlji red (*dharma*), obrede i običaje, stalesku podelu društva na četiri varne (kaste). U epu se posebno podvlači uloga Brahme u utvrđivanju vlasti na nebu (gde on postavlja *Indru* za kralja bogova) i na zemlji. Ali i Brahma, koji se u početku pojavljuje kao »samopostali« (svajambhu), kasnije gubi prevagu i vanvremensku poziciju. U epu na čelu panteona pored Brahme nalaze se Višnu i Šiva. Bogovi, koji zauzimaju glavna mesta u vedskom panteonu, dobijaju niže mesto u hijerarhiji, kao grupa lokalna, čuvara sveta, od kojih svaki vlada jednom stranom sveta (*Indra*, *Agni*, *Varuna* i *Jama*). *Indra* zadržava ulogu gromovnika i nosioca kiše, a i predvodi bogove u nebeskim bitkama, zaštitnik je kšatrija (vojne kaste). Vedski *Varuna* prelazi u drugostepeno božanstvo voda. Nasuprot ovome, veliki značaj dobija *Jama* – gospodar »predaka«, tj. sveta pokojnika. Kasnije se razvija predstava o bezbrojnim paklima pod zemljom, kojima vlada *Jama*. Kao novo božanstvo u panteonu se pojavljuje *Kubera*, bog bogatstva i gospodar jačša koji vremenom preuzima mesto *Agnija*. *Kubera* je bio običan čovek kasnije uzdignut u rang božanstva. U panteonu ostaju i božanstva kao što su *Sarasvati* i *Tvaštar*, u epu poznatiji pod imenom *Višvakarman*.

Ukupan broj bogova i granice koje ih odvajaju od drugih mitoloških klasa, u epskoj mitologiji isto su tako neodređene (menjaju se od teksta do teksta) kao i u vedskoj, s tom razlikom što se i ovde sačuvao tradicionalan broj 33 i podela na grupe: aditje (12), vase (8), rudre (11) i ašvine (2), ali broj bogova, zapravo je mnogo veći. Najniži stepen panteona zauzimaju šumski i domaći duhovi, bogovi-pokrovitelji gradova, planina, reka, drveća, domova itd. Bogovi postvedskog panteona su lepi, ne dotiču tlo nogama, ne bacaju senku itd. Oni su mudri, a kao i demoni poseduju sposobnost pretvaranja u različita oblika.

Bogovima se suprotstavljaju demoni – asure. Bogovi i asure zajedno mučaku okean da bi iz njega dobili *amritu*, napitak besmrtnosti (umesto vedske *soma*). Oni mitsku goru *Mandaru* obmotavaju kosmičkom zmijom *Šeom*; postavivši je na leđa džinovske kornjače koja je šla na dno okeana, koriste je kao bučalicu. Iz okeana osim *amrite* pojavljuju se *Lakšme*, boginje lepote i sreće. Kao sporedni produkt bučaka-

nja nastaje strašan otrov *balahala*, koji preti da uništi sva bića, ali ga *Šiva* stavlja u usta i drži u grlu. Uz *Višnuovu* pomoć bogovi na prevaru uzimaju *amritu* od asura.

U epskoj mitologiji ima više grupa demona pored rakšasa i pišaća koji se spominju još u vedama. Oni se suprotstavljaju trima klasama pozitivnih bića (bogovima, ljudima i precima). Iz veda u epove prelaze likovi *gandharva* i *apsara* koji se antopomorfizuju. Uporedo sa jakšama koji se prikazuju u vidu prelepih mladića i devojaka, u *Kuberinu* svitu se uključuju gubjake, polukonji-poluptice, *gandharve* u ulozu nebeskih muzičara i sidhi, stanovnici nebeske sfere nalik na anđele.

Kasnije se pojavljuju vjadharhi, duhovi gorskih šuma, slični elfima u evropskom folkloru. Važnu ulogu igraju i nage, poludemonska bića zmijske prirode.

U mitologiji životinja kako u hinduizmu, tako i u vedskom periodu, važnu ulogu ima krava. Posebno lik čarobne krave *Surabhe*, koja ispunjava sve želje svog gospodara. Veoma je raširen i kult majmuna, vezan uz lik *Hanumana*, mudrog majmunskog vođe koji u *Ramajani* pomaže *Rami* da oslobodi otetu suprugu. Životinje se uključuju i u kultove glavnih božanstava panteona kao *vahane* – »nosioci« određenog božanstva. Tako se guska smatra *Brahminom* »vahanom«. *Višnu* se prikazuje kako sedi na džinovskoj ptici *Garudi*; *Šiva* »vahan« je beli bik *Nandi*, a lav je »vahan« njegove žene *Devi* (*Durga*).

U mitologiji flore važni su *ašvatha* (sveta smokva), *njagrodha* (banjan), *ašoka* (njoj se mole žene za vreme porođaja), *lotos*, *tulasi* (cvet, povezan sa kultom *Višnu*).

U kosmografiji zemlja se opisuje kao pljosnat disk u čijem centru je mitska planina *Meru*. Oko nje, odvojena okeanima pružaju se četiri kopna (*dvipa*).

Iznad zemlje se slojevito podižu sedam nebesa, a najviše i najlepše od njih je »*Brahmin svet*« (*brahmaloka*). Na nebesima borave bogovi, sveti mudraci i druga bića polubožanske prirode. Ispod zemlje raspoređeno je sedam slojeva podzemnog sveta (*patale*), gde žive zmije (*nage*) i druga mitska bića. Još niže su sedam nivoa pakla (*naraka*). Ispod svega živi zmija *Šeša*. Svet je (*Brahmino jaje*) okružen ljuskom koja ga deli od prostora u kome je raspoređeno nebrojeno mnoštvo istih takvih svetova, koji bez kraja nestaju i ponovo se pojavljuju.

U kosmogoniji se razvija ideja o cikličnom uništavanju i obnavljanju sveta. Postojanje i nepostojanje vasion određuje se kao *Brahmini* »dan« i »noć«; svet nestaje kada *Brahma* zaspi, a sa njegovim buđenjem ponovo se stvara. U raznim tekstovima trajanja »*Brahminog dana*« različito se određuje.

Po isteku »*Brahminog dana*« kosmička vatra, koja tinja u dubinama okeana izbijaja napole i sagoreva svetove posle čega nastupa prljaja, rastakanje vasiona.

U kasnijem hinduizmu *Brahma* gubi značaj u odnosu na *Višnu* i *Šivu*. On zadržava mesto u vrhovnoj trijadi bogova, predstav-

ljajući stvaranje (*Višnuu* i *Šivu* pripisuju se čuvanje i razaranje vasiona), ali stvara svet po *Višnuovoj* ili *Šivinoj* naredbi.

U epovima i puranama paralelno se izlažu dva glavna mitološka kompleksa – *višnuit* i *šaitviti*.

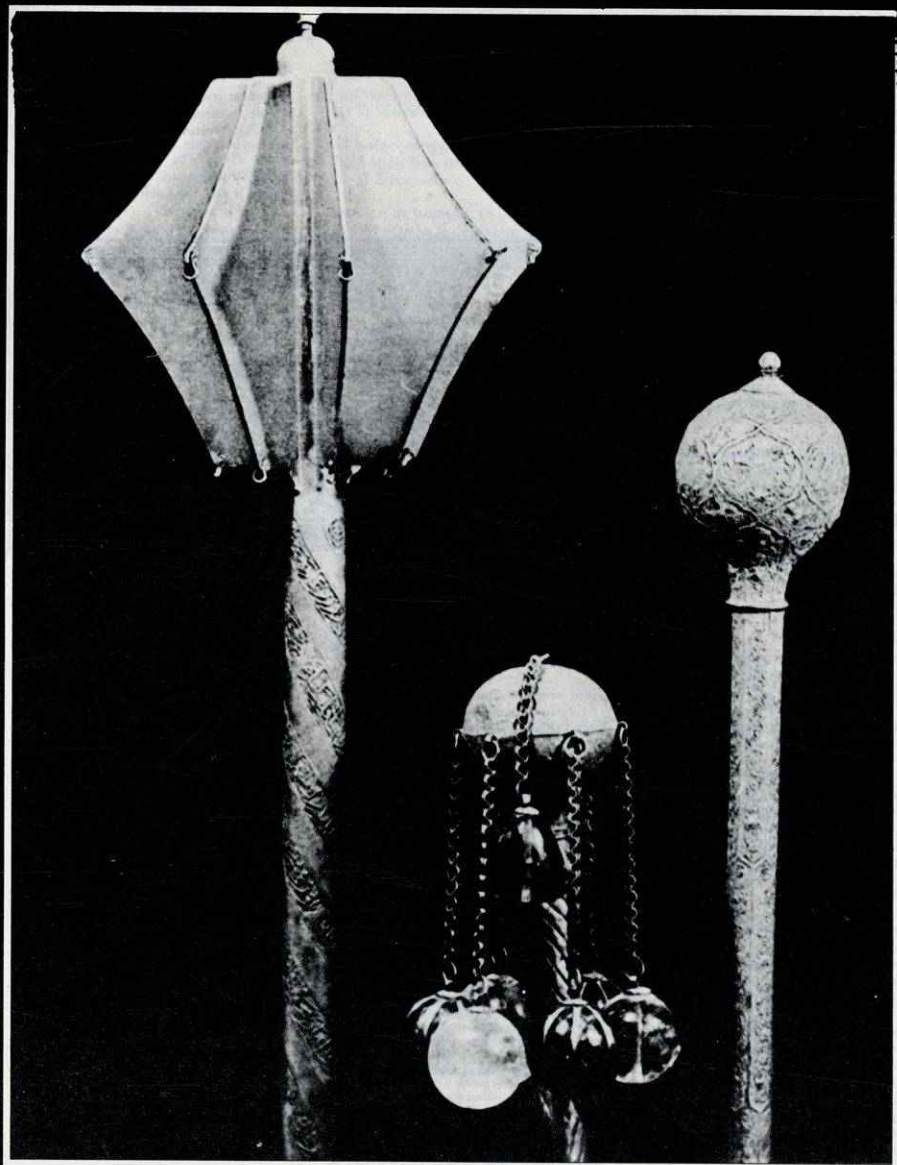
Izmirivanje dva glavna toka – *višnuizma* i *šaitvizma* koji postoje paralelno unutar hinduizma – izraženo je u kasnoj koncepciji (trimurti, jednog boga sa tri aspekta (*Brahma*–*Višnu*–*Šiva*)) u ranije spomenutom redosledu funkcija. Drugi pokušaj kompromisa predstavlja srednjovekovni kult *Harihari*, božanstva koje u sebi spaja crte *Višnu* (*Hari*) i *Šive* (*Hari*).

Likovno stvaralaštvo vezano za hinduizam je bilo raznovrsno – od monumentalne arhitekture i skulptura, do slikarstva koje se razlikovalo i po područjima i po epovima. Likovni izraz se kretao od naivnog, vezanog za ruralna područja i umetnike bez obuke i artizma, do prefinjenog izraza dvorskih umetnika i profesionalaca. Pri tome je karakteristično da u hinduizmu (kao i u budizmu i dainizmu) nalazimo i apstraktnu skulpturu i slikarstvo koji izražavaju pojedine apstraktne ideje, mnogo pre nego se takva zamisao javlja u zapadnoj umetnosti.

Posle islamskih osvajanja u severnim područjima se razvija i stil u kome je vidljiv uticaj persijske islamske umetnosti, kao što je mnogo pre toga u jednom delu istog područja, u skulpturi došao do izražaja grčki uticaj (budistički skulptura). To slikarstvo je imalo nekoliko zasebnih škola, a najomiljenije motive je crpio iz mitova o *ljubavi Radhe* i *Krišne* (*Višnuovog odelovanja*), kojima je i vaitšavska (*višnuit*) tradicija pridobijala najviše slojeve stanovništva.

Ličnosti i događaji

Turski topuz i helebarde /Turska, XVII vek/

*U Ime Boga, Najiskonskijeg,
Najvećeg*

Zaista su srca odanih sažehena u vatri raz-
dvojenosti:

Gde je sjaj svetla Tvog Lika,
O Voljeni svetova?

Oni koji su Ti bliski ostavljeni su u tami na-
puštenosti:

Gde je bljesak jutra Tvog sjedinjenja,
O Željo svetova?

Tela onih koje Si odabrao leže grčeviti se u da-
lekim zemljama:

Gde je okean Tvog prisustva,
Općinitelju svetova?

Žudne ruke su dignute k nebu tvoje milosti
i darežljivosti:

Gde su kiše Tvog darivanja,
Ti koji uzvračaš svetovima?

Neverni se digoš u nasilju na svakoj strani:

Gde je izvršna moć Tvoje naredbe,
O Pobjedniče svetova?

Lavež pasa glasan je sa svih strana:

Gde je lav iz šuma Tvoje sile,
O Ti koji kažnjavaš svetove?

Hladnoća je stegla celo čovečanstvo:

Gde je toplina Tvoje ljubavi,
O Vatro svetova?

Beda je dostigla vrhunac:

Gde su znaci Tvoje pomoći,
O Spasu svetova?

Tama je obvila većinu ljudi:

Gde je blistavilo Tvoje divote,
O Sčaju svetova?

Vratovi ljudi ispruženi su u zločiti:

Gde su mačevi tvoje osvete,
O Razoritelju svetova?

Uniženje je dostiglo najveću dubinu:

Gde su znamenja Tvoje slave,
O Slavo svetova?

Jadi su pogodili Otkrivaatelja Tvog Imena,
Sve-Milosrdnog:

Gde je radost Dana nicanja Tvog Otkrove-
nja,

O Ushitu svetova?

Očajanje je zahvatilo sve ljude zemlje:

Gde su amblemi Tvog veselja,
O Radosti svetova?

Vidiš Mesto Švitanja tvojih znakova zakri-
ljeno zlim navodima:

Gde su prsti Tvoje moći,
O Silo svetova?

Suva žed je zahvatila sve ljude:

Gde je reka Tvog obilja,
O Milosti svetova?

Tablica vatre

Bahaulah¹

Kaligrafija Miškina Kalama /Iran, XIX vek/

Gramzivost je zarobila celo čovečanstvo:

Gde su likovi nepristrasnosti,
O Gospode svetova?

Vidiš ovog Nevoljnika samog u izgnanstvu:

Gde su nebeske čete Tvoje zapovesti,
O Vladaru svetova?

Napušten sam u tuđoj zemlji:

Gde su znamenja Tvog poverenja,
O Uzdanicu svetova?

Agonija smrti zahvatila je sve ljude:

Gde je nadolazak Tvog okeana večnog ži-
vota,
O Životu svetova

Šapati Sotone zadahnuti su svakom stvorenju:

Gde je meteor Tvoje vatre,
O Svetlu svetova?

Opijenost strašću iskvarela je većinu ljudi:

Gde su izvorišta čistote,
O Željo svetova?

Vidiš Nevoljnika zahvaćenog tiranijom
među Sirijcima:

Gde je sjaj Tvog švitanja,
O svetlo svetova?

Vidiš da Mi je zabranjeno da kazujem:

Odakle će onda izvirati Tvoja muzika,
O Slavuju svetova?

Većina ljudi uronjena je u dokone maštarije:

Gde su zastupnici Tvoje izvesnosti,
O Potvrdo svetova?

Baha se utapa u moru patnje:

Gde je Lada Tvog spasenja,
O Spasitelju svetova?

Vidiš Dan javljanja Tvoje reči u tami stva-
ranja:

Gde je sunce neba Tvoje milosti,
O Davaoče svetla svetova?

Svetla istine i čistote, odanosti i časti su utru-
nula:

Gde su znaci Tvojeg osvetničkog besa,
O Pokretaču svetova?

Može li videti one koji su Te osvetlali, ili
koji se pitaju šta ih je zadesilo na stazi Tvoje
ljubavi?

Sada Mi pero staje,
O Voljeni svetova.

Grane Božanskog drveta² leže polomljene
nadirućim olujama sudbine:

Gde su stegovi Tvoje zaštite,
O Pobjedniče svetova?

¹ Maja 29. ove godine bahajci širom sveta obeležili su stogodišnjicu Bahaulahovog (Bahá'u'lláh) upokojenja (vidi tekst »Ko su bahajci?« - *Kulture Istoka*, broj 24, april-juni 1990). Bahaulah je bio jedan od prvih Babovih pristalica. Posle Babovog ubistva 1850. i progona babista u Iranu, bio je utamničen, a zatim prognan u Irak, koji je tada bio u sklopu Turskog carstva. U bašti Ridvanu Bahaulah je 1863. objavio svoje poslano čime započinje istorija bahajске religije. *Tablica vatre* nastala je 1870. godine u vreme kad je Bahaulah bio zatočen u Aki (malom gradiću tadašnje Palestine) i posle nesrećne smrti njegovog sina Mirze Mihdija. U to vreme Bahaulah i bahajci bili su izloženi velikom pritisku i neprijateljstvu. *Tablica vatre* je jedan od najlepših tekstova bahajске tradicije, a čak i u prevodu iz druge ruke (persijski-engljski-arapski) može se naslutiti poetsko-religijski naboj originala. *Tablica vatre* je uključena u meditativne molitve bahajске tradicije, a svako ko je na velikoj muci i iskušenju može u njenim redovima prepoznati pitanja vlastitog srca.

² Božansko drvo (arapski, *Sadratu'l-muntahá*) je u drevna vremena bilo drvo koje su Arapi sadili na

Ovo Lice skriveno je u prašini klevete;
Gde je povetarac Tvog saosećanja,
O Milosti svetova?

Haljinu svetosti uprljaše obmanjivači
Gde je odora Tvoje svetosti,
O Ukrasu svetova?

More milosti zaprečeno je onim što su ruke
ljudi iskovale:
Gde su talasi Tvog obilja,
O Željo svetova?

Vrata koja vode Božanskom prisustvu za-
bravljena su tiranijom
Tvojih neprijatelja:
Gde je ključ Tvog dara,
O Raskovniku svetova?

Lišće je požutelo od otrovnih vetrova pod-
bunjivanja:
Gde je pljusak oblaka Tvog obilja,
O Davaoče svetova?

Univerzum je potamneo od prašine greha:
Gde je povetarac Tvog praštanja,
O Oprostitelju svetova?

Ovaj Mladić sam je u pustolini:
Gde je kiša Tvoje nebeske milosti,
O Darovatelju svetova?

O Vrhovno Pero, Čusmo tvoj najdraži zov u
području večnog:
Podaj Svoje uho onom što će kazivati Je-
zik Svevišnjeg,
O Nevoljniče svetova!

Da nije hladnoće,
Kako bi prevladala toplina Tvojih reči,
O Razjašnjivaču svetova?

Da nije nesreće,
Kako bi sunce Tvog strpljenja sjalo,
O Svetlo svetova?

Ne jadikuj zbog zlih.
Ti si stvoren da podnosiš i istraješ,
O Strpljenju svetova.

Kako je drago Tvoje svitanje na obzorju Sa-
veza među pokretačima neposlušnosti,
i Tvoja žudnja za Bogom,
O Ljubavi svetova.

Tobom je steg nezavisnosti postavljen na
najviše vrhove,
i more darežljivosti pokrenuto,
O Ushićenju svetova.

Tvojom samoćom zasjalo je Sunce Jednosti
i Tvojim izgnanstvom
ukrašena je zemlja Jedinstva. Budi strp-
ljiv,
O Ti Izgnaniče svetova.

Od uniženja načinismo odeždu slave,
a od patnje ukras Tvog hrama,
O Ponosu svetova.

Ti vidiš da su srca ispunjena mržnjom,
a Tvoje je da se ne obazireš,
O Ti Skrivatelju grehova sveta.

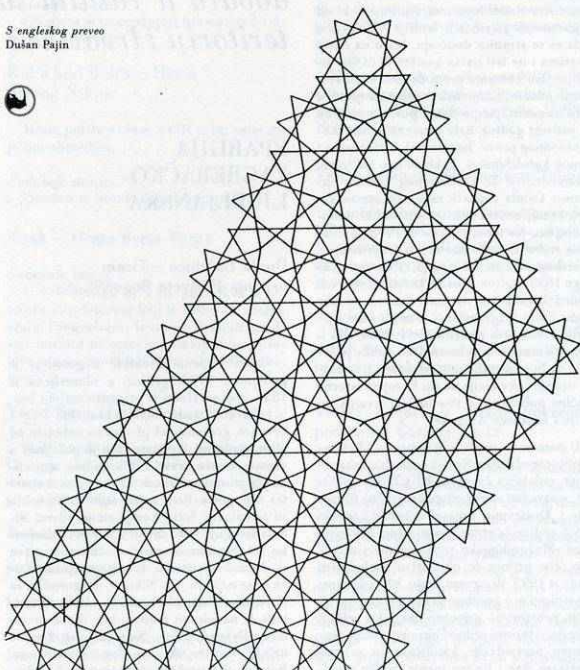
Kad mačevi sevaju, kreni napred!
Kad strele lete, stremi napred!
O Ti Žrtvo sveta.

Treba li ti da jadikuješ, ili treba Ja da jadi-
kujem? Pre treba Ja da plaćem zbog malob-
rojnosti Tvojih zastupnika,
O Ti koji si pokrenuo jadanje svetova.

Zaista, čuo sam Tvoj Poziv, O Sve-Slavni
Voljeni; i sada lice Bahe plamti vrelinom
patnje i vatrom Tvoje blistave reči i On je
ustao na mestu žrtve, Tebi da učini, O Ru-
kopoložitelju svetova.

O Ali-Akbaru, zahvali svom Gospodu za ovu
Tablicu kojom možeš da udahneš miris
Moje krotkosti i saznaš šta Nas je zadesilo
na Božjem Putu, Obožavanog svih svetova.
Budu li sve sluge pročitale i promislile ovo,
u njihovim žilama buknuće vatra koja će za-
paliti svetove.

S engleskog preveo
Dušan Pajin

kraju puta. U bahajskim spisima označava simbolički
Božje pojavljivanje u liku Bahaulaha. Ono je Drvo koje
ne mogu nadići ni ljudi ni anđeli (u engleskim prevo-
dima, *Divine Lote Tree*).

Popis koji sledi je nepotpun zbog nemogućnosti pristupa i uvida u stanje objekata koji su na terenima pod kontrolom MUP-a i paravojnih formacija Hrvatske. Iz tog nepotpunog popisa i pregleda vidljivo je da su vlasti Hrvatske kršile različite odredbe Haške konvencije o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba, neposrednom zloupotrebom sakralnih objekata u vojne svrhe i njihovim skrnavljenjem sa stanovišta crkvenog prava. Umesto da budu pod posebnom zaštitom, ti objekti su namerno izlagani posebnom riziku (postavljanjem mitraljeskih gnezda na tornjeve, a minobacačkih u crkvena dvorišta, ili smeštanjem i magacioniranjem municije u glavne zgrade), ili su ruženi, rušeni i minirani ukoliko bi inače ostali pošteđeni tokom ratnih dejstava. Mnogi objekti su u različitim stepenu oštećeni, ili potpuno razoreni još i pre izbijanja ratnih sukoba u leto 1991., na tlu Hrvatske, da bi kasnije bili dodatno uništavani, ako bi još nešto od njih ostalo. Pojedini objekti su sada po drugi put razoreni (prvi put za vreme drugog svetskog rata), tako da je ostvaren genocidni kontinuitet, pošto razaranje ovih objekata (koji nemaju privredni, ili vojni značaj, nego samo duhovni i kulturni) ima za cilj zatiranje pravoslavlja i srpsstva u krajinama.

Na tlu Hrvatske i krajine već su jednom, u drugom svetskom ratu, u crkvi u Glini i koncentracionim logorima, ispisane neke od najmračnijih stranica u istoriji XX veka, a sada se te stranice dopisuju, često na istim mestima i na isti način kao što je to već činjeno. Ova zbivanja prete da zadaju smrtonosni udarac ekumenskim nastojanjima u katoličanstvu, jer po drugi put, u razmaku od pedeset godina, krše osnovna načela međunarodnog prava, humanosti, hrišćanstva i samog katoličanstva, kako se ono nastojalo ustanoviti, od II Vatikanskog koncila naovamo. Osuda ovakvih radnji od strane samog katoličanstva nam se čini utoliko neophodnijom, jer idemo u susret 1993. godini, kada treba da bude obeležena stogodišnjica Svetskog parlamenta religija, održanog u Čikagu 1893. godine. Može li katoličanstvo ući u obeležavanje tog datuma, a da ne povuče jasnu liniju razgraničenja između sebe i istorije ustaštva u periodu 1941–1991? Da li će na to morati da čeka onoliko koliko je čekalo da bi se distanciralo od mračnih stranica istorije Inkvizicije u tlu Evrope i istorije zločina počinjenih u ime hrišćanstva na tlu Azije i Latinske Amerike?

U nameri da pruži svoj doprinos obeležavanju stogodišnjice Svetskog parlamenta religija, redakcija časopisa KULTURE ISTOKA, u saradnji sa Sekcijom za istočne filozofije i Društvom prijatelja Indije, tokom 1992. godine će organizovati panel posvećen temi »Međureligijsko razumevanje i saradnja«, čije priloge će objaviti u poslednjem broju u 1992. ili prvom broju 1993. godine. Smatramo ovo posebno dragocenim jer je na ovim prostorima prisutno nekoliko velikih religija, odnosno njihovih ogranci: islam, jevrejstvo, pravoslavlje, katoličanstvo, protestantizam, kao i brojne manje verske zajed-

Genocid i tolerancija na Balkanu

U susret stogodišnjici Svetskog parlamenta religija

nice, te je verska tolerancija jedan od kame-
na temeljaca svake zajednice, ili države, koja
sebe nastoji da ustanovi na trajnim osnova-
ma i u skladu sa standardima trećeg milenijuma.

U tom smislu, spisak koji sledi promašio
bi svoju svrhu ako bi postao pleoaje za jed-
nu novu, uzvratnu mržnju, generalizovanu i
upravlenu prema »Hrvatima«, ili »katolici-

ma«. Njega treba, pre svega, shvatiti kao jed-
nu nadopunu, ili ispravku, informativnog ili
medijskog prostora, jer je od približno 156
pravoslavnih sakralnih objekata, koji su u
različitoj meri oštećeni tokom poslednjih
godina dana, u hrvatskim izveštajima pome-
nut samo jedan.

D.P.

Popis oštećenih i uništenih pravoslavnih crkava i ostalih kulturnih dobara u ratnim sukobima na teritoriji Hrvatske i Krajine

EPARHIJA ZAGREBAČKO- LJUBLJANSKA

Donja Rašenica – Hram
uspenja Presvete Bogorodice

Crkva Uspenja Presvete Bogorodice je
podignuta 1709. godine, a obnovljena je
1826. godine. Hram je pripadao malom broju
sačuvanih tradicionalnih krajskih crkava
brvnara, građenih od pletera sa nabojem od
gline. Sadašnji ikonostas bio je podignut u
vreme obnove crkve 1798. godine, a nasli-
kao ga je »moler Trifone«. Ikone su na ikonostas
bile postavljene u pet redova. Na oklo su
se nalazile četiri kompozicije: »Sveti Ni-
kola Isceljuje vid«, »Susret Marije i Jelisave-
te«, »Avramova Žrtva« i »Usekovanje glave
sv. Jovana Krstitelja«. U redu prestolnih iko-
na su se nalazili: »sv. Nikola«, »Bogorodica sa
Hristom«, »Isus Hristos i sv. Jovan Krsti-
telj«. U srednjem redu su bile ikone prošir-
enog Deiznog čina. Na sredinjoj ikoni se
nalazio Hristos okružen Bogorodicom i sv.
Jovanom Krstiteljem, a sa strane su bile iko-

ne sa stojećim likovima apostola. Iznad njih
su bili dopojasni likovi proroka koji su ok-
ružavali središnju ikonu Bogorodice šire od
nebesa. Najviši red su zauzimale ikone sa
predstavama Velikih praznika, a u središ-
njem delu se nalazila velika ikona Hristovog
nerukotvorenog obraza. Ikonostas se zavr-
šavao velikim krstom sa raspetim Hristom,
oko koga su bile postavljene ikone sa liko-
vima Bogorodice i sv. Jovana. Na carskim
dverima su pored Blagovesti bili medaljoni
sa dopojasnim likovima Jevandelista, dok su
bočne dveri bile zatvorene zavesom. Ovaj
ikonostas je bio reprezentativan primer po-
pularnog kasnobaroknog slikarstva.

Crkva Uspenja Presvete Bogorodice sa
Ikonostasom molera Trifona predstavljala je
jedinstvenu umetničku celinu i proglašena
je spomenikom nulte kategorije.

Sadašnje stanje:

Hram je miniran i potpuno uništen, mada
je imao znak Haške konvencije. Pre toga, za
vreme radova na obnavljanju, inventar iznet
iz crkve, nepoznata lica su polila benzinom
i spalila. Tom prilikom su izgorele pevnice,
arhijerejski tron, naloj i ormar sa bogosluž-
benim predmetima i knjigama: antimens,
putir, darci, krst sa stopom, odežde, litijska
zastava. Od izgorelih bogoslužbenih knjiga
dve su bile moskovska izdanja iz XVIII
veka.

Rastovac – Hram Svetog Dimitrija

Hram Svetog velikomučenika Dimitrija u selu Rastovcu, nedaleko od Grubišnog Polja, podignut je pored starog seoskog groblja oko 1730. godine. Po sačuvanoj svog izvornog oblika, mada je obnovljen 1779. godine, ovaj hram je bio jedna od najznačajnijih krajskih brvnara. Hram ima pravogaonu osnovu sa polukružnom oltarskom apsidom, a zidovi su građeni pleterom od leske koji je ispunjavan smesom ilovače i sečene slame. Sa spoljne i unutrašnje strane oni su bili obloženi malterom i okrečeni. Pokrivena je visokim dvoslivnim krovom, a sa prednje strane, iznad priprate se uzdiže drveni zvonik. Iskasetirana drvena tavanica hrama bila je slikana dekorativnim floralnim ornamentom.

Od starog ikonostasa su sačuvane samo carske dveri sa likovima Bogorodice i arhangel Gavrila u središnjim medaljonima i dopojasnim likovima starozavetnih careva Davida i Solomona u gornjem delu. Prema stilskim karakteristikama one pripadaju zografskom slikarstvu prvih decenija XVIII veka. Ostali deo ikonostasa je prema zapisu na poleđini gornjeg reda ikona nastao 1836. godine, a jedan od kitora je bio Ilija Lončarić iz Sombora. Crkva je proglašena spomenikom nulte kategorije.

Sadašnje stanje:

Crkva je zapaljena i potpuno uništena.

Bjelovar – Hram silaska Svetog Duha

Saborna crkva posvećena silasku Svetog Duha je podignuta između 1784. i 1792. godine, kada je osvećen antimins. Posle toga je započeto zidanje zvonika koji je osvećen 1822. godine. Po izmeštanju ikonostasa Jovana Četirevića Grabovana, novi ikonostas su 1902. godine slikali Celestin Medović i Bela Čikoš-Sesija, a kao njihovi pomagači se pojavljuju I. Tišov i H. Hohnjec, kojima je bila poverena i izrada slikane dekoracije unutrašnjosti hrama. Spomenik pripada grupi nulte kategorije.

Sadašnje stanje:

Crkva je razvaljena i na zvonik je postavljeno mitraljesko gnezdo. Granatom je znatno oštećen zvonik. Parihijski dom, koji se nalazi uz hram, takođe je razvaljen.

Mali Zdenci – Hram rođenja Presvete Bogorodice

Crkva brvnara posvećena Rođenju presvete Bogorodice je obnovljena 1761. godine, ali se pretpostavlja da je struktura naosa znatno starija. Tokom drugog svetskog rata hram je delimično stradao, a pokretni crkveni mobilijar i bogoslužbeni predmeti su velikim delom tada uništeni. Posle rata crkva je obnovljena. Spomenik pripada grupi prve kategorije.

Sadašnje stanje:

Crkva je razvaljena i demolirana 5. X 1991. godine. Ikone sačuvane od razaranja drugog svetskog rata su poskidane sa ikonostasa, odnete ili polomljene. Od vrednijih ikona se ističe »Hrist na prestolu«, iz 1745. godine, te dve manje ikone, »Bogorodica sa Hristom« i »Isus Hristos«.

Marta – Hram Svetog Georgija

Parohijski hram Svetog mučenika Georgija podignut je 1694. godine, a obnovljen je između 1781. i 1783. godine. Ikonostas je nastao 1830. godine. Hram spada u grupu spomenika prve kategorije.

Sadašnje stanje:

Hram je oštećen, a parohijski dom je u posedu snaga MUP-a.

Bolč – Hram Svetog Arhangel Gavrila i Mihaila

Hram Svetog Arhangel Gavrila i Mihaila u selu Bolč nedaleko od Vrbovca, podignut je 1795. godine. Među pokretnim kulturnim dobrima se isticala jedna štampana knjiga, venecijanski psaltir iz 1642. Spomenik spada u grupu prve kategorije.

Sadašnje stanje:

Oštećena je unutrašnjost hrama sve do oltarskog prostora.

Kabo kod Bolča – Hram Svetog Nikole

Hram potiče s kraja XVIII veka; nedavno je bio obnovljen.

Sadašnje stanje:

Oštećen je mitraljeskom vatrom.

Sisak – Hram Svete Petke

Sadašnje stanje:

U noći između 14. i 15. jula crkva je oštećena eksplozivom koji je bačen na ulazna vrata. Unutrašnjost hrama je demolirana. U više navrata na zidovima su ispisivane preteće parole. Parihijski dom je takođe razvaljen.

Varaždin – Hram Svetog Georgija

Stari parohijski hram posvećen Svetom Georgiju podignut je 1884. godine; postradao je u drugom svetskom ratu, a obnovljen je u poratnom periodu.

Sadašnje stanje:

Vrata hrama polivena benzinom, ali je podmetanje požara na vreme sprečeno.

Koprivnica – Hram Svete Trojice

Gradnja starog parohijskog hrama posvećenog Svetog Trojici je počela 1791. godine, a osvećen je 16. V. 1795. godine. Ikonostas

hrama s trideset ikona potiče iz vremena episkopa Kirila Živkovića i postavljen je 1810. godine. Drvorezbarske radove je izveo Joakim Daković. Hram je obnovljen 1938. godine, neposredno pred drugi svetski rat. Stradao je od ustaša i obnovljen je u poratnom periodu. U hramu se čuvala i ikona Svetog Nikole iz 1749. godine koja je slikana u Koprivnici za Nikolu Drišića i njegova dva sina.

Sadašnje stanje:

Lupanjem prozora je oštećen ikonostas.

Križevci – Hram Svetog Save

Stari parohijski hram Svetog Save je podignut 1798. godine; stradao je u drugom svetskom ratu, a obnovljen u poratnom periodu.

Sadašnje stanje:

Polupana stakla i polomljeni oluci

Grubišno polje – Hram Svetog Georgija

Parohijski hram Svetog Georgija je podignut između 1773. i 1775. godine, a obnovljen je 1820. godine. Antimins je osvetio episkop Sofronije Jovanović 1750. godine. Hram je stradao od ustaša u drugom svetskom ratu; uništeno je i sedam starih rukopisa knjiga, a obnovljen je u poratnom periodu.

Sadašnje stanje:

Hram je zapečaćen od strane MUP-a. Parohijski dom demolirali su pripadnici Zbora narodne garde iz Grubišnog Polja, 15. VIII 1991. godine.

Veliki Grdevci – Hram Svete Trojice

Parohijski hram Svete Trojice je osvećen 1756. godine. Delimično je stradao od požara i obnovljen je 1781. godine. Crkva je tada osigurana potpornim zidovima, a ispred ulaza je podignut zvonik.

Sadašnje stanje:

Na spoljnim zidovima ispisani grafiti »NDH-Smrt Srbima«. Slični grafiti su ispisani i na okolnom trotoaru.

Veliki Zdenci – Hram posvećen podizanju Časnog Krsta

Parohijska crkva posvećena prazniku Podizanja Časnog krsta je sagrađena na starijim temeljima iz polovine XVIII veka, između 1836. i 1843. godine, kao jednobrodna građevina sa polukružnim oltarskim prostorom i visokim zvonikom iznad ulaza. Za vreme drugog svetskog rata hram je teško stradao, kada je deo sačuvanog inventara prenet u filijalni hram Bogorodičinog rođenja u Malim Zdencima, koji je sada uništen. Od hrvatskih vlasti nije dobijena dozvola za obnavljanje hrama, tako da su sem zvonika preostali zidovi hrama.

Sadašnje stanje:

Snage MUP-a Hrvatske su na tornju instalirale mitraljesko gnezdo. Sveštenikov dom i gospodarske zgrade opljačkane.

Velika Peratovica – Hram Svete Petke

Parohijski hram Svete Petke, koji je na temeljima starije drvene crkve iz prve polovine XVIII veka podignut 1895. godine stradao u drugom svjetskom ratu. Hram je obnovljen u poratnom periodu.

Sadašnje stanje:

Hram je znatno oštećen granatama.

Velika Pisanica – Hram Svetog Lazara

Parohijski hram Sv. Četverodnevog Lazara je podignut 1713. godine a obnovljen 1750. godine. Unutrašnjost hrama bila je živopisana, a razvijeni barokni ikonostas je slikao Jovan Četirević Grabovan, jedan od vodećih predstavnika srpskog slikarstva XVIII veka. Za vreme drugog svetskog rata arhitektura hrama je znatno stradala, a potpuno je uništen celokupan crkveni inventar zajedno sa ikonostasom od koga se nije sačuvalo ni jedna ikona. Tom prilikom su uništeni bogoslužbeni sasudi i knjige. Posle rata crkvena opština je obnovila hram.

Sadašnje stanje:

Snage MUP-a su pokušale da na ovu crkvu postavie mitraljesko gnezdo, ali se zbog starosti obrušila greda pa su odustali.

Srpska Kapela – Hram Svetog Velikomučenika Georgija

Parohijski hram Svetog velikomučenika Georgija podignut je 1826. godine.

Sadašnje stanje:

U parohijskom dvorištu je 17. X 1991. godine postavljen eksplodiv na tri mesta. Hram u neposrednoj opasnosti. Spomenik zaklanim Srbima u Gudovcu je uništen.

Zagreb – Hram Preobraženja Gospodnjeg

Saborni hram Zagrebačko-Ljubljanske eparhije posvećen Preobraženju gospodnjem je sagrađen 1866. godine, a prema projektu Hermana Bolea je obnovljen 1884. godine. Unutrašnjost hrama je obnovljena 1932. godine.

Sadašnje stanje:

Hram je provaljen u noći između 27. i 28. januara 1991. Razvaljena su severna vrata u hramu i oštećen je deo inventara. Na zidovima hrama se neprestano ispisuju preteće parole.

Zagreb – Hram Svete Petke

Ženski pravoslavni manastir sa hramom posvećen Sv. Petki, podignut je 1935. godine u Črnomercu (Zagreb).

Sadašnje stanje:

Hram je 28. VI 1991. godine, na srpski nacionalni praznik Vidovdan, napadnut kamenjem. Tada su razlupani vitrazi na prozorima i uništena stakla oglašnih tabli. Nakon toga je hram provaljen. Počupane su metalne šipke na vratima, crkveni mobilijar je razvaljen, a ostale su stvari razbacane.

EPARHIJA GORNJO-KARLOVAČKA

Petrinja – Hram Svetog Spiridona

Parohijski hram Svetog Spiridona je podignut između 1783. i 1785. godine. Bila je to reprezentativna građevina pravougaone osnove sa polukružnom oltarskom apsidom i visokim zvonicom. Slikarstvo ikonostasa je oko 1815. godine izveo Mihajlo Popović iz Oravice. Zidove hrama je slikao Dragutin Inkiostri Medeljak. Prema inventarskim popisima hram je imao bogatu zbirku ikona, bogoslužbenih knjiga i predmeta. Po nalogu Ustaškog stana u Petrinji hram je do temelja srušen već na početku drugog svetskog rata. Tom prilikom je uništena rezbarija ikonostasa i najveći deo crkvenih dragocenosti. Sačuvalo se nekoliko ikona sa ikonostasa i nekoliko bogoslužbenih knjiga koje su se posle rata čuvala u parohijskom domu i novopodignutom hramu koji je dovršen i osvećen 1976. godine.

Sadašnje stanje:

Hram je mitraljiran i miniran tri puta, u julu, avgustu i septembru 1991. godine. Potpuno je uništen, a razoren je i parohijski dom. Uništene su preostale ikone i knjige, među kojima su najznačajnije: Psaltir, Kljevočerska štamparija 1705. godine; Srljak, Rimnička štamparija 1761. godine i Apostol. Moskovska štamparija 1784. godine. Odušene su matične knjige rođenih, krštenih, venčanih i umrlih od 1747. do 1991. godine. Sačuvalo se jedino barokni nameštaj koji je grof Sečenji poklonio parohijskom domu.

Glina – Hram Rođenja Presvete Bogorodice

Stari parohijski hram posvećen Rođenju presvete Bogorodice, koji je podignut 1826. godine u duhu tada vladajućeg klasicizma, zapalile su ustaše u toku drugog svetskog rata. Rušenje hrama je započelo 12. avgusta 1941. godine. Tom prilikom je uništen ikonostas koji je slikao Pavle Simić, bogosluž-

bene knjige i sasude, te ostali crkveni mobilijar. Neposredno posle rata na ovoj lokaciji je podignut spomenik Ivana Meštovića »Hrvatica«, mada su ustaše od maja do avgusta 1941. godine u ovom hramu poklale 1800 pravoslavnih Srba. U neposrednoj blizini nekadašnje stare crkve podignut je novi hram 1963. godine. Tri godine kasnije on je dobio zidno slikarstvo i novi ikonostas.

Sadašnje stanje:

Hram je znatno oštećen

Gospić – Hram Svetog Georgija

Stari parohijski hram Svetog Georgija iz 1785. godine je srušen u drugom svjetskom ratu. Tom prilikom je potpuno uništen ikonostas koji je 1902. godine slikao prof. Bauer, ikone, crkveni mobilijar, bogoslužbeni predmeti i knjige. Ustaše su u hramu ubile i veliki broj Srba. Na istom mestu je 1964. godine podignut novi hram.

Sadašnje stanje:

Hram je srušen

Peroj – Hram Svetog Spiridona

Stari parohijski hram Svetog Spiridona srušile su ustaše u toku drugog svetskog rata, a mali deo crkvenog inventara je spašen. Novi hram je podignut u poratnom periodu.

Sadašnje stanje:

Crkva je provaljena i iz nje je ukradeno 17 starih italo-kritskih ikona koje se smeštaju u XVII i XVIII vek.

Munjava, (Josipdol) – Hram Svetog Arhandela Mihaila i Gavriila

Stari parohijski hram posvećen arhangelima Mihailu i Gavrilu, koji je sagrađen 1838. godine ustaše su srušile u toku drugog svetskog rata. Hram je obnovljen u poratnom periodu.

Sadašnje stanje:

Hram je znatno oštećen.

Pula – Hram Svetog Nikole

Stari hram Svetog Nikole je obnovljen u poratnom periodu.

Sadašnje stanje:

Hram je napadan nekoliko puta, a provaljen je krajem marta ove godine. Tom prilikom je sa ikonostasa ukradeno 14. italo-kritskih ikona koje se smeštaju u XVI vek: »Čudo svetog Nikoles«, »Uspenje sv. Nikoles«, »Blagovest«, »Vavedenje«, »Krštenje Hristov«, »Ulazak u Jerusolim«, »Raspeće«, »Sveta Trojica«, »Preobraženje«, »Vaznesenje«, »Vaskrsenje Lazarevo«, »Vaskrsenje Hristovo«, i dve ikone sa likovima jevanđelista. Ukradena je i novija ikona »Tajne večere«. Carske dveri su skinute a sa njih je otkinut

krst sa raspetim Hristom i odnesen. Nestao je i putir od pozlaćenog srebra. Od vrednijih bogoslužbenih knjiga ukradeno je: Cvetni Triod, kijevsko izdanje 1648. godine; Psaltir, moskovsko izdanje 1772. godine; Posni Triod, peterburško izdanje 1753. godine. Sa čane trpeze je odneseno prestono jevanđelje, kijevsko izdanje iz XVII veka, sa koricama od pozlaćenog srebra. Preostali crkveni mobilijar je uništen.

EPARHIJA DALMATINSKA

Skrađin – Kapela Svete Petke

Kapela Svete Petke je podignuta na mesnom groblju 1895. godine. Za vreme rata je oštećena, a u poratnom periodu je obnovljena.

Sadašnje stanje:

Hram je provaljen a iz njega su ukradene ikone.

Imotski – Hram Uspenja Presvete Bogorodice

Parohijski hram posvećen Uspenju presvete Bogorodice je podignut 1720. a obnovljen 1834. godine. Za vreme drugog svetskog rata nije stradao.

Sadašnje stanje:

Hram je miniran noću između 19. i 20. X 1991. godine. Krov hrama je srušen, a zidovi su popucali. Ulazna vrata su raznesena, podne kamene ploče su izletele iz svojih ležišta, a prozori su poispadali. Uništen je ikonostas zajedno sa ostalim crkvenim mobilijarom i bogoslužbenim predmetima.

Drniš – Hram Uspenja Presvete Bogorodice

Hram posvećen Uspenju presvete Bogorodice iz 1618. godine, zamjenjen je novom građevinom 1905. godine.

Stanje:

Hram je znatno oštećen.

Smoković – Hram Velikomučenika Georgija

Parohijski hram Sv. velikomučenika Georgija je podignut 1567. godine.

Sadašnje stanje:

Hram i parohijski dom su oštećeni minobacačkom vatrom 27. septembra 1991. godine.

Šibenik – Hram Uspenja Presvete Bogorodice

Saborni hram posvećen Uspenju presvete Bogorodice obnovljen je 1810. godine.

Sadašnje stanje:

Za vreme bogoslužjenja je nepoznato lice ušlo u hram i pred vernicima razbilo veliki polijeplj. Eparhijski dom je znatno oštećen mitraljeskom vatrom.

Donji Zemunik – Hram Svetog Save

Gradnja parohijskog hrama Svetog Save započela je pred drugi svetski rat, a završena je u poratnom periodu.

Sadašnje stanje:

Hram je provaljen i demoliran u noći između 1. i 2. aprila 1991. godine, a u njega je ubačena gomila kamenja. Na zidovima su ispisane pogrdne parole: HDZ, Franjo Tuđman, Srbi stoka, Srbi sami sebe seku. Tom prilikom je ukraden jedan krst i kandilo.

EPARHIJA SLAVONSKA

Pakrac – Episkopski Dvor

Sadašnja Episkopska rezidencija Slavonske eparhije podignuta je 1732. godine u vreme episkopa Nikifora Stefanovića, a sagrađena je na mestu ranijeg drvenog dvora. To je jednospratna reprezentativna barokna građevina, čija je unutrašnjost uređena u istom duhu. U dvoru je podignuta i pridvorna kapela posvećena Blagoveštenju Bogorodičnom, čiji ikonostas predstavlja pravu malu galeriju srpskog slikarstva iz polovine XVII veka. Bočni trakovi episkopskog dvora su dograđivani u XVII i XIX veku. U salonima i ostalim prostorijama je izložena galerija portreta slavonskih episkopa od prvih decenija XVII veka nadalje. Najstariji je portret episkopa Nikifora Stefanovića koji se na čelu eparhije nalazio između 1721. i 1743. godine. Neke od ovih portreta su slikali najugledniji srpski slikari. Tako je portret Josifa Jovanovića Sakabente izradio Teodor Ilić Češljara, a monumentalni portret episkopa Kirila Živkovića je slikao Arsenije Teodorović. Mada je tokom drugog svetskog rata inventar dvora opljačkan, u njemu se nalazi značajna kolekcija nameštaja iz XVIII i XIX veka. Eparhijska rezidencija je proglašena spomenikom nulte kategorije.

Sadašnje stanje:

Barokni kompleks dvorske rezidencije slavonskih episkopa sa sabornom eparhijskim crkvom i bogoslovskom školom, zaposele su snage MUP-a. U eparhijskom dvoru, koji su pre toga pogodile dve granate, instalirana su mitraljeska gnezda.

Episkopska riznica

U episkopskoj riznici Slavonske eparhije su sabrane zbirke ikona, slika i bogoslužbenih predmeta koji su u toku drugog svet-

skog rata opljačkani iz parohijskih i manastirskih crkava Slavonske eparhije. Na instanciranje Srpske pravoslavne crkve oni su vraćeni iz muzejskih zbirki u Zagrebu tek 1983. godine. U zbirci su se između ostalog nalazile ikone i bogoslužbeni predmeti iz manastira Lepavine i Orahovice, kao i ikone iz hramova u Pakracu i ostalih delova Joakima Markovića, Vasilija Romanovića, Jovana Četirevića, Grabovana, Teodora Ilića Češljara i Arsenija Teodorovića, vodećih slikara srpske umetnosti XVII veka.

Sadašnje stanje:

Predmeti iz riznica su bačeni u dvorište eparhijskog dvora. Razbacani su, lomljeni i paljeni. Step oštećenosti nije moguće utvrditi jer se u prostorijama riznice nalazi štab snaga MUP-a Hrvatske.

Episkopska biblioteka

Biblioteka Slavonske eparhije spada u najvrednije nacionalne biblioteke. Sadržavala je 120 srbulja, 5500 starih knjiga i znatan broj periodike. Pored eparhijske biblioteke u njoj su se nalazile i stare knjige iz slavonskih manastira i parohijskih crkava koje su za vreme drugog svetskog rata bile odnete u Zagreb. Ceo fond knjiga je obradila i konzervirala Narodna Biblioteka Srbije 1990. godine.

Sadašnje stanje:

Knjige su izbačene iz biblioteke. Paljene su i razbacane po dvorištu eparhijskog dvora. Deo knjiga je izbačen van episkopskog dvora na ulicu i u obližnji park. Pravoslavno stanovništvo je uspešno da izvestan broj knjiga pokupi i skladi. Step oštećenosti nije moguće utvrditi jer se u prostorijama nalazi štab snaga MUP-a Hrvatske.

Saborni Hram Svete Trojice

Saborni hram Slavonske eparhije je posvećen Svetoj Trojici. Sadašnja crkva je podignuta u vremenu između 1757. i 1768. godine. Pripremu za podizanje novog Sabornog hrama je započeo episkop Sofronije Jovanović 1757. godine, ali su radovi zastali zbog njegove smrti. Hram je sagrađen na temelju istoimene starije crkve uz koju je 1757. godine podignuta kapela Svetog Trifuna. Gradnja je dovršena 1768. godine u vreme episkopa Arsenija Radivojevića. Hram je više puta obnavljan, ali je najznačajnija obnova koju je u duhu tada vladajućeg eklektizma izveo Herman Bole 1898. godine. U vreme ove obnove je podignut i novi ikonostas i ostali mobilijar hrama.

Sadašnje stanje:

Unutrašnjost hrama je spaljena 28. septembra 1991. godine. Izgoreo je ikonostas, ikone, crkveni mobilijar, bogoslužbeni predmeti i knjige. Na vrh tornja je postavlj-

no mitraljesko gnezdo snaga MUP-a Hrvatske.

Kapela Rođenja Presvete Bogorodice

Grobljanska kapela posvećena Rođenju presvete Bogorodice je prema predanju podignuta 1672. godine. Pouzdani podaci o njenom postojanju potiču iz prvih decenija XVII veka. Stariju drvenu građevinu je podigao episkop Petronije Ljubibratić i u njoj je bio sahranjen, a od tog vremena ona služi kao mauzolej Slavonkih episkopa. Hram je obnovio u tvrdom materijalu slavonski episkop Gavril Popović (1715–1716), i po njegovom imenu crkva je prozvana Gavrinica.

Sadašnje stanje:

Hram su spalile snage MUP-a Hrvatske 28. septembra 1991. godine, u isto vreme kada je podmetnut požar u Sabornoj crkvi. Zajedno sa hramom uništen je ikonostas, ikone, crkveni mobilijar i bogoslužbeni predmeti.

Zgrada Bogosloviye

Zgrada je podignuta između 1850. i 1853. godine za potrebe pakračke bogosloviye koja je delovala od 1809. do 1871. godine. Nakon toga ona je služila kao zgrada srpske učiteljske škole – preparandije. To je jednospratna građevina podignuta u duhu klasicizma. Nalazi se neposredno pored Saborne crkve.

Sadašnje stanje:

Zgrada je spaljena 28. septembra 1991. godine, u isto vreme kada je podmetnut požar u Sabornom hramu.

Kukunjevac – Hram Svete Petke

Parohijski hram Svete Petke je podignut oko 1782. godine, na temelju starije drvene crkve. Ikonostas hrama je slikao Murović 1896. godine. U toku drugog svetskog rata hram je oštećen, a u njemu je tada pobijeno oko 700 ovađenih Srba. Oštećeni hram je u poratnom periodu generalno obnovljen, a u spomen genocida je nedaleko od njega podignut memorijalni centar.

Sadašnje stanje:

Crkva i memorijalni centar su minirani i potpuno uništeni 9. oktobra 1991. godine. Mine su postavile snage MUP-a Hrvatske.

Doljani – Hram Svetog Ilije

Parohijski hram posvećen Svetom Iliji je podignut 1805. godine, a obnovljen je 1904. i 1979. godine. Na parapetnim pločama ikonostasa su se nalazile predstave cara Lazara, carice Milice i devet Jugovića.

Sadašnje stanje:

Hram je sada potpuno uništen, zajedno sa ikonostasom i celokupnim pokretnim inventarom.

Nova Gradiška – Hram Svete Trojice

Stari hram Svete Trojice je podignut 1738. a obnovljen 1824. i 1885. godine. Bila je to izdužena jednobrodna građevina sa širokim oltarskim prostorom. Iznad ulaza se dizao visoki i masivni barokni toranj. Ovaj hram je do temelja srušen u toku drugog svetskog rata. U crkvi je podmetnut požar 7. jula 1941. godine, ali se on sam ugasio. Nakon toga ustaše su hram proglasile neupotrebljivim i naredili su da se sruši. Za rušenje su doveli Srbe zatvorene u logoru u Staroj Gradiški. Tom prilikom je uništen ikonostas iz 1814. godine, koji su, prema arhivskoj građi, slikali italijanski majstori, kao i većina bogoslužnih predmeta i ostalih dragocnosti. Crkva se nalazila u samom centru grada, a na njenim temeljima je nakon drugog svetskog rata podignuta zgrada opštine i hotel.

Novi hram Svete Trojice je sagrađen 1982. godine prema projektu dr arh. Dragomira Tadića, a osvećen je 3. oktobra iste godine. To je jednokupolna građevina sa naglašenim oltarskim i pevničkim prostorijama. Iznad ulaza u hram, na zapadnom delu, podignut je zvonik sa kupolom.

Sadašnje stanje:

Hram je miniran i ima velika oštećenja. Arhiva, stare knjige i mali broj ikona preostalih posle razaranja u drugom svetskom ratu se čuvaju u eparhijskom domu koji su sveštenici morali da napuste, pa sudbina ovih pokretnih kulturnih dobara nije poznata.

Gredani – Hram Svete Petke

Parohijska crkva Svete Petke je podignuta u drugoj polovini XVIII veka na temelju ranijeg drvenog hrama, a obnovljena je 1858. godine. U toku drugog svetskog rata ustaše su uništile crkvu od koje su ostali samo zidovi. Ikonostas, mobilijeri, knjige i bogoslužbeni predmeti su tom prilikom demolirani. Hram je obnovljen 1975. godine i tada mu je dodan toranj.

Sadašnje stanje:

Hram je oštećen i zapaljen. Ikonostas i pokretni inventar je znatno oštećen.

Jasenovac – Hram Svetog Jovana Krstitelja

Stari parohijski hram posvećen rođenju Svetog Jovana Krstitelja je podignut 1775. godine. Ovaj hram su ustaše 1941. godine zapalile i do temelja srušile. Tom prilikom su uništeni ikonostas, crkveni mobilijar, knjige i bogoslužbeni predmeti. Istovremeno

sa stradanjem crkve je spaljen i stari parohijski dom. Sačuvana je samo stara zgrada srpske veroučiteljske škole, sagrađene 1847. godine. Nova parohijska crkva je podignuta 1984. godine. Arhitektura hrama je sažimala srpsku srednjovekovnu tradiciju sa baroknom arhitekturom koju prekosavski Srbi prihvataju u XVIII veku. Pre toga, još 1948. godine, podignut je i novi parohijski dom, na mestu onog spaljenog za vreme drugog svetskog rata.

Sadašnje stanje:

Hram je sada znatno oštećen granatama i mitraljeskom vatrom.

Medari – Hram Preobraženja Gospodnjeg

Gradnja sadašnje parohijske crkve Preobraženja Gospodnjeg započeta je 1777. godine. Hram je obnovljen 1834. godine. Bila je to jednobrodna barokna građevina sa visokim tornjem, koja je spadala u najlepše seoske parohijske crkve Pakračke eparije. Za vreme drugog svetskog rata ustaše su spalile unutrašnjost hrama zajedno sa crkvenim mobilijarom i ostalim bogoslužbenim predmetima. Sačuvan je samo mali broj ikona sa ikonostasom. Nakon rata hram je obnovljen za potrebe bogoslužjenja.

Sadašnje stanje:

Crkvu su minirale snage MUP-a Hrvatske, a toranj je srušen.

Mašić – Hram Svetog Ilije

Parohijski hram posvećen Svetom Iliji je sagrađen u toku druge decenije XIX veka na temeljima starijeg hrama iz 1772. godine. To je jedna od retkih srpskih pravoslavnih crkvenih građevina koja je u toku drugog svetskog rata u potpunosti sačuvana. U hramu se nalazi stariji ikonostas iz 1764. godine koji je u vreme podizanja crkve kupljen od srpskog pravoslavnog hrama Svete Trojice iz obližnje Nove Gradiške. Ovo je jedan od malobrojnih razvijenih baroknih ikonostasa Pakračke eparije koji je sačuvan nakon ustaških razaranja u drugom svetskom ratu.

Sadašnje stanje:

Snage MUP-a Hrvatske su provalile u hram, a na tornju su instalirale mitraljesko gnezdo.

Okušani – Hram Velikomučenika Dimitrija

Reprezentativnu parohijsku crkvu Svetih apostola Petra i Pavla iz XVIII veka, koju je 12. maja 1752. godine osvetio pakrački episkop Sofronije srušile su ustaše u toku drugog svetskog rata. Tom prilikom je potpuno uništen ikonostas, crkveni mobilijar, bogoslužbeni predmeti i knjige. Hram posvećen

Svetom Dimitriju je iz temelja obnovljen u poratnom periodu i osvećen 1969. godine.

Sadašnje stanje:

Hram je teško oštećen granatama.

Ratkovac – Hram Pokrova Presvete Bogorodice

Parohijska crkva posvećena Pokrovu presvete Bogorodice je podignuta 1800. godine u duhu tada vladajućeg klasicizma.

Sadašnje stanje:

Hram je teško oštećen granatama

Donji Bogičevci – Hram Vaznesenja Gospodnjeg

Parohijski hram posvećen Vaznesenju gospodnjem u selu Donji Bogičevci, nedaleko od Nove Gradiške, podignut je XVIII veku. Na ikonostasu su se nalazile 24 ikone iz tog vremena.

Sadašnje stanje:

Hram je znatno razoren granatama. Toranj je srušen, a pročelje hrama je pogodeno granatama. Unutrašnjost hrama je demoliрана. Uništen je ikonostas i crkveni mobilijer.

Donji Rajić – Hram Preobraženja Gospodnjeg

Stara parohijska crkva je podignuta 1813. – 1814. godine. Njen ikonostas je naslikao 1883. godine Ilija Lončarević iz Sombora. Ovu crkvu su ustaše srušile do temelja 1941. godine. Tom prilikom je uništen ikonostas, celivajuće ikone, bogoslužbene knjige i ostali predmeti. Ostala je samo porta i ograda oko nje. Nakon drugog svetskog rata je za bogoslužbene potrebe bila adaptirana prostorija u parohijskom domu, a potom je podignut novi hram.

Sadašnje stanje:

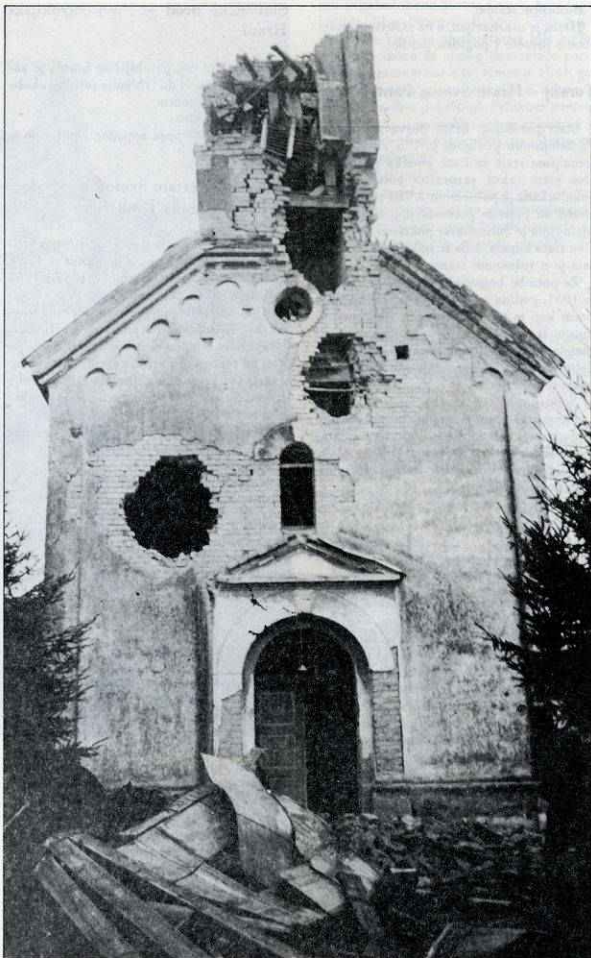
Nova parohijska crkva je stradala.

Slavonska Požega – Hram Svetog Georgija

Stari barokni hram posvećen Svetom Georgiju je podignut 1739. godine, a obnovljen je 1845. godine. Ikonostas je slikao Celestin Medović. Ovaj hram srušile su ustaše 1. maja 1941. godine. Kamen temeljac za gradnju novog hrama je postavljen 1986. godine, a gradnja je započela 1. jula 1988. godine. Do izbijanja ratnih sukoba hram nije bio dovršen.

Sadašnje stanje:

Hram je oskrnavljen nekoliko puta. U noći između 20. i 21. jula 1991. godine, izvršen je ponovni napad, kada su hram i parohijski dom kamenovani. Učinjena je značajna materijalna šteta.

Crkva u Donjem Bogičevcu

Sirač – Hram Uspenja Presvete Bogorodice

Parohijski hram u selu Sirač, nedaleko od Pakraca, obnovljen je 1938. godine, kada je stara bogomolja iz XVIII veka zamenjena novim zidanim hramom. Stari ikonostas, slikan u XIX veku, koji je za vreme drugog svetskog rata bio odnesen za Zagreb, nalazio se u zbirci Pakračke eparhije i verovatno je sa razaranjem zbirke uništen.

Sadašnje stanje:

Hram je kamenovan u noći između 4. i 5. maja 1991. godine. Nepoznata lica su na zidovima ispisala preteće i pogrдне parole.

Rastušje – Hram Svete Petke

Hram svete Petke se nalazi u šumi, nedaleko od slavonskog sela Rastušja, pored Slavonskog Broda. Tradicionalno je mesto okupljanja pravoslavnog naroda, pa i naroda drugih veroispovesti.

Sadašnje stanje:

Hram je oskrnavljen, a na zidovima su ispisane preteče i pogrdne parole.

Toranj – Hram Svetog Pantelejona

Stari parohijski hram posvećen svetom Pantelejmonu podignut je 1757. godine na temeljima stare troisne gotičke građevine. Ova stara crkva verovatno potiče iz XV veka, a kada je polovinom XVIII veka adaptirana za potrebe pravoslavnog bogoslužja dobila je čunast krst pokriven šindrom. Ova stara kapela, koja se nalazi nedaleko od sela je u ruševnom stanju.

Za potrebe bogoslužnja crkvena opština je 1931. godine u samom selu podigla novi hram koji je takođe posvećen sv. Pantelejmonu. Ikonostas je slikao nepoznati ruski majstor. Tokom drugog svetskog rata on je delimično stradao i generalno je obnovljen u poratnom periodu.

Sadašnje stanje:

Parohijski hram je stradao od požara koji je podmetnut. Izgorela je unutrašnjost hrama sa ikonostasom, ikonama, knjigama, bogoslužbenim predmetima i celokupnim crkvenim mobilijarom.

Gornja Obreža (Obriježi) – Hram Svetog Apostola Jovana

Parohijski hram Svetog apostola Jovana sagrađen je od drveta 1747. godine, a osvetio ga je episkop Sofronije Jovanović. Ikonostas je naslikan u drugoj polovini XVIII veka. Nepoznati zograf je natpis na ikonama ispisao grčkim slovima, što upućuje na njegovo poreklo sa juga. Iz inventara sačinjenog 1874. godine u oltaru hrama se nalazilo pet ikona, a na hramovnom ikonostasu se nalazilo pedeset ikona.

Sadašnje stanje:

Hram je zapaljen i srušen. Uništen je ikonostas, ikone, bogoslužbeni predmeti i crkveni mobilijar.

Donji Čaglić – Hram Svetog Nikole

Parohijski hram Svetog Nikole je podignut 1757. godine.

Sadašnje stanje:

Hram je miniran i potpuno srušen. Tom prilikom je stradao ikonostas, bogoslužbeni predmeti i crkveni mobilijar. Uništen je i parohijski dom.

Lovska – Hram Teodora Tirona

Parohijski hram posvećen Teodoru Tironu je sagrađen 1786. godine, a ikonostas je slikan 1842. godine. U njegov tematski repertoar su uključene ikone sa likovima Srba svetitelja.

Sadašnje stanje:

Hram je znatno oštećen.

Slavonski Brod – Novi Parohijski Hram

Gradnja novog parohijskog hrama je započeta nedavno i do izbijanja ratnih sukoba nije još bio osvećen.

Sadašnje stanje:

Hram je više puta napadan i potpuno je ruiniran.

Batinjani – Hram Svetog Velikomučenika Dimitrija

Parohijski hram je posvećen Svetom velikomučeniku Dimitriju, a podignut je 1739. g. Ikonostas je nastao između 1747 i 1751 godine, a slikao ga je pop Sanoje Popović, jedan od najvećih majstora popularnog zografskog slikarstva prve polovine XVIII veka. Ovaj hram, zajedno sa ikonostasom bio je jedan od retko sačuvanih, autentičnih svedočanstava u srpskoj umetnosti prvih decenija nakon Velike Seobe. Nedavno je generalno obnovljen i po svojim kulturno istorijskim i umetničkim vrednostima trebalo je da bude uključen u spomenike nulte kategorije.

Sadašnje stanje:

Hram je potpuno srušen. Rušenje su izvršili hrvatski teroristi i stanovništvo.

EPARHIJA SREMSKA

Osijek – Hram Presvete Bogorodice

Stari barokni hram Uspenja presvete Bogorodice u Osijekom donjem gradu je podignut između 1743. i 1750. godine, a kamen temeljac je postavio patrijarh Arsenije Jovanović Šakabenta. Bila je to jedna od najprezentativnijih baroknih građevina srpske pravoslavne crkve. Hram je bio dugačak 18 hvati, širok 4,4 hvata, a visok 5 hvati. Visina tornja je bila 18 hvati. Slikanje ikonostasa, pevnice i ikona je crkvena opština poverila Janku Halkozoviću, jednom od najuglednijih srpskih baroknih slikara. Nakon ovih radova, izvedenih 1761. godine, istom slikaru je povereno da izvede i monumentalnu zidnu kompoziciju Strašnog suda. Ovaj barokni hram su 1942. godine ustaše srušile do temelja. Na temeljima starog hrama je u poratnom periodu podignut novi hram. Gradnja je započeta 1966. godine, a hram je osvećen 1979. godine.

Sadašnje stanje:

Hram je teško oštećen, a zvoničnik je srušen. Demoliran je i parohijski dom i prostorije crkvene opštine.

Erdut – Hram Svetih Arhandela Mihaila i Gavрила

Parohijski hram posvećen Svetim arhangelima Mihailu i Gavrili, podignut je pre 1764. godine. Ikonostas, pevnice i zidove hrama su slikali Jovan Isajlović, Grigorije

Jezdimirović i Jelisije Panulić 1804. godine. Ovaj hram su ustaše srušile do temelja 1941. godine. Tom prilikom je u velikoj meri stradao ikonostas i ostali crkveni mobilijar. Početkom sedamdesetih godina crkvena opština je podigla novi hram.

Sadašnje stanje:

Hram je znatno razoren granatama u ratnom sukobu 25. jula 1991. godine. Oštećena je fasada, a srušen je toranj i brod hrama.

Darda – Hram Svetog Arhandela Mihaila

Hram Svetog Arhandela Mihaila podignut je početkom XIX veka, u vreme episkopa Dionizija Popovića.

Sadašnje stanje:

Parohijski hram je oštećen. O stanju hrama nema pouzdanih informacija.

Vukovar – Hram Svetog Nikole

Hram Svetog Nikole je podignut između 1732. i 1737. godine i pripada grupi reprezentativnih baroknih crkvenih građevina koje u urbanim gradskim sredinama podiže obogaćeni sloj srpskih trgovaca. Polovinom veka hram je dograđivan i prepravljn. Ikonostas i pevnice hrama je između 1771. i 1776. godine slikao Vasilije Ostojić, jedan od vodećih srpskih baroknih slikara. Obzirom na sistematska ustaška razaranja u drugom svetskom ratu, kada je srušen najveći deo srpske crkvene barokne arhitekture, vukovarski hram predstavlja jedan od najbolje očuvanih enterijera pravoslavnih crkava iz XVIII veka. Povodom dvestogodišnjice je obavljeno renoviranje hrama 1937. godine. Pored radova na arhitekturi, tada je ikonostas očišćen i pozlaćen.

Sadašnje stanje:

Hram je oštećen. Unutrašnjost hrama je potpuno demolirana, a stradao je i ikonostas koji je slikao Vasilije Ostojić. Nije poznata sudbina zbirke ikona u depou Gradskog muzeja, koju su ustaše tokom drugog svetskog rata opljačkale iz pravoslavnih fruskoških manastira i koje nisu vraćene Srpskoj pravoslavnoj crkvi.

Trpinja – Hram Vaznesenja Gospodnjeg

Parohijski hram posvećen Vaznesenju Gospodnjem je podignut 1761. godine.

Sadašnje stanje:

Granatama je srušen toranj hrama.

Pačetin – Hram Svetog Nikole

Parohijski hram Svetog Nikole, koji je podignut između 1752. i 1759. godine, porušile su ustaše za vreme drugog svetskog rata. Hram je obnovljen 1958. godine.

Sadašnje stanje:

Hram je oštećen, ali stepen oštećenosti nije moguće utvrditi.

Mauzolej u Vukovaru

Dalj – Hram Velikomučenika Dimitrija

Hram velikomučenika Dimitrija podignut je 1799. godine i spada među najmonumentalnije spomenike poznobaroknog graditeljstva kod nas. Ikonostas, pevnice i tro-nove poznatio je Georgije Jezdimirović, a slikarske radove je izveo Pavel Đurković između 1822. i 1824. Hram je, zajedno sa ikonostasom i ostalim crkvenim mobilijarom delimično stradao za vreme drugog svetskog rata. Na mestu nekadašnjeg hrama je podignuta kapela u koju su smeštene preostale ikone sa starog ikonostasa.

Sadašnje stanje:

Fasada hrama je oštećena.

Bijelo Brdo – Hram Svetog Nikole

Barokni parohijski hram Svetog Nikole je podignut 1764. godine. Klasicistički zvonik je dograđen 1809. godine, a radove je izveo Trifun Bojanić. Ikonostas je slikao Jovan Isajlović mlađi 1850 – 1854. godine. U hra-

Crkva u Tovarniku

mu se nalazi ikona Svetog Jovana Krstitelja, koju je slikao Dimitrije Bačević 1766. godine. To je, kako se pretpostavlja bila jedina sačuvana ikona sa starog ikonostasa parohijskog hrama u Sarvašu. Hram je 1941. godine pretvoren u rimokatoličku crkvu, a Srbi su nasilno pokršteni. Prilikom pretvaranja hrama u katoličku crkvu sekirama je uništen najveći deo inventara, pa i ikonostas Jovana Isajlovića.

Sadašnje stanje:

Fasada hrama je oštećena a toranj je srušen. Unutrašnjost hrama sa ikonostasom i crkvenim mobilijarom je takođe stradala, ali stepen oštećenja nije moguće utvrditi.

Sarvaš – Hram Svetog Jovana Preteče

Stari parohijski hram sagrađen je tridesetih godina XVIII veka. Predstavnici Virovitičke županije su razrušili ovu pravoslavnu crkvu 1749. godine. Marija Terezija je odobrila gradnju novog hrama 1753. godine. Za ovaj hram je Dimitrije Bačević naslikao ikonostas 1766. godine. Godine 1773. hram je po odobrenju mitropolita predat na upotrebu katoličkoj crkvi, a inventar je raznesen po okolnim pravoslavnim crkvama. Gradnja nove pravoslavne crkve, pete po redu, počela je 1970. godine i nedavno je završena.

Sadašnje stanje:

Srušen toranj i krovna konstrukcija hrama. Brod crkve je oštećen. Unutrašnjost hrama je potpuno uništena. Ikone sa ikonostasa i ostali crkveni mobilijar su sakupljeni na gomilu i zapaljeni na carskim dverima.

Borovo Selo – Hram Svetog Arhidakona Stefana

Parohijski hram posvećen Svetom arhidakonu Stefanu je sazidan 1765. godine, za vreme mitropolita Pavla Nenadovića.

Sadašnje stanje:

Srušen je toranj hrama a fasada je oštećena.

Gornji Tovarnik – Hram Svetog Velikomučenika Georgija

Hram velikomučenika Georgija u Gornjem Tovarniku podigao je majstor Petar Suvaković između 1797. i 1799. godine. Slikarske radove na zidovima i pevnicama hrama je izveo Petar Čortanović, prema ugovoru sklopljenom 1834. godine. U tematski repertoar ikonostasa su ulazile i nacionalne teme: Sv. Nikola vraća ud Stefanu Dečanskom i Monašenje Svetog Save. Drvorezbariju ikonostasa i crkvenog mobilijara je 1842. godine rezaao Georgije Dević, jedan od vodećih srpskih drvorezbara tog vremena, čiji rad nosi karakteristike klasicizma. Vrednost ovog spomenika prevashodno je počivala na rezbarskim radovima Georgija Devića, pre svega na razvijenom ikonostas postavljenom ispod oltarskog prostora.

Sadašnje stanje:

Gotovo potpuno razaranje.

Crkva u Mirkovcima

Vinkovci – Hram Silaska Svetog Duha

Parohijski hram posvećen Silasku Svetog Duha je sazidan 1794. godine. Ikonostas hrama je naslikan 1811. godine.

Sadašnje stanje:

Hram je izrešetan mecima iz raznih vrsta oružja 22. jula 1991. godine. Dan pre toga u dvorište parohijskog doma je bačen eksploziv. Po kasnijim vestima, od 12. oktobra 1991. godine hram je srušen.

Mirkovci – Hram Svetog Nikole

Parohijski hram posvećen prenosu moštiju Sv. Nikole podigao je majstor Mihael Majzniger, sa svojim pomoćnikom Jozefom Bretnikom između 1809. i 1813. godine. Ikonostas hrama je 1847. godine slikao Petar Cortanović, školovan na bečkoj likovnoj Akademiji i jedan od najplodnijih majstora srpskog crkvenog slikarstva prve polovine XIX veka. U tematski repertoar slikarstva su uključene barokne kompozicije nacionalnih svetitelja. Arhitektura hrama i njena unutrašnjost su karakterističan primer pravoslavne seoske parohijske crkve iz prve polovine XIX veka. Nakon razaranja u drugom svetskom ratu ovakvih je spomenika na teritoriji Hrvatske sačuvano veoma malo.

Sadašnje stanje:

Srušen toranj i krovna konstrukcija hrama. Fasada oštećena. Unutrašnjost hrama sa ikonostasom, bogoslužbenim predmetima, knjigama i ostalim mobilijarom oštećena i znatno uništena.

Koprivna – Hram Rođenja Presvete Bogorodice

Parohijski hram posvećen Rođenju presvete Bogorodice u selu Koprivna, nedaleko od Erduta, pripada najstarijim pravoslav-

nim crkvenim građevinama u ovim krajevima. Obnovljen je 1757. godine. To je građevina pravougaone osnove sa naglašenim polukružnim oltarskim prostorom i malim zvonicom koji se uzdiže iznad priprate.

Sadašnje stanje:

Hram je skoro potpuno srušen, od tornja do oltara. Uništen je ikonostas i ceo pokretni inventar hrama.

Decembar 1991.

Komisija za zaštitu kulturnih dobara na teritoriji ratnih dejstava u Hrvatskoj, pri Zavodu za zaštitu spomenika Republike Srbije.

Lakoća teškog

Razgovor sa Sjang-hua
Džang (Chang Hsianghua),
gošćom Beogradskih
susreta pisaca

Protekli Beogradski susreti pisaca, održani oktobra 91., odvijali su se u izuzetnim okolnostima. Iako je rat bio u jeku i strani pisci su bili opomenuti od svojih vlasti da kreću na put o vlastitom riziku, zavidan broj njih se odazvao pozivu da govore o temi opstanka (u istoriji i književnosti), što je bila okvirna tema susreta. Među gostima je bila i kineska pesnikinja sa Tajvana (Formoze), Sjang-hua Džang.

Kineski pisci relativno retko dolaze na Susrete, pa smo iskoristili ovu priliku za kratak razgovor sa njom.

Njena poezija je raznovrsna, jer sadrži i pesme o opštem poetskim temama, ali i tzv. angažovane pesme, budući da je sama pesnikinja član *Amnesty International*. Bez obzira na to, svim njenim pesmama svojstveni su snaga, odrešitost i odsustvo sentimentalnosti.

– *Kojeg kineskog klasičnog pesnika izdvajate, bilo zbog toga što mu se divite, ili što je – eventualno – na vas uticao?*

– Tokom duge istorije kineske književnosti, posebno poezije, delao je velik broj pisaca i iz tog zlatnog rudnika zaista je teško izdvojiti samo jedno, ili dva imena. Na mene su, svesno, ili nesvesno uticali mnogi pesnici. Ipak, mogu reći da najviše volim Li Baju.¹ On je bio veoma darovit, a kad čitate njegove pesme imate utisak da su pisane sa velikom lakoćom – kao da je lako uspevao da izvede teške stvari. Njegov duh bio je slobodan, nesputan poetskom formom i pravilima i on je pisao o čemu god je hteo. Otuda kod njega nalazim i više stvaralačkog nego kod drugih pesnika njegovog vremena.

– *Koga smatrate najznačajnijim savremenim kineskim pesnikom? Kako gledate na svoju poeziju?*

– Teško mi je da odgovorim na ovo pitanje jer mislim da nemam dovoljan uvid u stvaralaštvo savremenih autora, jer se više bavim pisanjem, a manje akademskim istraživanjem koje je potrebno za tu vrstu suda. Zbog toga ne bih bila objektivna. Po prirodi stvari najviše me zaokuplja moje pisanje.

¹ Li Bai (Li T'ai Po, ili Li Po – 699–762), jedan od najznačajnijih kineskih pesnika, živio i radio za vreme dinastije Tang.

Sjang-hua Džang

Mislim da se još nisam dovoljno razvila, niti dosegla svoje granice. Podložna sam promenama i moje pisanje zahvata širok krug tema. Nikad nisam zadovoljna svojim stilom i stalno pokušavam da osvojim nova područja. Zato pred sobom vidim dug put.

— *Koje od svojih pesama smatrate najboljim?*

— Iz dveju zbirke koje su prevedene i na engleski izdvojila bih sledeće pesme.

Iz zbirke *Neusnula zelena zelena trava* (od ukupno 69 pesama): »Rominjanje kiše« — iskrena, ugađenog stila; 2) »Na izvoru vode«, misaona, sa dobrim slikama; 3) »Na kiši u vinu«, dobar stil, uobličena osećanja; 4) »Popodnevno pećanje sa udicom i strunom«; 5) »Jesen«, dobre slike, veoma osećajna; 6) »Novine«, pesma gustog sklopa, duboka i moderna; 7) »Stojeći * ležeći * leteći«, kratka ali upečatljiva, jasne i moderne slike i 7) »Četiri razdoblja života«; 8) »Šljive urme«, tanane i duboke misli.

Iz zbirke *Kineskinja u Ajovi* izdavam pesme: 1) »Bez roptanja«, dobar poetski jezik, zahvatanje u duboke misli; 2) »Vetrovita filozofija«; 3) »Čovek i šah«, dobar spoj stila i sadržaja; 4) »Rođen je« dobre slike.

Razgovor vodio Dušan Pajin

Iz zbirke

Neusnula zelena zelena trava

Rominjanje kiše

I

Velika četka nasumce je umoćena
U boju kiše s one strane prozora
Jednim lakim pokretom
Slika je dovršena
Potezi su od providnosti vode
Kiša je moj poetilistički izraz

Iz tog vremena
Iz okvira mog autoportreta
Iz središta tog kišnog mesta
Dokono izšetavam
Konačno se rastvarajući u kiši

Može li to izvesti na platnu?
Ako si vešt s jednim od tonova kiše...

Ali to je već zaboravljena priča
Jer kad slikam
Nabacm sve svoje boje
Shvativši konačno:
Slikanje iz srca moguće je samo krvlju

II

Pod kišnim nebom šetaću s tobom ka
divljim proplancima
A od kape nebeske načiniću kišobran!
Rominjanje kiše je najtanjanija muzika
I naša utučena srca
U nju se moraju pouzdati da im donese
okrepljujući mir
Jer, u ovom slavnom dobu
Himne koje ne iziskuju hvala
Vise iz uglova usta sa nečujnim osmesima
To je naše najbolje i najodvažnije ruganje
Da se podsmevamo svemu što je bilo dato

Pod palminim drvetom
Lica nam iznenada postaju ozbiljna
Utihaćemo od čuđenja i žudnje
Vetar je neumoran
Već je bezbroj puta prošao kroz krošnje
Šumom svog srca

Na putu kući
S rukom u ruci
Već ne osećam strah
Našavši se pored uklesanih spomenika
duž puta
Jednom će jedno od nas doje
Prvo počiniti
Nema razloga za žaljenje:
»Dva potoka bistrih suza što teku niz
tvoje obraze
moja su neizbrisiva elegija.«

Iz zbirke *Kineskinja u Ajovi*

Čovek i šah

Glas žena previše je slab i hladan,
suviše dalek.
Igra sa mačevima seća na epopeje prošlosti.
Vinski vrč visi u uglu kao sećanje
na usamljenost.
Lepe žene? Slike im blede u starim
ramovima.

U zoru čujem dozivanje ptica koje
se gnezde,
glasove koje sam oduvek volela.
U uzburbanom svetu tu čovek
konačno nalazi mira,
Žamor ptica
jedini zvuk u tišini šume.
U dubokoj senci obeležavamo naše
borbene linije
I zovemo stare protivnike
da odigramo još jednu partiju:
Njegov konj i lovac; moj top i pešak.
Vetar je nisko povio traju na poljima,
zastave su odložene i bubnjevi miruju.
I pred šah-mat ovo je
poslednja bitka pre velikog prosvetljenja.

S engleskog preveo: D. P

Iz zbirke *Naklonost na svaki način*

Čajnik

Potekla iz usamljene tihe planinske pećine
protekla širokim i dubokim rekama
dotekla u gradske bunare uzburkane
ljudskim glasovima

posle skitanja, lutanja
već istrošenih izbora mogućih oslonaca
voda, u čajniku
svoju samotnu životnu priču, kazuje
piskom setne pesme

Srebrnasta ptica

Pre poletanja, u čekaonici
žena, na papiru bele servijete sa stola
piše pismo mužu
---zbrzana kućna poruka
predati uplate za vodu i struju
ujutro i uveče zalivati saksije...

vedrog raspoloženja, sa blistavo
plavog neba
nalik na obrisanu staklo
gleda ispod stakla veliku travnatu površinu
jedna srebrnasta ptica koja se baš priprema
da je povede
na samostalno let
od
kuće
veoma
daleko

Saobraćajka

Veoma brzo, i upečatljiv dirljiv događaj je zapisan jedan veoma dug život, sve sakupljeno na jednom grubom belom papiru sa utisnutim masnim crnim slovima, čak se ni štamparska boja nije osušila

ekran za koji je svom svojom pažnjom prikovana publika iznenada, presecajući muziku na pola ostavlja jednu crnu mrlju što se prema napred primiče kraj, pojavljuje se jedan kratak red slova --THE END

po izlasku iz pozorišta, napolju sipljiva kiša se upravo zgušnjavala obuhvatajući martovski planinski predeo u kiši, opali trešnjini cvetovi latica po latica jato po jato, zažariše u zarumenele, majčine tragove suza

S kineskog prevela
Viktorija Vukičević

Biobibliografska beleška

Sjang-hua Džang je rođena u Hong Kongu, odrasla je i školovala se na Tajvanu, a diplomirala je na Univerzitetu u Tajpeju. Radila je kao nastavnik skoro dvadeset godina. Bila je urednik mesečnika za poeziju «Trava» i glavni urednik za poeziju u časopisu «Književna zvezda». Živi i radi u Tajpeju, u više navrata je bila na studijskim boravcima u SAD i drugim zapadnim zemljama, a učestvovala je i na brojnim međunarodnim književnim susretima. Angažovana je i kao član Amnesty International, a priredila je knjigu *Život ili smrt*, posvećenu uklanjanju smrtnih kazni.

Objavila je tri knjige poezije, od kojih su prve dve objavljene i na engleskom.

- Neusnula zelena zelena strava
- Kineskinja u Ajovi
- Naklonost na svaki način

Objavila je četiri knjige proze:

- Beleske sa Zvezdanog jezera
- Skladno sjedinjenje
- Vreme za kafu
- Jesenje putovanje bez traga

Priredila je sledeće knjige:

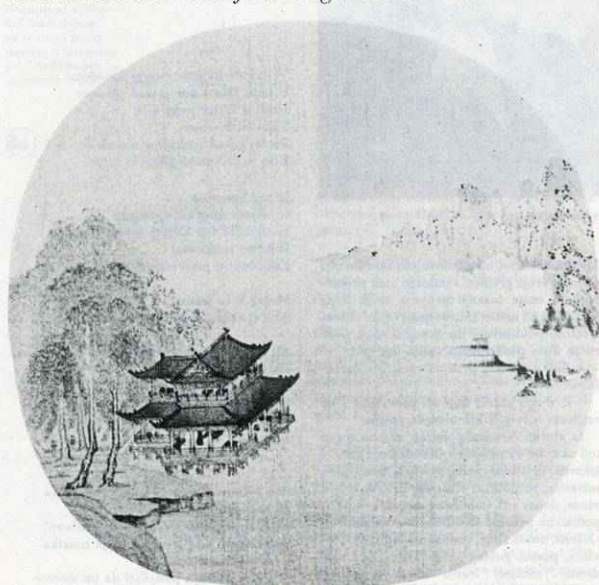
- Izbor kineske poezije sa Filipina
- Izbor poezije žena pesnikinja sa Filipina

– Samo zato što boravim u planini (izbor vlastitih radova)

- Život ili smrt

O značenju mrtvog duha u zenu

Jedan neformalni razgovor Džona Kruka sa kineskim član učiteljem Šeng-Jenom¹

Uang Šen: Prolećna meditacija /Kina, XI vek/

Nakon povlačenja (*sešina*) imao sam priliku da još jednom razgovaram sa *ši fuom* (učiteljem). Razgovor je bio izuzetan i osvetlio mi je neke nejasnoće. Tokom jednog svog predavanja *ši-fu* je napomenuo da je jedan od razloga za razvoj sistema *koana* bio u tome, da monasi kasnijih generacija nisu

više bili u stanju »da održavaju mrtav duh«. Zbog toga su učitelji morali da smišljaju metode za izučavanje zena.

Rekao sam *ši-fu* da jedna od poteškoća koju izučavaoci zena imaju, leži u shvatanju da zen zahteva razvoj izuzetnog, ne-običnog duha. Navodno, postoji običan duh, i postoji prosvetljeni, ne-običan duh. Praksa zena se sastoji u prelazu s prvog na drugi. Ali, *ši-fu* je u svojim predavanjima vrlo jasno rekao da postoji samo jedan duh: običan duh koji je svestan. Upitao sam ga, šta je onda »mrtav duh«.

Ši-fu je odgovorio da je mrtav duh – duh koji je umro za prijanjanja, odnosno, duh, u kome su prijanjanja mrtva. Takav duh nije različit od svakodnevnog duha. Jednostavno se oslobodio zavisnosti koje su ga držale u željama, koje su se osnivale na neuviđanju njegove sopstvene prirode. Na taj način oslobođen duh postaje svestan svoje bistrine. Ta bistrina je zapravo nepomračena osnova prirodnog duha.

¹ Profesor Džon Kruk je dugogodišnji izučavalac kineskog čana, japanskog zena, tradicija tibetskog budizma kao i humanističke terapije. Predavao je psihologiju i etnologiju. Zadnjih godina izučavao je čan sa kineskim učiteljem Šeng Jenom u njegovom centru u Nju Jorku.

Učitelj Šeng Jen je postao budistički monah u trinaestoj godini. Proveo je izvestan broj godina u potpuno meditativnoj izolovanosti na Tajvanu, da bi kasnije doktorirao budističke studije na tokijskom Rišo Univerzitetu. Primio je »prenose učenja« u dve najznačajnije škole čana: *Lin-č'i* i *Tsao-tung* (*soto* i *rinzai*) školi. Sledeći članak objavljen je u »Čan magazinu, zima 1991«, a napisao ga je profesor Kruk nakon *sešina* (povlačenja) tokom novembra 1990. koji je vodio učitelj Šeng Jen.

»Da li to znači da u takvom duhu nema misli«, upitao sam.

»Nec, reče *ši-fu*, misli ostaju. Zaista, misli su uvek tu. Razlika je u tome na šta se misli odnose, šta dotiču. Misli prijanjanja se iskazuju kroz želje ili odojbnosti. Prisutna je podela. Kada se duh smiri, misao ostaje, ali je manje trenja. U aktivnom duhu, misli se brzo pokreću. Misao su jasno prisutne. U smirenom duhu, misli se kreću vrlo sporo. To može da bude tako sporo, da postanu nevidljive ili ih je teško uočiti. Ali je misao ipak tu, latentna, nepokretna.

Čak i tokom te noći kada je Buda doživio probuđenju, misao je bila sve vreme prisutna. Izveštaji u *sutrama* jasno pokazuju da je Buda bio svestan svojih iskustava na način koji se mogao izraziti putem misli. Suština razlike ne leži u prisutnosti ili odsutnosti misli, već u nečemu drugom.

»Dobro, upitah, »Šta se onda dešava u trenutku *kenšoa* (viđenja vlastite prirode)? Nešto je odsutno, ako nije misao, šta je to odsutno?»

Ši-fu je odgovorio da je u stanju *kenšoa* odsutno jastvo, ili preciznije, koncept o jastvu. Ne postoji više jastvo na koje bi se iskustvo odnosilo, niti postoji jastvo koje bi bilo subjekt iskustva. Tako da prestaje da postoji ikakva briga i interes za 'ja'. Želja potpuno nestaje. Prisutna je samo prastara bistrina svesnosti, bez ikakve želje, jer nema prepoznatljive osnove za želeoca (onoga ko bi želeo, (*wanter*).

Primitio sam da to mora da znači da, pošto je ego, kao podloga misli (tj. mislilac), postao proziran, jasan po svojoj pravici prirodi, nema više potrebe da sebe predstavlja sebi kao neko 'jastvo'. Ego, svet i iskustvo su jedno.

On se na to nadovezao, rekavši da je 'ja' samo vrsta simbola koju mišljenje pronalazi da bi sebe podvodilo pod neki nazivnik. Mada nesumljivo jedan od najstarijih, to je ipak samo jedan u mnoštvu takvih simbola koji se javljaju našoj percepciji, a onda i našoj svesti. Kada se duh toga oslobodi, menja se kvalitet iskustva, ne toliko njegova priroda. Ali, ova promena u kvalitetu je ono što omogućava duhu da sagleda svoju istinsku prirodu, direktno, bez uplitanja u objašnjenja.

Primitio sam da, ako je iskustvo uvek u odnosu prema nekom 'ja', duh sebe predstavlja u rascepljenom obliku, 'ja' kao subjekt i 'ja' kao objekt. I tada je razumevanje moguće samo u obliku objašnjenja. 'Ja' objašnjavam 'to'. Direktno sagledavanje se sastoji u ukidanju tog dvojstva.

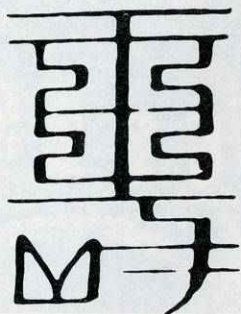
Na izvestan način, ovaj razgovor je potvrdio moja iskustva duboke meditacije. Npr. kada se tokom meditativne zadubljenosti javi osećaj nestajanja tela, još uvek postoji misao koja teče, nekad relativno brzo ili sporo, nekad vidljiva ili nevidljiva. A u »sagledanju prirode« (*kenšo-iskustvu*), vrsta misli je ipak prisutna, jer postoji prepoznavanje razlike. Misao je znanje. Uvid nije trans.

»Mrtav duh« je duh koji ne prijanja. »Mrtav duh« vidi svoju vlastitu prirodu i nema svog

jastva. Svesnost, misao, opažaj i drugi atributi duha nastavljaju da postoje. Probudeni duh je običan duh. Duh početnika može da bude probudeni duh. Negovanje ideje o 'jastvu', na čemu se osnivaju naše želje i potrebe, oznaka je *samsare*. Njegovo odsustvo je *nirvana*. To je potpuno različito od stanja transa. Zato je Dogen (japanski učitelj zena iz trinaestog veka, osnivač japanskog *soto* zena) uporno ukazivao da nema suštinske razlike između sedenja i probuđenja.

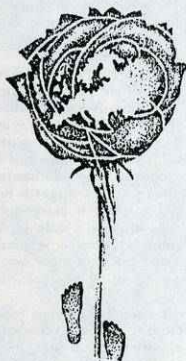
I najzad: ne postoji način da želja za *kenšoom* dovede do *kenšoa*. Jer želja pretpostavlja subjekt koji želi, želja pretpostavlja na-sebe-usmerenu svest. Jedino kada se ta i takva svest raspline sama od sebe, prirodno i bez voljnog napora (jer volja takođe podrazumeva 'jastvo'), iskustvo probuđenja može da se dogodi. U izvesnom smislu, ništa posebno se nije dogodilo... i upravo je zato to nešto posebno. Praksa je sve što čovek tu može da uloži. Ostalo nije do njega.

S engleskog preveo
Vladan Velimirović

Ruža lutanja

— Hodanje za duhovno
jedinstvo Evrope —

U cirkularnom pismu povodom svog monumentalnog i čudesnog projekta, umetnik Miroslav Mandić (1949) kaže:

»Ruža lutanja je desetogodišnji umetnički projekat u kojem (ću) svaki dan hodati i lutati po 20–25 kilometara, od 9. novembra 1991. do 8. novembra 2001., po svim zemljama i regijama Evrope. Kružići i krstareći od predela do predela, svojim (ću) stopalima iscrtati ružu na tlu Evrope. Ružu koraka. Mističku ružu — Ružu lutanja.

»Za deset godina (ću) napisati sedam filozofsko-pesničkih knjiga: Knjigu o putu, Knjigu o ruži, Knjigu o lutanju, Knjigu o jutarnjim kafama na osamdeset evropskih jezika, Knjigu o predvečerjima nad Evropom... Nacrtati i 3130 crteža (o svom putu).

»Deset godina svog života lutaću kao: umetnik-filozof-pesnik-luda-lutalica-prosjak-monah. Deset godina lutaću da bih se bacio u naručje mnogih jezika, raznih običaja, raznolikoj klimi, sukobljenim verama i verojanimja. Deset godina lutaću da bih postao građanin bez države, bez adrese. Samo građanin pažljivosti, građanin sa pasošem čoveka u kretanju. Lutaću jer je Ruža lutanja moje divljenje lepoti na evropskom tlu, i ugrađivanje te lepote u kosmičku budućnost zemlje. Lutaću jer je Ruža lutanja za mene jedno mitološko putovanje sa novim oblikom: deset proleća, deset leta, deset jeseni, deset lutanja zima. Lutaću jer je Ruža lutanja molitva: molitva ružinoj lepoti, mudrosti puta i hodanja, erotici lutanja. Lutaću Evropom zbog njenog ženskog imena, jer mi je Evropa i dovoljno poznata i dovoljno nepoznata. Dovoljno mala i dovoljno

velika. Jer su u njoj živeli mnogi, bogati duhom, koji su moji pravi očevi i moje prave majke, moj narod i moja jedina sadašnjost. Evropa nevesta. Lutaču da bih svakog dana u predvečerje pola sata gledao predvečerje nad Evropom.

«Ruža lutanja je 70000 kilometara prepešačenih za ružu – ružu između dva milenijuma... Na prostoru Evrope od Moskve do Lisabona, od Malte do Islanda ostaće tragovi lutanja koji će formirati oblik ruže na njenom tlu. *Energija hodanja*, veliki prostor i deset godina izgrađiće nevidljivi hram nad Evropom. Ružin hram – za sve ljude Evrope, za sve životinje i biljke, svu zemlju, nebo, svu vodu i sve vetrove Evrope.»

U istom pismu, reditelj Dušan Makavejev kaže, «Miroslav Mandić je pesnik i proučavalac ljudske sudbine. Njegova umetnost je specijalne vrste i specijalne forme – ona je njegov život. Svi njegovi projekti su maštoviti i suptilni. Neki ljudi u njima vide samo sopstveno žrtvovanje a ne vide umetničku važnost. Istinska priroda njegovih radova postavlja njegov napor u kategoriju one umetnosti koja inspiriše i utiče na druge umetnike. Miroslav Mandić je prorok i 'trend-seter'. On zaslužuje punu moralnu i materijalnu podršku, i ljubav, poštovanje i zahvalnost.»

Sa stanovišta istočnih duhovnih tradicija, Mandićev projekat je zanimljiv iz više razloga. Prvo, njegovo objedinjavanje umetničkog projekta i fizičkog čina desetogodišnjeg, svakodnevnog hodanja briše razliku između umetnosti i života: hodanje postaje umetnost življenja na način koji neodoljivo podseća na to kako je taj odnos shvaćen u estetici i umetnostima proisteklim iz, na primer, taoističkog i zen-budističkog iskustva. U tim tradicijama umetnost «najvišeg ranga» može biti i neki vid borilačkih veština ili uvežbavanja tela, ispijanje čaja, aranžiranje cveća ili vrtnova, pa čak i način na koji svoj zanat upražnjava jedan stolar ili mesar (Cuang Ce). Drugo, Mandićev projekat nagoveštava shvatanje hodanja kao aktivnosti koja podstiče uvežbavanje svesnosti i pažnje – a to se direktno nadovezuje na zen-budističku praksu *kinhina*, «meditacija–u–hodanju». Time Mandić, u stvari, potire razliku između estetičkog i meditativnog iskustva, između života, umetnosti i religije. Posvetiti se desetogodišnjem hodanju znači upražnjavati i elemente «asketizma», predanosti i hodočašća koje srećemo prevashodno u religijskim pregnućima jogičkog ili isposničkog tipa. Mandić je, dakle, u izvesnom smislu, savremeni «isposnik» koji dela u ime jednog novog (postmodernog?) shvatanja odnosa duhovnosti i umetnosti, ljubavi i lepote, i čiji asketski napor predstavlja onaj pravi i neophodan korak u pravcu duhovnog objedinjavanja evropskog prostora (a po implikaciji, i šire!). Poželimo mu u tome puno uspeha!

Mirko Gaspari

Povelja o Zemlji

– Delatnost Međunarodnog udruženja za religijske slobode (IARF)

Međunarodno udruženje za religijske slobode (IARF) je najstarija organizacija koja okuplja predstavnike različitih religija, a osnovana je 1900. godine da bi delovala u duhu Svetskog parlamenta religija održanog 1893. i doprinela boljem međusobnom razumevanju budista, hinduista, hrišćana, jevreja, muslimana, sikha, šintoista i pripadnika drugih religija. Cilj je da se ljudi različitih vera okupe i angažuju u akcijama koje su od zajedničkog interesa, a to su pre svega očuvanje životne sredine i poboljšanje uslova života u ekološkom, ekonomskom i političkom smislu. U tom smislu IARF potpomaže sva okupljanja koja – polazeći od religijskih i kulturnih tradicija – upućuju ljude na mir, pravdu i očuvanje svekolikog stvaranja, a uključeno je i u odgovarajuće akcije Ujedinjenih nacija, Uneska i Unicefa, posebno u Africi, Bangladešu, Indiji, Filipinima i Istočnoj Evropi kao najugroženijim područjima. U sklopu priprema za Konferenciju Ujedinjenih nacija o ljudskoj sredini i razvoju (UNCED) koja treba tokom 1992. da se odredi u Brazilu (1–12. 6.), IARF je objavilo *Povelju o zemlji* koja bi mogla postati osnova jednog opšteg međunarodnog zakona o zajednici bića na Zemlji, kao što je *Opšta deklaracija o pravima čoveka* postala osnova međunarodnih zakona o ljudskim pravima. U tom smislu IARF je uputilo na javnu raspravu sledeće stavove *Povelje o zemlji*.

Da bi se zajednica bića na zemlji spasla moramo promeniti naš način života. Moramo obezbediti pravdu, mir i ljudska prava za sve ljude. Moramo živeti u skladu sa drugim vrstama, čuvati njihove običaje i poštovati njihova pravila. Moramo živeti tako da sav život svet može da opstane.

Član 1 – Svaka osoba i svaka institucija imaju obavezu da brinu o opstanku zajednice bića na zemlji.

Član 2 – Svako ima obavezu da pruži otpor razvoju koji degradira zemlju i ljude koji žive u skladu sa njom.

Član 3 – Svako je dužan da čuva zemljine resurse za dobrobit sadašnjih i budućih generacija.

Član 4 – Svako ima pravo na okolinu koja obezbeđuje zdravlje, dobrobit i ljudsko dostojanstvo.

Član 5 – Svako ima pravo da pojedinačno, ili s drugima, učestvuje u donošenju odluka koje utiču na njihov život i sredinu.

Član 6 – Države će ustanoviti sredsinske standarde i procedure za rešavanje sukoba u ovim pitanjima, kao i obaveštavati ljude o svojstvima sredine u kojoj žive.

Član 7 – Države će obezbediti da aktivnosti pod njihovom kontrolom ne štete sredini koja je unutar, ili izvan njihove nadležnosti.

Član 8 – Države će procenjivati štetu nanetu sredini, označiti one koji su dužni da nadoknade štetu i obezbediti izvršenje naknade.

Član 9 – Države će deliti odgovornost za zdravu sredinu, a one države u kojima su trošenje, otpaci i zagađenje veći snosiće veći deo tereta u obnavljanju sredine.

Član 10 – Države će obrazložiti svoje narode da poštuju život zajednice bića na zemlji.

Svi zainteresovani za ove i druge aktivnosti IARF-a mogu se obratiti na adresu: Robert Traer, General Secretary /IARF/ Dreieichstrasse 59, 6000 Frankfurt 70, Germany /Fax 49 69 621 820/.

D. P.

Povelja o Zemlji

Preambula

Zajednica bića na zemlji je divna. Vode, zemljište i vazduh obiluju životom. U toj sredini i mi se krećemo i živimo. Zajednica bića na zemlji je naš dom, živo nasleđe, sveto zaveštanje. Sada zajednica bića na zemlji odumire. Zbog želje za progresom uništavamo milione biljnih i životinjskih vrsta. Zbog želje za udobnošću zagađujemo mora, zemljište i vazduh. Zbog želje za razvojem razarimo stare kulture i lišavamo milione ljudi njihovih osnovnih ljudskih prava. Prljamo našu kuću. Rasipamo naše nasleđe. Gazimo naše sveto zaveštanje.

Kupola Plave džamije u Istanbulu

Dr. Nosrat Peseškijan,
Istočnjačke priče u psihoterapiji,
prevod s nemačkog:
Dušan Đorđević-Mileusnić,
»Nolit«, Beograd, 1991., str. 192.

Psihoterapija i mudrost

Mirko Gaspari

Knjiga *Istočnjačke priče u psihoterapiji* može se uzeti kao jedna od novijih izdanaka (objavljena je 1979) sada već sto godina starog »susreta« zapadne psihologije i psihoterapije i istočnih duhovnih tradicija. S obzirom da je kod nas veoma malo objavljivano o toj (teorijski i metodološki) veoma razuđenoj temi, njeno pojavljivanje je utoliko više dobrodošlo. Međutim, s obzirom da se autor uopšte ne osvrće na prethodnu istoriju ovog susreta već nastupa kao da je njegov rad pionirski, moglo bi se postaviti i pitanje nije li ova tema mogla biti predstavljena i nekom teorijski ambicioznijom knjigom?

Autor dr. Nosrat Peseškijan je Iranac, pripadnik u Iranu proganjene bahajske religije, ali je školovan kao psihijatar i psihoterapeut na Zapadu, uglavnom u Nemačkoj u kojoj živi i radi već više od dvadeset godina. Dr. Peseškijan je tvorac tzv. *pozitivne psihoterapije* koja, kako veli autor predgovora Petar Opalić, »ima niz obeležja koja je čine bliskom egzistencijalističko-fenomenološkim psihoterapeutskim pravcima«. Ona uvažava i svesne (racionalne) i nesvesne (iracionalne) vidove psihičkog života i jednako računa, u svojoj metodologiji ozdravljenja, na psihičke sadržaje koji vode poreklo kako iz prošlosti pacijenta, kao i na one koji se tiču njegove sadašnjosti i budućnosti. Kao i humanistička, zatim već pomenuta egzistencijalističko-fenomenološka, ali i transpersonalna psihologija, pozitivna psihoterapija polazi od premisa da su pozitivni aspekti čovekovog življenja, njegovi pozitivni potencijali, dostupni u svakoj konkretnoj situaciji, u svakom iskustvu, ma koliko da je ono naizgled obeleženo neurotskim poremećajima.

Pozitivna psihoterapija je karakteristična i po tome što insistira na jednom *transkulturalnom* (univerzalističkom?) viđenju nekih osnovnih psihičkih poremećaja. Njeno polazište je pozitivno uvažavanje raznolikosti socio-kulturnih stilova življenja, različitih civilizacijskih izbora i životnih vrednosti, drugačijih mislikih i »kolektivno-iracionalnih« nasleđa (mitovi, religija, narodna predanja itd.), s tim što su razlike nisu nesvodive, kao npr. kod Junga, pa služe kao podsticaj u traganju za onim što je »univerzalno ljudsko«, naročito kada je reč o ljudskoj patnji ili psihičkim poremećajima u najširem smislu reči.

U teorijskom pogledu autor je pošao od pretpostavke da postoje dva globalna skupa ljudskih moći ili sposobnosti. To su, najpre, *primarne* ili emocionalne sposobnosti: ljubav, strpljenje, poverenje, osećaj za vreme, potreba za kontaktom, seksualnost, nada i osećaj jedinstva. Zatim slede *sekundarne* ili proizvodno orijentisane sposobnosti: tačnost, red, čistota, poslušnost, učtivost, poštenje, pravednost, odanost, radinost, šted-

ljivost i pouzdanost. Pomenute sposobnosti se u odgovarajućem socio-kulturnom miljeu oblikuju kao *koncepti* ili »projekti« postojanja, koji onda, u dodiru sa drugim i drugačijim konceptima, predstavljaju u psihoterapijskom smislu potencijalne zone konflikta i poremećaja ali, s druge strane, i rasta i razvoja.

Međutim, pravi značaj ove knjige nije u Peseškijanovom šturom i nedorečenom izlaganju pojmovnog okvira pozitivne psihoterapije kao još jednog novog psihoterapijskog pravca, već u zanimljivoj – ako ne i preterano originalnoj – primeni kratkih istočnjačkih priča (uglavnom iz iranskih i islamskih izvora) u terapiji neurotskih smetnji. Kažem ne baš originalnoj, budući da je psihoterapeutska primena kratkih priča, bajki, sažetaka »narodne mudrosti« itd., već korišćena od strane geštalt terapije, kao i od strane tzv. Palo Alto grupe »pragmatičara ljudske komunikacije«, koji su celu ovu problematiku teorijski znatno ozbiljnije razradili. Utoliko pre čudi što Peseškijan u literaturi samo navodi autore poput Vavilavika (P. Watzlawick) i Viklanda (J. H. Wexland) a u samom tekstu ne izražava eksplicitno svoju očiglednu teorijsku i praktičku bliskost sa ovim autorima (njihov rad prethodi više od jedne decenije radu dr. Peseškijana).

Po dr. Peseškijanu, istočnjačke priče koje navodi mogu se podeliti u dve osnovne grupe: priče koje stabilizuju postojeće norme i one koje ih relativizuju. Što se tiče *funkcija* priča u psihoterapiji, autor navodi nekoliko.

Funkcije *ogledala* i *modela* pomažu pacijentu da prepozna svoje konflikte u jednom drugačijem, »neutralnom« ili objektivnom kontekstu. *Medijatorska* funkcija priče potpomaže posredovanje i premošćivanje odnosa terapeut-pacijent. Isto tako, priče imaju i *skladišno dejstvo*, tj., one deluju naknadno i pacijenta čine manje zavisnim od terapeuta. Priče su, istovremeno i *transkulturalni posrednici*: kao sadržitelji drugačijih i nepoznatih (u ovom slučaju istočnjačkih) civilizacijskih izbora i životnih koncepta, one deluju na proširivanje vlastitih (zapadnih) horizona. Priče mogu biti od pomoći i u svojevrsnoj pozitivnoj »regresiji«. Iako nadovezivanje na fantaziju i intuiciju u društvu koje iznad svega naglašava produktivnost i proizvodnost kao vrednosti ima značenje regresije, u terapeutskim okvirima priče dopuštaju da se »stečeni karakterni oklop odraslog čoveka skine« i da se »otvore vrata fantaziji, slikovitom mišljenju, nevezanom i slobodnom delanju, čuđenju i divljenju« – jednom reči, one podstiču *kreativnost*. Priče mogu imati i funkciju *protivkoncepta* – one nekad nude pacijentu alternativno viđenje svoje situacije, što može delovati u pravcu njene relativizacije.

I najzad, najdalekosežnija i pragmatičkoterapeutski najvrednija funkcija priča jeste mogućnost *izmene stanovišta*. Neke priče prevazilaze okvire opisivivanja, poučnosti, morala itd. i sadrže *doživljaj obrta*, pri čemu slušalac (čitalac) pacijent naglo menja stanovište i doživljava neku vrstu »aha«-reakcije. Priča dovodi do ključnog obrta u toku terapijske intervencije, do iskoraka u lečenju. Reč je o »tehnicima« čija primena provocira »kvalitativno drugačiji stav pacijenta prema subjektivnom problemu. To je ono što se u psihanalizi naziva »suvdom«, u egzistencijalističkoj psihoterapiji »egzistencijalnim osvetljenjem«, u zen-budizmu »probuđenjem«, a u komunikacijski orijentisanim terapijama – s kojima metod dr. Peseškijana ima mnogih sličnosti – »preuramljivanjem«.

U pogledu izvora priča, s obzirom da one isključivo potiču iz iranskog i islamskog (a delom i bahajskog) kulturno-religijskog kruga, čini mi se da se naslov »istočnjačke« pomalo zavodi na pogrešan trag jer bi neko mogao da očekuje da se u takvoj knjizi nađu i priče iz drugih istočnjačkih tradicija – indijske, kineske japanske itd. – pogotovu što su sa njihovom psihoterapeutskom primenom već radili drugi autori na Zapadu.

*Suvremena ideologijska
tumačenja Kurana i Islama,*
uredio E. Karić, Zagreb 1990,
str. 314

Ideologija i Kuran

Rade Božović

Prethodne dve-tri godine, posle pravog naleta prevoda književnih dela nobelovca Nedžiba Mahfuz, biće, verovatno, zapamćene u arabistici, odnosno islamistici kao veoma plodne po broju dela pa i zanimanju publike. Naime, u pomenutom periodu, pojavile su se, između ostalih, ne samo za islamiste već i širu publiku vrlo zanimljiva i za bolje interkulturalno komuniciranje važna dela: Smailagićev *Leksikon Islama* (1990), Abduhov nezaobilazni *Risaletul-Tavhid*, u prevodu M. Omerića, *Kuran u savremenom dobu* (uredio E. Karić, 1990), *Islamski fundamentalizam – šta je to?* (prir. N. Čančar i E. Karić, 1990), *Arnoldova Povijest Islama* (1989), *Islamska vlast (Velajat-i-fakih)* imama Homeinija (1990), *Hermeneutika Kurana*, E. Karića (1991). Zanimljivo je da su se u ovim izdavačkim poduhvatima (ovo nije opšte mesto!) angažovali gotovo ravnopravno, Beograd, Sarajevo i Zagreb.

U vezi sa zbornikom tekstova *Suvremena ideologijska tumačenja Kurana i Islama*, posebno raduje činjenica da su u njemu našli mesto i naši islamolozi. Šteta što u ovu knjigu nije uključen i koji jugoslovenski islamista neteološki provenijencije. No, bez obzira na to, valja istaći, poštovanu inicijativu dr. Enesa Karića, vrednog i autoritativnog poznavaoца raznovrsnih aspekata tumačenja kuranskog teksta i bogate svetske literature na tom polju. Kao autor izbora tekstova za ovaj zbornik, E. Karić se odlučio za jedan panoramski izbor, od civilizacijskih (S. H. Nasra), preko antropološko-teoloških (F. Rahman, F. Karčić) i egzgetičkih (J. G. Jansen) do političkih, vrlo savremenih implikacija (Ždanov i Ignatenko). Oni koje zanimaju psihološki, politički i socijalni aspekti iranske revolucije (fundamentalističke, ali u špenglerovskom poimanju) biće zadovoljni studijama Abdulaziza Sahedina, *Ali Šarijata, ideolog iranske revolucije* i M. M. Fiseri, *Imam Homeini: četiri razine razumevanja*. Naravno, onima koje ovo zanima preporučili bismo da prethodno pogledaju izdanje *Međunarodne politike* iz Beograda, koja je prošle godine objavila knjigu *Islamska vlast*, imama Homeinija.

U zborniku koji je uredio E. Karić kao da naziremo nekoliko sadržinskih blokova koji govore o različitim ideološkim i političkim strujama u Islamu (članci i studije o atentatu na Nasera i Sadata, o militanskim »haridžitima«; zatim, blok o fundamentalizmu u koji bi spadala i studija I. Hadada o »legendarnom« reformisti/fundamentalisti Sejidu Kutbu. Treći blok studija obuhvata važna pitanja organizovanja državnog i ekonomskog života. Za poštovaoce pesničkog i filozofskog dela Muhameda Ikbala, a takvih ima i u nas, biće zanimljivo da u studiji o Muhamedu Ikbalu Džona Ekspolta saznaju kako je prema njemu bio kritički raspoložen po-

kojni predsednik Naser.

Iz ovako raznorodnih članaka sasvim je prirodno očekivati i različita mišljenja i stavove, što autoritet objektivnosti. Tako npr. dva produktivna i vrlo eksponirana islamista novijih vremena, Naser i Rahman, ne slažu se u pogledu duhovne i civilizacijske prirode islamskih idejnih, pa i širih, tokova. I to je dobro. Međutim, čini nam se, da sve oštrije stavovi Naser prema »pozapadnjavanju islamske duhovne matrice donose ovome sve više pristalica u islamskom svetu. Prestaje samo želja da se ova borba za očuvanje samobitnosti ne pretvori, kao kod jednog dela Srba, u ksenofobičnost.

Boljim poznavaoциma civilizacijskih kretanja ovakva reakcija na »importovane« kulture i njihove dominantne obrascе nije nepoznata. Svako društvo mora, makar povremeno, da preživljava krizu preispitivanja sopstvenog identiteta. Trend cikličkog preispitivanja prema Zapadu, reklo bi se, otpočinje Rešidom Ridom, Abduhovom apologeti, koji tom pitanju pristupa, uglavnom, teološki, da bi ga obnovio važan mislilac iz prete polovine ovoga veka Muhamed Abas al Akad (um. 1953), sa stanovišta jedne građanske i liberalne ideologije. Rušenje »stuba socijalizma i komunizma«, Sovjetskog Saveza, kao da je ponovo raspalilo među Arapima žar preispitivanja svog mesta u novom »svetskom poretku«. Tako, recimo, bejrutski *al Adab*, koji je zahvaljujući svom preduzetnom »sorbomcu« i vlasniku dr. Suhejlu Idrisu u mnogo čemu avangardan, objavljuje u aprilskojunskom broju iz 1990. god. vrlo ambiciozan, poučan i »pokajnički« intoniran duži spis dr. Muhameda Amare, u kojem se sav napor ka tzv. »sinfithu« (otvaranju) arapsko-islamske kulture, svodi na bilans poraza i razočaranja. Naime, ponavljaju se (kobo?) pedesete godine, kada se arapski svet sukobio s novoosnovanom jevrejskom državom u kojoj su se egzistencijali tražili razlozi sopstvenih neuspeha. Mnoge plemenite i temeljne ideje obnove izlazu se, ponovo, sumnji. Iz svesti se potiskuje produktivna činjenica da je, po kuranskoj Objavi, arapsko-islamska civilizacija »ekumenska«, kako je naziva M. Elijade, u velikoj meri sažela i sinkretizovala u svoj kulturni nukleus sve ono što je verifikovala kao najprimerenije iz drugih, starijih civilizacija i uključila u novu viziju zajednica.

No, u lepezi različitog ispoljavanja islama u složenom životu društvene zajednice, o čemu nam govori ovaj Zbornik, ipak ćemo uspeti da prepoznamo i bolje razumemo onu liniju »asale« (samobitnosti), kako neki kažu »tvrdog« Islama (kroz stavove S. Kutba, Ali Šarijata, Homeinija, S. Nasra), neophodnu za celovito i objektivno sagledavanje, za bolje interkulturalno sporazumevanje. Međutim, zanimljivo bi bilo, a i u duhu panoramske

težnje uređivača, da nam je, recimo, predstavljen i M. Abduhu, barem kao moralni obnovitelj islama (islamski Tolstoj), ili plemenite težnje humanističke teologije jednog egzaltiranog altruiste kao što je Vahidudin Han.

I jedno, na kraju, za mene važno zapažanje: lektori su sve manje svojom (ne)stručnošću prisutni u knjigama. Zašto? Da li stoga što u razbijenom društvu više ne treba poštovati pravopis i jezik?

Kulture Istoka – da, ili ne?

Krajem januara redakciji se javio telefonom jedan čitalac iz Italije. Rekao je: »Ja živim u Hrvatskoj, a radim na brodu, pa sam iskoristio priliku da vam se sada javim iz jedne italijanske luke, gde smo se ovih dana zadesili. Poslednji broj *Kultura Istoka* koji sam uspeo da nabavim bio je br. 25 /juli–septembar 90/, pa vas molim da mi sačuvate po jedan primerak brojeva koji su od tada išli, a kad se uspostave veze ja ću se javiti da mi ih pošaljete pouzdećem. Njegovo ime ne objavljujemo iz razumljivih razloga, ali njegov poziv upečatljivo ilustruje našu ukupnu situaciju.

Sa kidanjem kulturnih veza, PTT saobraćaja itd. na bivšem jugoslovenskom prostoru, tržište knjiga se znatno smanjilo a i opšti uslovi poslovanja su otežani. U toj situaciji naš izdavač je morao da se suoči i sa nastalom razlikom između prihoda i rashoda časopisa i da uputi redakciju na traženje pomoći od Ministarstva kulture i mogućih sponzora, naporedo sa sopstvenom dobrom voljom da nastavi izdavanje časopisa koji je ušao u devetu godinu izlaženja i stekao poštovanje i čitaoca i kod nas i u inostranstvu.

Saznavši da je ustanak časopisa u pitanju jedan broj čitalaca i saradnika javio nam se pismima podrške i preporukama upućenim izdavaču, kao i institucijama i mogućim sponzorima koji bi pomogli dalje izlaženje časopisa. Pošto je ovo jedinstvena prilika i možda presudni trenutak u daljem opstanku časopisa, odlučili smo da im se u ovom putem zahvalimo i objavimo njihova mišljenja.

Redakcija

Univerzitet i Kulture Istoka

Osmogodišnja saradnja sa redakcijom časopisa KULTURE ISTOKA u promovisanju časopisa i realizaciji pojedinih tema koje su bile od zajedničkog interesa, pokazala je da časopis ima redovne čitaoce među studentima Beogradskog univerziteta i da postoji trajan interes da se obezbedi njegovo izlaženje. Zbog toga smatramo da treba poboljšati plasman časopisa, naročito u Studentskom gradu, kao i naći dodatna sredstva finansiranja od Grada, Republike i Univerziteta.

Čašenje redakcije i razlaz redakcije i saradničkog kruga bila bi nenadoknadiva šteta za univerzitetsku i širu kulturnu javnost, jer se to stvara godinama.

Dom kulture Studentski grad
Bojan Jovanović,
urednik naučnog programa

Bgd. 22. jan. 92.

Kulture Istoka i globalna sinteza

Poštovani G. Jovanoviću

Moje aktualno obraćanje Vama kao glavnom uredniku Kuće motivisano je mojom posebnom zainteresovanošću, kao naučnog radnika u oblasti egzaktih nauka, za Vašu ediciju KULTURE ISTOKA, koju redovno pratim, kao čitalac-pretpatnik. Mada ne mogu sebe smatrati redovnim saradnikom časopisa, mojim interes za njega, kao i praćenje uredničke politike omogućavaju mi dovoljan uvid u redakcijsku koncepciju časopisa, kao i njegov kulturološko-publicistički dom. Mišljenja sam da se KULTURE ISTOKA mogu smatrati istovremeno vrhunskim dometom časopisa takvog profila i jedinstvenim izdavačkim poduhvatom na našem tlu. Moja ocena bazirana je na nekoliko bitnih karakteristika fizionomije časopisa, od kojih njih naveo sledeće:

(I) Časopis pokriva u pogledu saradnika čitav Jugoslovenski kulturni prostor, a pretpostavljam da je slično i sa čitačkom publikom. Nema razloga ne verovati da će tako i ostati, bez obzira na krajnji rasplet aktualne političke agonije zemlje kao takve.

(II) Ono što ediciju izdvaja od drugih sličnog žanra svakako je njegova fizionomija, koja je istovremeno multidisciplinarna i sintetička. Multidisciplinarna, jer pokriva u pravo one oblasti svetskog kulturnog prostora koje transcendiraju istorijsko-političke podelje globalne kulture sveta: filozofsko-religijsku misao i umetnost u najširem smislu reči. Sintetička – u pogledu napora da se sagledaju veze, kako između raznih aspekata kulturne aktivnosti *homo sapiens* (žanrovska sinteza), tako i napor da se nađu relevantne i značajne korelacije između geografsko-etničko-istorijskog disparitnih svetskih istorijsko-kulturnih sredina.

(III) Poslednjih godina oseća se kod nas sve više prisutnost onih, istina malobrojnih, poslenika kulture koji su se sa iskustvom neevropske civilizacije upoznali neposrednim kontaktom, kroz studije, studentske boravke, međunarodne konferencije i sl. Uporedo sa transmisijom neevropskog kulturnog folklora preko Zapada, javlja se kod nas značajni činilac neposrednog našeg uvida u globalnu kulturnu tradiciju. Mislim da su KULTURE ISTOKA u tome odigrale nezamenljivu ulogu i da će značaj ovakvog jednog časopisa dobijati sve više na težini, kako pucaju obrubi naše izolacije od svetske naučno-kulturne tradicije.

(IV) Želeo bih ovde da naglasim još jedan važan aspekt globalnih promena na svetskoj kulturološkoj sceni. Sa intenzivnim napretkom naučno-tehnološke misli, pre svega na Zapadu, moderan čovek danas je u situaciji da radikalno bolje shvati i prevrednuje kako svoju naučno-kulturnu tradiciju, tako i kulturni doprinos neevropskih civilizacija i drugih kulturnih mišljenja uopšte. U svetlosti modernih egzaktih nauka, npr., danas možemo mnogo bolje da shvatimo i interpretiramo mnoge intelektualne doprinose ranijih epoha, odnosno drugih rasa i etnosa. Nisu slučajne analogije koje se, npr. u fizici, danas opažaju između nekih istočnjačkih misaonih konstrukata i modernih teorijskih dostignuća. KULTURE ISTOKA bile su forum na kojem je ovaj susret modernog i tradicionalnog, zapadnjačkog i istočnjačkog, odvijao na način koji je nesumnjivo doprineo značajnom uvidu našeg kulturnog mišljenja u veliku sintezu koja se na globalnom intelektualnom planu odvija danas. Časopis tako realizuje važnu ulogu arene za neposredan stvaralački kontakt između Istoka i Zapada, kontakt koji se u svetu sve manje doživljava kao susret modernog i egzotičnog, a sve više kao sinteza dve komplementarne filozofsko-intelektualne sfere *homo sapiens sapiens*.

(V) U svetlosti današnjeg ideološko-političkog previranja kod nas, može se očekivati, ako ne dramatičan; ali svakako značajan gradualni pomak u orijentaciji naše kulturološke svesti, u smislu izlaska na svetsku kulturnu, ideološki neopterećenu scenu, kada će svest o svetskoj integralnoj kulturnoj celini postati *conditio sine qua non* za svako društvo koje je kao naša tavorila na evropskoj kulturnoj margini. Oni retki centri naše kulturološke aktivnosti koji su se tom procesu već priključili, kao što je to slučaj sa KULTURAMA ISTOKA, imaju svakako daleko prominentniju ulogu u našem svakodnevnom životu, nego što je to trenutno slučaj. Mislim da je za srbijansku sredinu velika sreća što ima ovakav jedan časopis i da ta činjenica daje NIP – Dečje novine značajnu izdavačku prednost, koju ne samo da ne treba ispustiti, već treba preduzeti sve da se ova prednost još više iskoristi.

Prof. Petar Grujić
Naučni savetnik Instituta
za teorijsku fiziku

U Beogradu, januara 92.

Društvo prijateljstva Jugoslavija–Japan i Kulture Istoka

Ovim preporučujemo časopis »Kulture Istoka« kao jedno od retkih glasila u našoj zemlji, ali i Evropi, koje je specijalizovano za približavanje nepoznatih istočnih kultura čitaocima. Kroz godine izlaženja, časopis »Kulture Istoka« sa brojnim prilogima poznatih stručnjaka za kulture posebno azijskih zemalja, kroz prevode stručnih priloga i književnih dela, dokazao kao jedinstveni most između kultura zemalja Azije i našeg podneblja.

Društvo prijateljstva Jugoslavija–Japan smatra da treba na sve načine pomoći i podržati izlaženje ovog časopisa, koji je pomoću većem upoznavanju japanske kulture i tradicije u Srbiji i Jugoslaviji.

Za društvo
član predsedništva
Dragan Milenković

Bgd. januara 92.

Ministarstvu kulture Srbije

Beograd

Već osam godina, bez promašaja, izlazi iz štampe časopis *Kulture Istoka*, uz potpuno uređnika, ali u prvom redu izdavača NIP Dečje novine iz Gornjeg Milanovca.

Trideset brojeva, veoma lepo opremljenih, pružaju najčešće sigurna i ne tako lako na drugoj strani dobijena saznanja iz kulture i civilizacija od srednjeg do nama tako nedostižnog Dalekog istoka.

Pratim ovaj časopis od prvih brojeva i saradujem u njemu radovima iz jevrejskih nauka. Premda ja ne mogu da se požalim, imam mnogo poziva za saradnju, ipak moram da naglasim da je malo prostora za tu naučnu oblast, koju neki pretenciozno nazivaju orijentalistika.

Obavešten sam da zbog nedostatka sredstava, časopis treba da se ugasi. Potpuno sam svestan našeg sadašnjeg položaja, sasvim sam ubeđen da se način materijalnog potpomaganja kulture mora promeniti, pa ipak – u ovom prelaznom periodu, dok se do novih rešenja ne dođe, ima programa koje bi trebalo privremeno finansirati iz društvenih sredstava. Čini mi se da je časopis *Kulture Istoka*, jedan od projekata koje moramo sačuvati. Zato Vam se obraćam s predlogom da razmotrite način na koji ćemo do novih – sasvim sigurno ne »boljih« – rešenja pomoći izlaženje ovog časopisa.

Srdačno Vas pozdravljam

Eugen Verber

Bgd. 14. 1. 92.

Osam godina časopisa Kulture Istoka

Časopis »Kulture Istoka« širi psihološku sliku čoveka povezujući različita antropološka saznanja sa rezultatima pozitivističke etnocentrične psihologije. Njegov sadržaj i koncepcija u pravom smislu osnova su ispitivanju svih ozbiljnih pretpostavki psihologije ličnosti, motivacije i psihologije morala, a doprinose i razumevanju osnovnih pojmova razvojne psihologije antropološkog smera. U datom obimu dobro osmišljena struktura tekstova pruža zagnusnut izbor pojmova za svakog istraživača.

Retko uspešni spoj psihologije, psihijatrije, religije i »misticizma i vekovnu ljudsku želju za celinom i mudrošću nalazimo u ovom časopisu na koji može biti ponosna balkanska javnost, jer je on bez pravog pandana kako u zapadno-evropskim tako i u istočno-evropskim društvima. Izvanredna oprema i tekstovi posvećenih autora daju ovom savremenom podsetniku Svetih knjiga i drevnih civilizacija značenje »časopisa mudrosti« naših dana. U vremenu smrti, borbe i zla to je sećanje na početak, otkrivanje geneze, razvijanje tolerancije duha, tražanje za vrednosnim sistemom. »Kulture Istoka« govore ko smo bili, ko jesmo i ko možemo biti. Na dragocen način prenose osetljivost za budućnost učenjem da u ljudskom i univerzalnom nasleđu, pored strahota i ratova, postoji i zavidna drevna stvaralačka prošlost.

Mr psihologije Mila Nikolić
Institut za psihologiju
Filozofskog fakulteta u Beogradu

Beograd, 16. 1. 92.

Časopis Kulture Istoka – nacionalni i internacionalni značaj

Časopis *Kulture Istoka* izlazi u Beogradu osam godina, tokom kojih je objavljeno 30 ujednačenih brojeva, što znači da su u proseku izlazile četiri sveske godišnje. Izuzetno kompetentna i preduzimljiva redakcija, sačinjena od stručnjaka različitog orijentalističkog i interdisciplinarnog profila, zahvaljujući, za naše prilike pretekotom, razumevanju i blagonaklonosti ugledne izdavačke kuće NIP »Dečje novine« iz Gornjeg Milanovca, uspeła je da oko ovog jedinstvenog časopisa okupi ozbiljan, širok i kvalitetan krug autora, uspostavi i održi visoke uredničke kriterijume i tematsku raznovrsnost priloga.

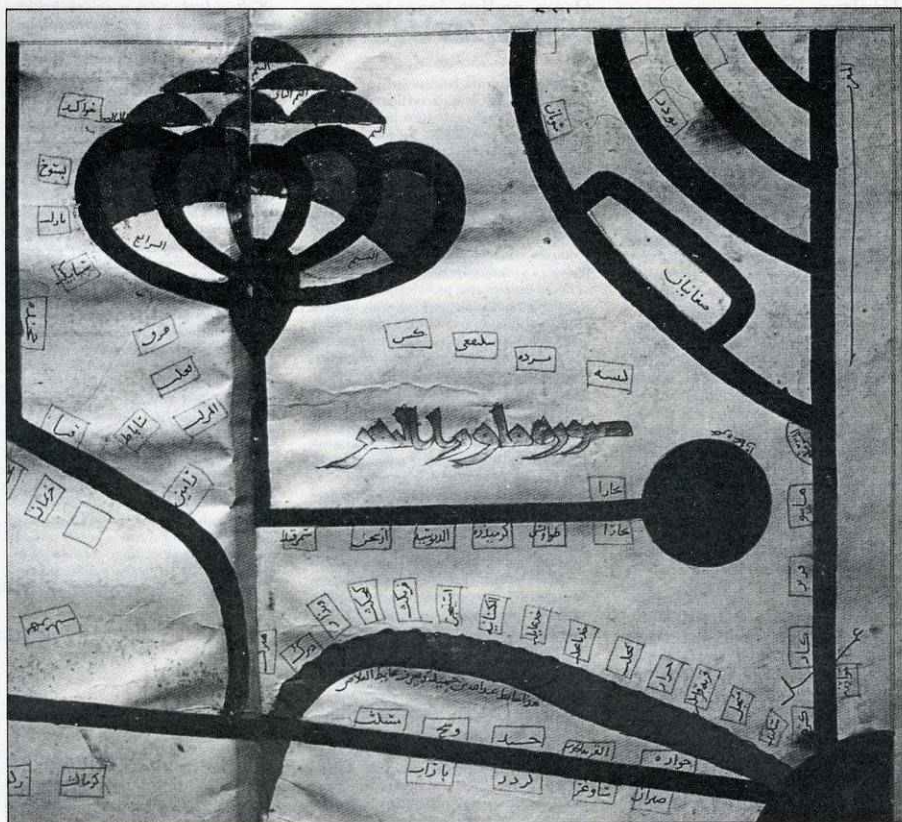
Kulture Istoka su za srazmerno kratko, i nepovoljno, vreme izborile časno i istaknuto mesto među izdanjima na sastavnim graničama nauke, struke i kulture, doprinoseći autentičnom upoznavanju Istoka u našoj sredini, više no bilo koja druga jugoslovenska periodična publikacija. Ovaj izvanredno opremljeni i atraktivni časopis prati se sa zanimanjem i u inostranstvu, kao pouzdani indikator visokog nivoa dosegnutog u našim humanističkim disciplinama posvećenim izučavanju različitih aspekata orijentalnih civilizacija, kao i zapadno-istočnih civilizacijskih relacija.

Kulture Istoka neosporno zaslužuju svestranu društvenu podršku i pažnju, jer već predstavljaju instituciju bez koje bi srpska kultura bila nesrećno osiromašena, i to u oblasti koja za sada nije njena jača strana, a od neslučenog je, ili tek naslućenog perspektivnog nacionalnog značaja.

Prof. dr Darko Tanasković
Katedra za orijentalistiku
Filozofski fakultet
Beograd

Beograd, 10. 2. 1992.

ČASOPIS »KULTURE ISTOKA«
EDICIJA »KULTURE ISTOKA«

Raniji brojevi časopisa KULTURE ISTOK, mogu se naručiti pouzdećem na adresu Svetlana Vuković, »D. novine«, Tih. Matijeveća 4, 32300 G. Milanovac (tel. 032/711-073).

Broj 25 – tema broja: RAZUM I OSEĆANJA
Broj 26 – tema broja: OTELOVLJENJE I SPASILAC
Broj 27 – tema broja: NAUKA I MISTIKA
Broj 28 – tema broja: ZLATNO PRAVILO I NENASILJE
Broj 29 – tema broja: TAO EKOLOGIJE
Broj 30 – tema broja: IDEALNI LJUDSKOG SAVRŠENSTVA

Knjige možete naručiti pouzdećem (Radica Lučić, »D. novine«, Tih. Matijeveća 4, 32300 G. Milanovac). Tel. 032/712-248. Časopis i knjige možete kupiti u Beogradu u boljim knjižarama, ili u KLUBU ČITALACA DEČJIH NOVINA, Kolarčeva 9 (u pasažu preko puta Albanije), tel. 011/326-822 (od 8–19 h). Klub daje članovima popust od 30% za kupovinu knjiga.

Biblioteka KULTURE ISTOKA

ZEN DANAS (rasprodato)
MISTIKA ISTOKA I ZAPADA, cena 300 din.
SMRT I REINKARNACIJA, cena 300 din.
MEDITACIJA ISTOKA I ZAPADA, cena 300 din.
D. Pajin: VREDNOST NEOPIPLJIVOG, cena 300 din.
KULTURA TELA I BORBENE VEŠTINE, cena 300 din.
ASKEZA I LJUBAV, cena 300 din.
POČETAK I KRAJ SVETA, cena 300 din.
ISTOČNJAČKA MEDICINA, cena 300 din.
SAN, JAVA I BUĐENJE, cena 300 din.
D. Pajin: VREDNOST NEOPIPLJIVOG, cena 300 din.
H. Harer: SEDAM GODINA NA TIBETU, cena 580 din.
D. Pajin: FILOZOFIJA UPANIŠADA, cena 300 din.

CULTURES OF THE EAST

Contents

3 *Love and Death East and West*

Robert A. Johnson: The Psychology of Romantic Love
Dušan Pajin: Love and Death
The Song of Songs
With Hand in Hand
Meng Ch'i: Broken Mirror
Lafcadio Hearn: Love from a Former Life
Bilhana: Heart Illuminated by Death
Ibn Zeidun: Remembrance of the Beloved
Ibn Hazm Al-Andalusi: Tales of Love and Death
Joseph Campbell: Troubadours and Love in the West
Sudhir Kakar and John Ross: Tristan and Isolda
Songs of the Troubadours
Robert A. Johnson: Anima and Maya

37 *Classics and Contemporaries*

Vasishtha: The Power of Maya
Chuang Tzu: Webbed Toes
The Tiger's Cave – Zen Stories
Vlado Šestan: The Records on the T'ai Shan Pilgrim /III/

49 *Illuminations*

Dejan Sretenović: Coptic Culture
Dušan Pajin: Hindu Mythology

57 *Persons and Events*

Bahá'u'lláh: The Fire Tablet
Genocide and Tolerance in the Balkans
The Ease of the Difficult – A Talk With Chang Hsiang-hua
On the Meaning of the Dead Mind in Zen – A Talk With Sheng Yen
The Rose of Wandering of Miroslav Mandić
An Earth Charter

73 *Book Reviews*

Mirko Gaspari: Psychotherapy and Wisdom
Rade Božović: Ideology and the K'uran
Eastern Cultures – yes or no?

KULTURE ISTOKA

Časopis za filozofiju, književnost
i umetnost Istoka

Izdavač: NIP »Dečje novine«,
32300 Gornji Milanovac,
Tihomira Matijevića 4

Adresa redakcije: »Dečje novine«, 11000
Beograd, Generala Ždanova 28/VI,
tel. (011) 343-945.
Rukopisi se ne vraćaju

Glavni i odgovorni urednik: Dušan Pajin

Urednik u redakciji: Mirko Gaspari

Redakcija: David Albahari, Karmen Bašić,
Maja Milčinski, Kajoko Jamasaki-Vukelić,
Anđelka Mitrović, Vlasta
Pacheiner-Klander, Radosav Pušić, Jasna
Šamić i Miroslav Tanasijević.

Likovno-grafička oprema: Milan Jovanović

Tehničko uređenje: Rada Trišić

Stari brojevi mogu se naručiti pouzdećem
kod Svetlane Vuković, »Školska prodajna«,
»Dečje novine«, Tihomira Matijevića 4,
32300 Gornji Milanovac, tel. (032) 711-073,
ili kod Kluba knjige »Dečjih novina«,
Kolarčeva 9 (u pasažu), tel. (011) 326-822.

Uplata na tekući račun 61320-603-1236
kod SDK u Gornjem Milanovcu, s naznakom
za »KULTURE ISTOKA«.

Cena jednog primerka za inostranstvo USD
10.00

Godišnja preplata za inostranstvo USD
40.00

Uplata na devizni račun kod Beobanke u
Beogradu 60811620-101-257300-03292.

Zaštitni znak: crtež Radomira Reljića

Štampa: »Forum« Novi Sad

Ilustracija na naslovnoj strani:
Seneferova grobnica u Tebi /Egipat, XV vek pre n.e./

Ilustracija na 2. strani korice:
Hokusajeva grafika /Japan, XVIII vek/

Ilustracija na 3. strani korice:
Husrav i Sirin /Iran, XV vek/

Ilustracija na 4. strani korice:
Mahakala /Tibet, XVIII vek/

